MİTRAS
Gizlerinin Kökeni

Antik Dünyada Kozmoloji ve Din

DAVID ULANSEY

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

MİTRAS GİZLERİNİN KÖKENİ
DAVID ULANSEY

MİTRAS
Gizlerinin Kökeni
Antik Dünyada Kozmoloji ve Din

MİTRAS
Gizlerinin Kökeni

Antik Dünyada Kozmoloji ve Din

David Ulansey

Çeviri
Hüsnü Ovacık

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI
Eskiçağ Dinleri ve Mitolojileri Dizisi: 4
David Ulansey
Mitras Gizlerinin Kökeni

Yayımlayan ve Yöneten
NEZİH BAŞGELEN

Çeviri
Hüsnü Ovacık

Kapak
AJANS C+E

Düzenleme
Füsun Uluülke

ISBN: 975 - 6899-25-5
Her türlü yayın hakkı saklıdır.
© 1989, David Ulansey
© 1998, Arkeoloji ve Sanat Yayınları
Hayriye Cad. Çorlu Apt. 3/4, 80060 Galatasaray İstanbul
Tel. 0 212 293 03 78 - 245 68 38 Fax: 0 212 245 68 77

1. Baskı: Kanaat Matbaası, İstanbul 1998

İçindekiler

Yayıncının Önsözü 6
Önsöz 7
Mitras'ın Gizleri 9
Boğanın Öldürülmesi ve Yıldızlar 22
Mitras ve Perseus 33
Tarsus'ta Perseus Kültü 50
Gökyüzü Ekvatoru 57
    Mitras'ın Yanındaki Figürler 57
    Mitras ve Gök Ekvatoru 69
    Meşale Taşıyıcılar ve Ekinokslar 75
Boğayı Öldürmenin Anlamı 80
    Tarsus'lu filozoflar 80
    Hipparkus ve Ekinoksların Gerilemesinin Bulunuşu 91
    Kilikya Korsanları 105
    Mitras İsmi ve Mitridates Eupator 106
    Aslan - Boğa Savaşı 108
    Özet 111
Mitras'ın Kozmik Sembolizmi 113
    Kozmokrator Mitras 113
    Mitras Gizemciliğinde Dünya Çağları Sembolizmi 118
    Mitras ve Helios 123
    Meşale Taşıyıcılar ve Dioskurlar 132
    Aslan - Başlı Tanrı ve Gorgon 138
Notlar 146
Bibliyografya 160

Sunu

Bilim tarihinde Anadolu konusunda araştırma yaparken, İznik'li Hipparkos ile bağlantılı olarak ulaştığım ***"The Origins of The Mithraic Mysteries"*** *adlı çalışma bugüne kadar en çok etkilendiğim kitaplardan biri olmuştu. Anadolu arkeolojisi açısından Mitras kültü diğer pek çok benzeri gibi, çok sözü edilen fakat çok az bilinen konuların başında geliyordu. Kilikya'da Tarsus'ta doğup geliştiği düşünülen Mitraizm, Anadolu'dan dönen Roma lejyonlarıyla tüm Roma dünyasını, özellikle Orta Avrupa'yı etkilemiş antik çağların en ilginç gizemli kültlerinden birisiydi.*

Gerek İznik'li Hipparkos, Soloi'li Aratos ve Tarsus'lu filozoflar gibi kültü oluşturan Anadolu etkileri yanı sıra Kommagene'deki özellikle Arsameia Nymphaios'taki Mitras kültüyle bağlantılı düşünülen mekanlar, Gaziantep yakınlarında Dülük'te yeni ortaya çıkarılan Mitraeum'lar konuyu yurdumuz arkeolojisi açısından daha da ilginç hale getirmektedir.

Ulansey'in eseri bugüne kadar ülkemizde Pers etkili bir kült olarak değerlendirilen Mithraizme çok farklı bakış açıları ve yorumlar getirmektedir. Bu açıdan bu eserin öncelikli olarak Türkçeye kazandırılmasının yararlı olduğunu düşündük. Oxford Üniversitesi Yayınları vasıtasıyla yazarı Sn. David Ulansey ile kurduğumuz temaslar sonucu gerekli izinler alındı ve Sn. Hüsnü Ovacık büyük bir gayret ve özveriyle her açıdan zorlu bu çalışmayı Türkçeye kazandırdı. Orijinalinde Mithras olan yazılımı Türkçede Mitras olarak kullandı. Diğer özel isimlerde ve terminolojide mümkün olduğunca eserin orijinaline sadık kalmaya çalıştı.

Arkeoloji ve Sanat Dergisi'nin 20. yılını kutladığımız bu aşamada ülkemiz arkeolojisi ve eskiçağ bilimleri açısından pek çok veriyi içeren bu ilginç ve önemli eserin, geniş bir kitle tarafından ilgi ile karşılanacağını sanıyor ve yararlı olmasını diliyoruz.

Nezih Başgelen

Önsöz

Anneme ve
Babamın Anısına

Bu kitap, Mitras gizemciliğinin ilginç ikonografisinin aslında astronomik bir bilmece olduğu anlaşıldıktan sonra, bu kültün nasıl ortaya çıktığını açıklamak için yazıldı. Konu çok karmaşıktır, ama kitabı hazırlarken daima uzman olmayan okuyucuyu akılda tutmaya çalıştım. Astronomi ve antik döneme ilişkin ayrıntılarda bile ortalama okuyucunun konuyu izlemekte zorluk çekmeyeceğini umuyorum.

Bu konu üzerinde çalışarak ve araştırarak geçirdiğim yıllar boyunca bir sır perdesinin yavaş yavaş aralanmasını yaşadım. Bu nedenle kitabı hazırlarken, bu ilginç deneyimi aktarabilmek amacıyla, konuyu adım adım açarak bütün görüntüsü son ana kadar belli olmayan bir bulmacanın parçalarını birer birer yerine koymayı denedim. Böyle bir yöntem elbette okuyucudan sabır beklemektedir ama, bütün parçalar son anda yerini bulduğu zaman duyulan heyecan –bende olduğu gibi– okuyucunun da sabrına değecektir umudundayım.

Bu kitap benim tezimin ürünüdür. Herşeyden önce bana, klasik dönem bilginlerinin labirentlerinde yolumu gösteren ve onun en az bilinen bir bölümünü keşfetme arzumu heyecanla destekleyen Princeton'daki öğretmenim John Gager'e teşekkür ederim. Başka öğretmenlerime de teşekkür borçluyum; özellikle Din Bölümü'nden Martha Himmelfarb ve Bilim Tarihi programından Michael Mahoney'e.

Çalışmalarımda yardımcı olan başkalarına da borçluyum. B. L. van der Waerden ve şimdi hayatta olmayan Maarten Vermaseren ilk taslağı, Jaques Duchesne-Guillemin de son taslaklardan birini gözden geçirmişlerdi. Bu akademisyenlere eleştiri ve tavsiyeleri için teşekkür ederim. Son birkaç yıl içinde Martin Schwartz ve Lut-

her Martin ile yaptığımız konuşmalardan çok yararlandım. Öneri ve desteklerinden çok yararlandığım meslektaşlarımdan özellikle Kaliforniya Üniversitesi'nden Erich Gruen ve Boston Üniversitesi'nden Howard Kee, Rufus Fears ve Emily Albu Hanawalt'a teşekkür ederim. Elbette, kitabın eksiklerinden, ne olursa olsun, ben sorumluyum.

Kitaptaki çizimleri kullanmamı sağlayan Boston Üniversitesi İhtisas Okulu'na ve bu çizimleri hazırlamamda yardımcı olan Roxanne Gentilcore'a teşekkür ederim.

Ayrıca, kitabın Türkçe yayımını gerçekleştiren Nezih Başgelen, çevirisini yapan Hüsnü Ovacık ile Arkeoloji ve Sanat Yayınları çalışanlarına teşekkür ederim.

Boston, Mass. D.U.
Ekim 1988

Not: Maarten Vermaseren'in **Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mitriacae** adlı eseri kitap boyunca **CIMRM** olarak kısaltılmıştır.

1

Mitras'ın Gizleri

Antik dönemin bize bıraktığı birçok bilmece içinde hiç bir şey **Mitras Gizemciliği** olarak bilinen eski Roma dini kadar ilgi çekici olamaz. Yunan-Roma dünyasının, Eleusis ve İsis gizleri isimleriyle bilinen diğer "gizli kült"lerde olduğu gibi, Mitras Gizemciliği de ancak bu külte kabul edilenlere açıklanan bir sır etrafında oluşturulmuştu. Bu gizliliğin bir sonucu olarak da kültün öğretisi-bildiğimiz kadarıyla- hiç bir zaman yazılı hale getirilmemişti. Mitraizmi anlamaya çalışan çağdaş akademisyenler, işte bu yüzden, bu doktrinin sırlarını çözmeye çalışırken hemen hemen hiç bir yazılı belge bulamamışlardır.

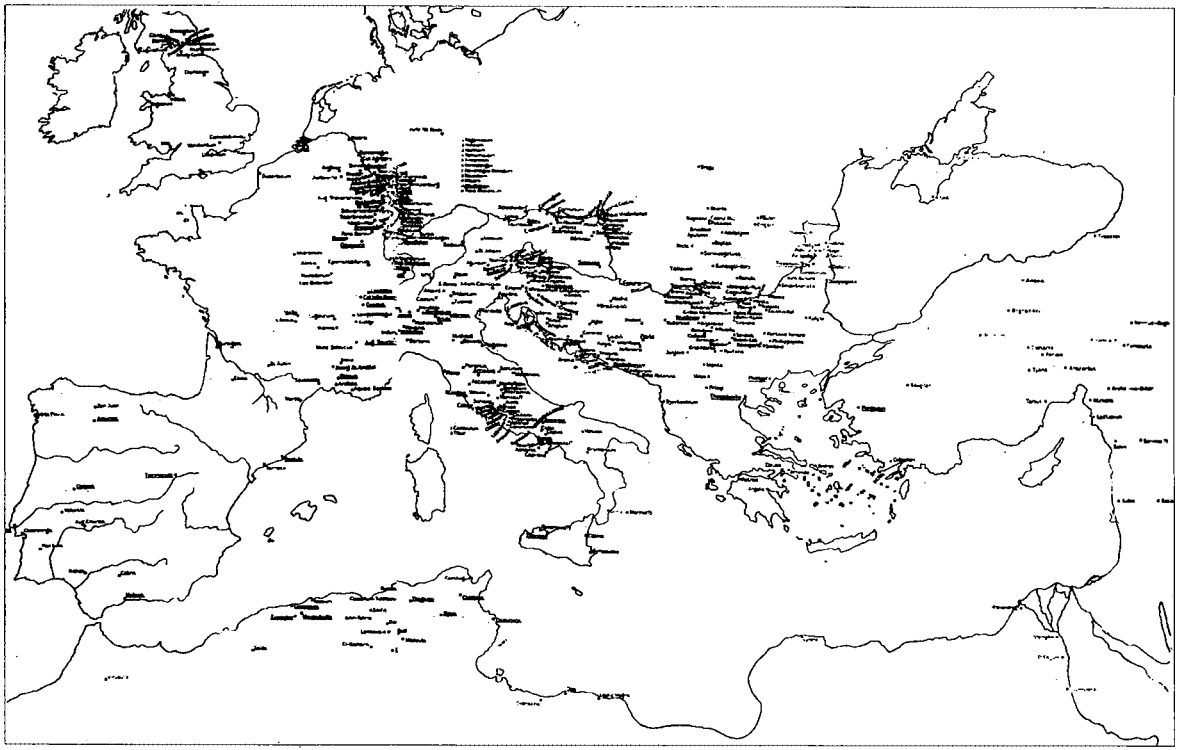
Bununla beraber, Mitras tapınakları (mithraea) genellikle yeraltında inşa edildiği için (bak.1.1), aralarında çok zengin bir ikonografinin de bulunduğu içerikleri çok iyi korunmuştur. Bu nedenle Mitraizm, antik dünyanın arkeolojik olarak en çok dökümana sahip olgularından birisidir. Ne var ki, açıklayıcı antik belge bulunamadığı takdirde Mitras ikonografisinin deşifre edilmesi çok zordur. Mitraizmin mirası olan çok miktarda açıklanamayan sanat eseri, klasik ve din bilimlerinin çözüm bekleyen büyük bilmecelerinden birini oluşturmaktadır.

Mitraizmin incelenmesi, bu gizemli olguya duyulan ilginin yanısıra Arnold Toynbee'nin "Hıristiyanlığın potası" adını ver-

1.1. Santa Maria Capua Vetere'deki Mithras Tapınağı (ÇIMRM 180)

diği, eski Akdeniz uygarlığının, Hıristiyanlığın içinde doğduğu kültürel yapısını anlayabilmemiz için de önemlidir. Roma imparatorluğunda Mitraizm, Hıristiyanlığın en önemli rakiplerinden birisiydi. Fransız tarihçi Ernest Renan; "Eğer Hıristiyanlık doğuş yıllarında ölümcül bir hastalık tarafından durdurulsaydı, dünya bugün Mitras dininde olurdu" diyor[1]. Şüphesiz Renan'ın bu ifadesi oldukça abartmalıdır. Ancak, Mitraizm ve Hıristiyanlık birçok yönden kardeş dinlerdi. Aynı coğrafi bölgede, aynı zaman diliminde ortaya çıkan Mitraizm ve Hıristiyanlık, aynı kültürel etkenlerin iki değişik ürünü anlamına geliyordu. Dolayısıyla Mitraizmin incelenmesi bize batı uygarlığının iki bin yıl önce

1.2 Roma İmparatorluğu'ndaki Mithras anıtlarının yerleri

"tutmadığı yol"a; bugünkü kimliğimizin pek bilmediğimiz bir yönüne bir bakış sağlıyor.

Mitraizm Roma İmparatorluğunda İsa'dan sonra birinci yüzyılda yayılmaya başladı, üçüncü yüzyılda en yaygın durumuna ulaştı, ve nihayet dördüncü yüzyılın sonunda Hıristiyanlığa yenik düştü. Kült doruk noktasındayken İmparatorluğun her yerinde Mitras tapınakları vardı. Bu konunun bir uzmanı tarafından belirtildiği gibi; "Karadeniz kıyılarından İskoçya dağlarına ve Büyük Sahra çölünün sınırlarına kadar" her yerde bulunabilirdi[2]. (Fig.1.2 de Mitras anıtlarının bulunduğu yerleri gösteren bir harita yer almaktadır). Kültün biçimsel özellikleri (örgütlenmesi, Roma toplumundaki durumu, vb.) ele geçen buluntular ışığında kolayca anlaşılabiliyor. Örneğin, Mitras tapınaklarının yerlerinin coğrafi dağılımı ve bunlarda yer alan kısa yazıtları inceleyen araştırmacılar, kült üyelerinin birçoğunun Roma ordusunun askerleri olduğunu; üyeler arasında bürokratlar, tüccarlar ve köleler bulunduğunu ve kadınların külte kabul edilmediklerini açıklayabilmişlerdir. Yine yazılı ve ikonografik buluntular (bunlara sanat eserleri de diyebiliriz) gösteriyor ki kültün örgütlenmesinde, üyelerin adım adım yükseldikleri "basamaklar",veya kabul edildikleri aşamalar da yer almaktadır[3].

Ne yazık ki, Mitras ikonografisinin anlaşılmasının güçlüğü ve bu dönemden kalma açıklamaların olmaması, araştırmacıların Mitraizmin iç özelliklerini (kültün inançları ve öğretisini) açıklamasına olanak tanımamaktadır. Ama Mitraistler bizlere, gizlerinin çözümünü sağlayacak bir ipucu bırakmışlardır. Her ne kadar kültün ikonografisi tapınaklarda çeşitlilik gösteriyorsa da, bütün tapınaklarda aynı kalıpta gösterilen ve ideolojik olarak kült için çok önemli olduğu açıkça belli olan bir tanesi vardır: Tauroktoni adı verilen bu boğa öldürme sahnesinde tanrı Mitras, diğer bazı figürlerin de eşliğinde bir boğayı öldürürken

1.3. Roma'da bulunmuş bir mermer tauroktoni kabartması (CIMRM 369).
Soldaki meşale taşıyıcı ve diğer bazı detaylar modern restorasyonlardır

gösterilmektedir (fig.1.3) Bu sahne daima tapınakların mihrabı konumundaki merkezi nişde yer almaktadır. Her tapınağın en önemli yerinde bu ikonun yer alması, onun kült ideolojisi içindeki önemini ve -eğer çözebilirsek- Mitraizmin sırlarının anahtarını taşıdığını göstermektedir.

Bu boğa öldürme sahnesinin -ve elbette genel olarak Mitraizmin-sırrını çözmek için çağımız araştırmacılarının çalışmaları neredeyse bu dinin kendisi kadar tuhaf bir yol izlemiştir: Yüzyılımızın önemli bir bölümünde bu çabalar tek bir kişinin, Belçikalı araştırmacı Franz Cumont'un tekelinde kalmıştır. Cumont,1896 ve 1899'da yayınladığı iki ciltlik "Textes et monuments figures relatifs aux mysteres de Mitra"[4] adlı eserinin birinci cildinde Mitraizm'le ilgili bütün verileri ilk kez bir araya getirmiş ve ikinci cildinde bunlar üzerine kendi açıklamalarını yazmıştır. Cumont'un yorumlarının, kültün yazıt ve eserlerine araştırmacıların kolayca ulaşmasını sağlayan veriler kataloğuna bir rehber olarak sunulması onun tartışılmaz bir otorite olduğu izlenimini yaratmıştır ve bu etki bugün de devam etmektedir.

Elbette Cumont'un açıklamaları ilk bakışta çok tutarlı görünmektedir. Hiç karışık olmayan bu görüş şöyle özetlenebilir: Kültün tanrısının adı olan Mitras, eski bir Pers tanrısı olan Mitra'nın adının Latince (ve Yunanca) biçimidir; ayrıca Romalılar bu tanrının İran (Persia) ile bağlantılı olduğuna inanıyorlardı; dolayısıyla Roma Mitraizminin, Pers Mitra kültünün Roma İmparatorluğu'na uyarlanmış şeklinden başka bir şey olmadığı varsayılabilirdi. Böylece Cumont, Roma Mitraizmini açıklamak için yapılması gereken tek şeyin, bu kültün öğeleri ile eski Pers dininin bunlara benzeyen öğeleri arasında bağlantı kurmak olduğunu öne sürüyordu. Cumont bütün bilgi ve çabasını ortaya koyarak bu programını uyguladı. Mitraizmin gizlerinin bütün ayrıntıla-

rı, onun öncülü olduğu varsayılan Pers dinine uygun olarak açıklandı. Cumont'un Pers tezi üzerinde geniş ve ayrıntılı bir açıklama inşa etmekte gösterdiği başarı yalnız başına bile bu kültün Pers kaynaklı olduğunu kanıtlamakta oldukça inandırıcıydı. Bu durum, Cumont'un bu kültle ilgili bütün verileri derleyip yayınlayan ilk çağdaş araştırmacı olarak kazandığı otorite ile birleşince sonuç, Cumont ve izleyicilerinin tezlerinin son yetmiş yıllık dönemde bu alanda rakipsiz kalması oldu.

Ancak, daha en başından Cumont'un açıklamalarında belirgin sorunlar vardı. Roma İmparatorluğunda ortaya çıkan bir batı kültü olan Mitraizmin önemli bazı özellikleri Pers Mitra tapımında görülmüyordu: Kültün üyelerinin kabul edilmeleri gereken bir dizi üst aşamaların varlığı yanısıra kült öğretisinin kesin gizlilik ilkesi; kült üyelerinin biraraya geldiği mağaramsı tapınaklar; ve en önemlisi, kültün ikonografisi ve özellikle de tauroktoni. Batı Mitraizminin bütün bu belirleyici özelliklerinin hiçbirisi İran'lı Mitra tapımında yer almıyordu. Bu nedenle Cumont, bütün bu özellikleri Pers dininin Roma'ya geçiş sürecinde geçirdiği"değişimler" olarak açıklamayı denedi.

Böylece, en önemli olarak kabul edebileceğimiz örneği ele alırsak, Pers tanrısı Mitra'nın boğanın öldürülmesi ile ilgili olduğunu gösteren hiç bir olgu yoktur. Mitras'ın boğa öldürme öğesine benzer bir Pers olgusu bulma sorunuyla karşılaşan Cumont, sonunda böyle bir Pers miti bulmayı başardı. Ne var ki, Cumont'un bulduğu mitte boğa Mitras tarafından değil, evrensel kötülüğün gücü Ahriman tarafından öldürülüyordu. Böylece Cumont, bu mitin boğanın Ahriman değil, Mitras tarafından öldürüldüğü bir biçiminin varlığını öne sürmek zorunda kaldı - ki bunu gösteren hiç bir Pers kaynağı yoktur. Cumont'un kullandığı mit, eski öyküleri derleyen bir Zerdüşt yazıtı olan "Bundahişn" (Gerçek Yaratılış) da yer almaktadır. Bu öyküde, en büyük

iyilik tanrısı olan Ahura Mazda'nın ilk insanı ve boğayı yaratması, Ahriman'ın başını çektiği kötülüğün güçlerinin bunları öldürmesi ve toprağa karışan gövdelerinden bugün dünyada varolan canlıların ortaya çıkması anlatılmaktadır.

Cumont bu miti Batı kültünün boğa öldürme sahnesiyle birleştirmeyi denedi ve ortaya, konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmayanlar tarafından bugün bile kabul edilebilen karışık bir tablo çıktı. Buna göre Mitras boğayı öldürdüğü zaman...

> "..bir mucize gerçekleşti. Can çekişmekte olan kurbanın gövdesinden yeşillikleriyle bütün dünyayı kaplayan bitki ve otlar fışkırdı. Hayvanın omuriliğinden buğday ve kanından kutsal içkinin yapıldığı üzüm oluştu. Kötü Ruh boş yere yaşamın kaynağını zehirlemek için acıyla kıvranan hayvanın üzerine saldırdı; akrep, karınca ve yılan boş yere doğurgan dört ayaklının üreme organlarını yemek ve kanını içmek için çabaladılar; ortaya çıkan mucize karşısında güçsüz kaldılar... Böylece, büyük bir uysallıkla katlandığı bu fedakarlıkla boğa, dünyadaki bütün yararlı varlıkların yaratıcısı oldu; onun ölümünden eskisinden daha zengin ve daha verimli bir yeni yaşam doğdu."[5]

Daha önce de belirttiğim gibi esas sorun, Cumont'un Mitraizmin en önemli mitini açıklamak için kullandığı öykü olan Bundahişn'de boğanın Mitras değil, Ahriman tarafından öldürülmesiydi. Cumont da açıklamasının yapaylığının -bilinçli olmasa da- farkında olmalı ki, açıklamasından sonra okuyucularına şöyle sesleniyor: "Mitras ruhunun estetiğine yabancı olan bizlerin, açıklamalarımızın gösterdiği gibi, bu öğretinin bütününde görülen tutarsızlık ve anlamsızlık karşısında şaşırmamız kaçınılmazdır."[6] Cumont, hiçbir zaman "tutarsızlık ve anlamsızlığın" kaynağının Mitras öğretisinde değil, kendisinin varsayımları ve

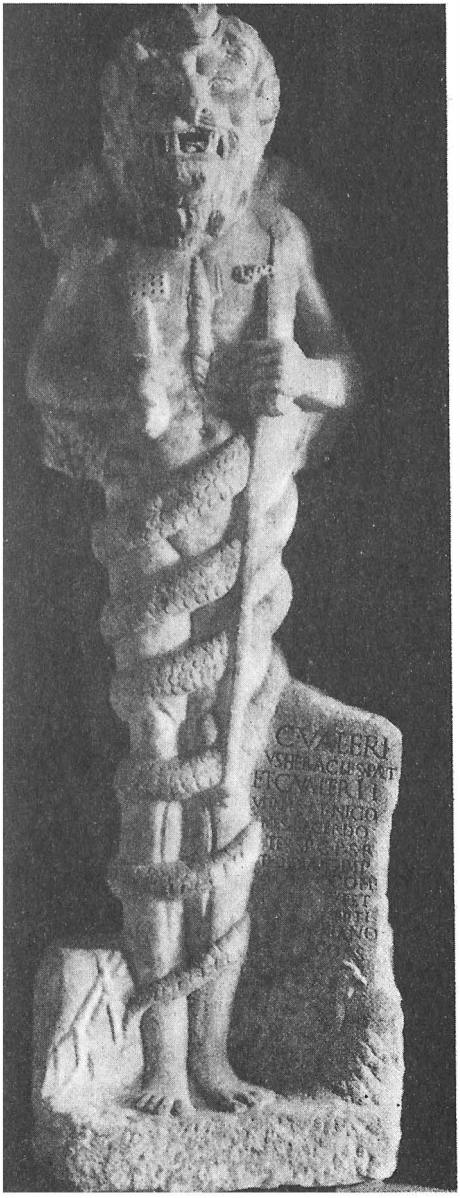
öğretiyi açıklamak için kullandığı yöntemde olabileceğini düşünmemişti.

Pers bağlantısı varsayımının yarattığı sorunlara karşılık Cumont'un Mitraizmin doğasına ilişkin yorumu yetmiş yıl boyunca rakipsiz kaldı[7]. Ama Cumont'un teorisindeki çatlaklar sonsuza kadar farkedilmeden kalamazdı ve gelişmeler Manchester Üniversitesi'nde 1971 de yapılan Birinci Uluslararası Mitras Araştırmaları Kongresi'nde yeni bir başlangıca yol açtı[8].

Birinci Uluslararası Kongrede, Cumont'un Pers tezine karşı özellikle iki akademisyenin yönelttiği eleştiriler, hiç tartışmasız bundan sonraki dönemde sürdürülen Mitras araştırmalarının temelini oluşturmuştur. Bunlardan birincisi, John Hinnels, toplantıyı düzenleyen kişiydi ve bu yüzden de Cumont'a eleştirileri özellikle dikkat çekiciydi. Uzun vadede daha önemli olan radikal bir tebliğ sunan R.L.Gordon ise, Cumont'un Mitraizm açıklamalarının hiç bir değeri olmadığını ve Mitras araştırmalarının esas olarak en baştan başlaması gerektiğini öne sürüyordu. Bir kaç açık örnek, bu eleştirilerin temel yönünü gösterecektir. Mitraizmin en önemli konu olan tauroktoni -Mitras'ın boğayı öldürmesi sahnesi- Mitras ve boğa dışında başka figürler de içermektedir: Bir yılan, bir köpek, bir kuzgun, bir akrep ve bazen bir aslan ile bir kap. Hinnels, Cumont'un bu figürleri açıklamasını ele alarak bunların önemli hatalar içerdiğini gösterdi. Örneğin Cumont köpek ve yılanı, iyi ve kötünün sembolü olarak görüyordu, çünkü Pers kaynaklarında köpeği iyi tanrı Ahura Mazda ile ve yılanı kötü tanrı Ahriman ile bağlantılı gösteren öyküler vardı. Cumont tauroktonide yer alan bu iki figür arasındaki ilişkiyi bu nedenle uzlaşmaz karşıtlığın bir ifadesi olarak açıklıyor ve Pers dininin temel özelliği olan dualizmin Batılı Mitraizm içinde de bulunduğuna bir kanıt olarak gösteriyordu. Bu da onun Mitraizmin Pers kökenli olduğu şeklindeki varsayımına

kanıt oluşturuyordu. Hinnels eleştirisinde, boğa öldürme sahnesine ön yargısız bakıldığı zaman köpek ve yılanı çatışma halinde görmek için hiç bir neden olmadığını belirtti; ikonun kendisi iki figür arasında bir mücadele mesajı vermiyordu:"Kabartmaların çoğunda köpek ve yılan akmakta olan kutsal kana doğru giderken birbirleriyle hiç ilgilenmez bir şekilde gösterilmektedir. Köpek ve yılan bu nedenle temel çatışmanın dualist yorumunun kanıtı olarak gösterilemez... Bu durumda Cumont'un, temel karşıtlığın dualist Zerdüşt ifadesine dayanarak kurmaya çalıştığı Roma Mitraizmi yapısının hiç bir temeli olmadığını görüyoruz." Böylece, Cumont'un açıklamalarının bir sebep-sonuç kısır döngüsüne dayandığı ortaya konulmuş oluyordu: Mitraizm İran kökenli olduğu için Pers mitolojisine uygun olarak köpek ve yılan iyi ve kötüyü temsil etmektedir, yani birbirleriyle çatışma halindedirler; o halde tauroktoni Pers dualizminin bir ifadesidir; demek ki Mitraizm, Pers kökenlidir. Açıkça görülüyor ki, Mitraizmin Pers kökenli olduğu sonucuna, en başta bu sonucun doğru olduğunu varsaymadan ulaşmak mümkün değildir.

Hinnells, tebliğinin sonunda Mitraizmin merkezinde Pers ideolojisinin yattığını belirterek Cumont'dan bütüyle kopmadı. Ama görüşlerinin tam bir kopmayı da getirebileceğinin farkındaydı: "Mitraizmin, tuhaf Pers isimlerini ve ayrıntılarını gizli bir külte uygun esrarlı bir görünüm verecek egzotik bir renk olarak kullanan yeni bir din olabileceği üzerinde hiç durulmamıştır. Bu fikir bu haliyle kabul edilemez olarak görülebilir, ama üzerinde düşünülmesi gerekir ve eğer uygun düzeltmeler yapılırsa, Roma kültünü en iyi açıklayan çözümleme olabilir. Kısacası, Roma Mitras'ının yalnızca isminin İran'lı olması olasılığı sorgulanmalıdır."[10] Hinnells kendisi bu denemeye girişmedi ve Mitraizmin İran ile en azından bazı bağlantıları olduğunu belirtmekle yetindi. Onun önerdiği radikal olasılığı inceleme görevi de R.L.Gordon tarafından üstlenildi.

1.4. Aslan başlı tanrı
(CIMRM 312)

Birinci Uluslararası Kongreye sunduğu tebliğde Gordon, yılan ve köpek figürleri üzerinde Hinnells ile aynı görüşleri çok daha geniş bir biçimde öne sürdü. Gordon, Cumont'un Mitras doktrini analizinden bazı önemli örnekler seçerek hepsinde de aynı sebep-sonuç kısır döngüsünün kullanıldığını gösterdi: Cumont, açıklamalarının başlangıç noktasında Pers mitolojisi ile benzerliklerin kanıtlanmış doğrular olduğunu varsayıyor, ama daha sonra bu açıklamalarının sonuçlarını Pers kaynaklı öğelerin Roma Mitras'ı ile bağlantılı olduğunu kanıtlamakta kullanıyordu. Cumont, bu yöntemle Mitras tapınaklarında çokça görülen aslanbaşlı tanrının İran'lı sonsuzluk tanrısı Zurvan olduğunu öne sürüyordu. (Fig. 1.4) Ama Gordon'a göre:

> "Bazı yerlerde tanrı heykelini çevreleyen yılana ve tanrının taşıdığı asa ve anahtarlara ve üzerinde durduğu küreye dikkat eden Cumont, bunların tanrının zaman ve güç ile bağlantısını gösterdiği kanısına vardı. Ama hemen sonra, hiç de yeterli kanıt olmamasına karşılık bu sembollerin **sonsuz** zaman ve en yüce kozmik gücün simgesi olduğu sonucuna sıçradı. Bundan sonra İran'lı rahiplerin böyle bir varlığa inandıklarını ve ona Zurvan adını verdiklerini belirtmek çok kolaydı. Bu tam bir **petitio principii**'dir, {Kerameti kendinden menkul-ç.n.} çünkü açıklanması gereken tek şey olan sembollerin anlamları, kesin kanıt yerine varsayımla belirlenmektedir."[11]

Gordon şöyle devam ediyor:"Böylece Cumont her kritik noktada bir Pers benzerliğinin geçerli olduğunu varsaydı ve bu bir varsayım değil de bilinen bir olguymuş gibi açıklamalarına devam etti."[12]

Gordon aynı türden başka örnekler ve bazı teorik açıklamalar getirdikten sonra Cumont'un Pers tezinin tamamen geçersiz

olduğu sonucuna vardı ve "Batı kökenli gizli bir din olan Mitras'ın sembollerinin anlam ve işlevini açıklamak amacıyla...Pers inançlarına başvurmak gerektiğini öne süren her teorinin" reddedilmesi gerektiğini belirtti[13].

Hinnells ve Gordon'un 1971'de Cumont'un teorilerine yönelttikleri bu eleştiriler Mitraizmin araştırılmasında bir dönüm noktası oldu. Bundan sonra Roma Mitraizminin Pers kaynaklı olduğu varsayımı bir daha öne sürülmedi. Ama Mitraizmin kaynakları konusunda alternatif bir açıklama da hemen ortaya atılmadı. Gordon, Mitraizmin nasıl ortaya çıktığı veya kültün temel doktrininin ne olduğunu açıklamak için yeterli veriye muhtemelen sahip olmadığımız sonucuna vardı:" Tartışmalardan çıkan sonuç, Mitraizm hakkında sandığımızdan çok daha az şey bildiğimiz; bu inancın tanrılar topluluğu, yaşam ve ölüm anlayışı, mitolojisi ve üst yapısının bütünü hakkında bilgimizin tam olduğu yanılgısına düştüğümüzdür. Cumont'un sağlam bir kaya bulmayı umduğu yerde bir uçurumla karşılaştık.... Bu inanç sisteminin temel unsurlarının çoğunu bilmiyoruz ve belki de hiç bilemiyeceğiz."[14]

Gordon'un bu karamsar değerlendirmesine karşılık, Cumont'un Pers tezlerinin bağlarından kurtulan Mitraizm araştırmalarında alternatif açıklamalar ortaya çıkmakta gecikmedi. 1970'lerin ortalarında -aralarında benim de bulunduğum- birkaç araştırmacı, birbirlerinden habersiz olarak tauroktoninin anlamı üzerine çok farklı bir yaklaşım buldular; daha doğrusu, yeniden keşfettiler. İleride görüleceği gibi bu yaklaşım, Cumont'a karşı tartışmalarda Gordon'un çözümsüz olarak nitelediği bir çok soruya cevap sağlayacak gibi görünmektedir. Gerçekten de, bu yeni alternatif yol iki bin yıldan sonra Mitras'ın gizemciliğinin en temel sırrını çözebilir.

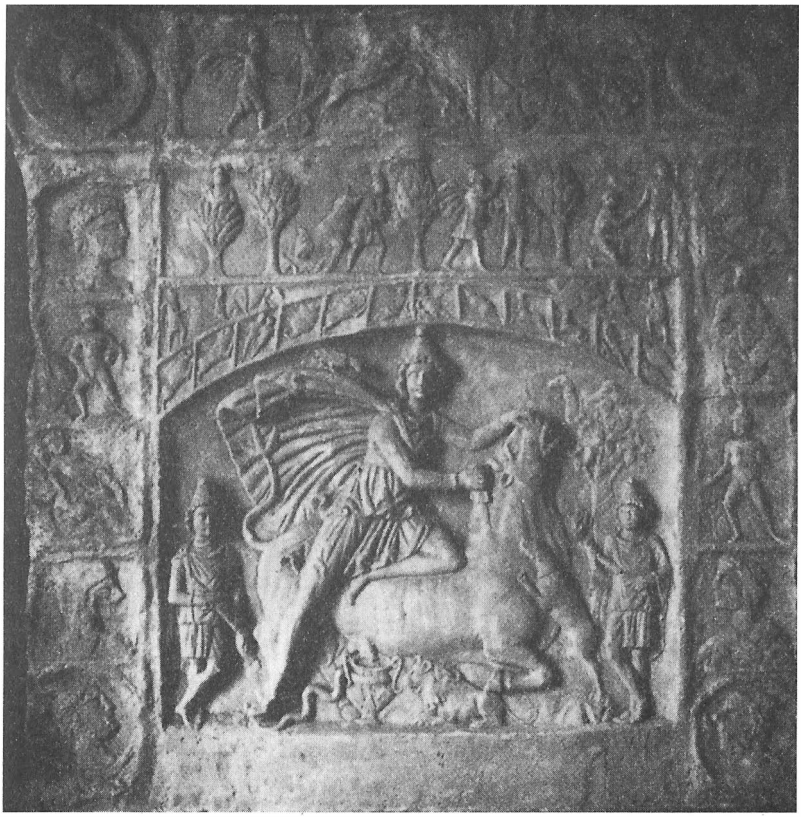
2

Boğanın Öldürülmesi ve Yıldızlar

1869 da K.B. Stark isimli bir Alman araştırmacının tauroktoninin sembolizmi için önerdiği açıklama Franz Cumont tarafından reddedilmiş ve bu yüzden yüzyılımızda tamamen unutulmuştu[1]. Ne var ki, Birinci Uluslararası Kongre'de Cumont'a yöneltilen eleştirilerden sonra Stark'ın tezi yeniden keşfedildi ve geçtiğimiz yıllar içinde Mitraizmin esas doğasına ilişkin bütünüyle yeni ve hızla büyüyen bir anlayışın temelini oluşturdu.

Tauroktoni için Stark'ın önerdiği açıklamadan daha radikal bir alternatif düşünmek çok zordur. Çünkü Stark'a göre tauroktonide yer alan figürler İran mitolojisindeki bazı varlıkları değil, bir dizi **yıldız ve gezegeni** ifade ediyordu. Yani tauroktoni Cumont ve izleyicilerinin öne sürdükleri gibi bir İran mitinin resmi değil, **bir yıldız haritasıydı.**

Stark'ın teorisi çok basit bir olgu üzerine kurulmuştu. Buna göre, tauroktonide Mitras'ın yanında görülen figürlerin herbiri - boğa, akrep, köpek, yılan, kuzgun, aslan ve kap- yılın belli zamanlarında bir gurup halinde görülebilen takımyıldızları temsil etmektedirler: Boğa Boğa'yı, akrep Akrep'i, köpek Canis Minor'u,yılan Hydra'yı, kuzgun Corvus'u, aslan Aslan'ı ve kap Crater'i. Ayrıca buğday başağı tarafından temsil edilen Başak takımının Spika yıldızı, tauroktonide boğanın kuyruğunun ucunda büyüyen başak olarak gösterilmiştir. Stark'a göre bütün bu benzerlikler rastlantı olamaz; tauroktoni sahnesi bir gurup takım yıldızı sembolize etmek için tasarlanmıştır.

2.1. Mitras üzerindeki kemerde zodyak ile birlikte görülen tauroktoni (CIMRM 1083)

Mitras ikonografisi konusunda kendi Pers tezinden kuşkusu olmayan Cumont, 1899'da, "Textes et monuments" de Stark'ın önerilerini reddetti. Franz Cumont yalnız Mitras otoritesi olarak değil, aynı zamanda antik astroloji uzmanı olarak da kendisini kabul ettirmiş bir akademisyendi; bu nedenle de Stark'ın tezini reddetmesi yetmişbeş yıl boyunca sorgulanmadı[2]. Ne var ki, Birinci Ulusarası Kongre'deki gelişmeler, Mitras araştırmalarının

2.2. Zodyak ile çevrelenmiş tauroktoni (CIMRM 810)

temellerini yeniden inceleme yolunu açtı ve çok geçmeden Stark'ın tezi, neredeyse bir yüzyıl sonra, tauroktoninin olası bir açıklaması olarak tekrar gündeme geldi.

Astrolojik sembolizmin Mitraizm içinde önemli bir yeri olduğu zaten biliniyordu. Cumont bunu şöyle belirtmişti: "...yeraltı tapınaklarındaki kabartmalar, mozaikler ve resimlerde zodyak burçları, gezegenlerin sembolleri ve elemanların (toprak, su, hava ve ateş) simgeleri görülmektedir."[3]

Mitras anıtlarındaki belirgin astrolojik görüntülerin değişik tipleri şöyle özetlenebilir: Zodyak genellikle tauroktoni ile birlikte, bazen onun üzerindeki bir kemerde, bazen de tauroktoni etrafında bir çember üzerinde yer alır. (Bak.2.1 ve 2.2) Ayrıca Os-

2.3. Mitras ve Helios (CIMRM 1430)

tia'da, Sette Sfere tapınağındaki set boyunca ve aslan başlı tanrı ve yanındaki figürlerle birlikte, Ponza tapınağının ise tavanında zodyak yer almaktadır.

Bütün tauroktonilerin üst köşelerinde güneş ve ayı temsil eden büstler yer almaktadır. Bunlarda güneş baştan yayılan ışık demetleri, ay ise hilal ile belirtilmektedir. Ayrıca hem güneş hem de ay sık sık araba sürücüsü olarak gösterilmektedir. İlave olarak güneş diğer resimlerde bir çok değişik davranış içinde bulunabilmektedir. Örneğin, Mitras tarafından taç giydirilirken veya Mitras ile el sıkışırken veya onunla birlikte ziyafet sahnesinde gösterilmektedir. (Fig. 2.3) Gezegenler de yedi büst biçiminde, hatta Mitras'ın pelerini üzerinde veya etrafındaki boşlukta yedi yıldız olarak gösterilmektedir. (fig.1.3) Ayrıca Sette Sfere'de gezegenlerin sembolleri setlerin üzerinde bulunmuştur.

Zodyak, güneş, ay ve gezegenler dışında dikkati çeken başka yıldız motifleri de vardır. Bu kategori içinde, mevsim ve rüzgarların temsil edilmeleri de sayılabilir. Ayrıca Mitraizm üzerine yazılarını ileride daha detaylı olarak ele alacağımız 3. yüzyıl neoplatoncusu Porphyry, Mitra tapınaklarının mağara görünümünde tasarlandıklarını, çünkü mağaraların "evren imajını" çağrış-

tırdığını söylüyor[4]. Gerçekten de son araştırmalar Mitra tapınaklarının astronomik gözlemevi olarak kullanıldıklarını ve duvar ve tavanlarda bulunan deliklerin astronomik amaçlarla açılmış olabileceğini düşündürmektedir[5].

Porphyry bize ayrıca Mitra astronomisi üzerinde detaylı bilgi vermektedir: "Mitras'a layık bir alan olarak ekinoks bölgesini ona ayırırlar. Bu nedenle Mars'ın sembolü olan Aries'in kılıcı ondadır ve boğaya, Venüs'e ait olan Taurus'a binmiştir. Yaratılışın tanrısı olan Mitras, gök ekvatoru üzerinde, kuzey sağında, güney solunda olarak gösterilmiştir."[6] Porphyry'nin bu açıklamalarının detaylarını şu anda bir kenara bırakabiliriz. Burada önemli olan, Mitra tapınaklarında resimlerle ifade edilen şeyi Porphyry'nin yazılarıyla kanıtlamasıdır: Astronomik kavramlar Mitraizm'de çok önemli bir yer işgal etmektedir.

Porphyry'nin yanısıra, 3. yüzyıl kilise önderlerinden Origen de yıldızların Mitraizm'deki önemini vurguluyor. Origen'e göre,"Celsus da bazı Pers gizli kültlerini anlatıyor. Ona göre bunlar, Pers öğretileri ve Pers kökenli Mitras gizleri tarafından açıklanan anlaşılması güç şeylerdir. Mitras'da, uzayda yer alan iki küreyi, yani sabit yıldızların küresi ile gezegenlerin küresini ve bunların arasından ruhların geçişini gösteren bir sembol vardır. Bu sembol yedi kapılı bir merdivendir ve en tepesinde sekizinci bir kapı vardır."[7] Burada da Origen'in verdiği ayrıntıların, astronomik unsurların Mitraizm içinde önemli bir yeri olduğunu göstermesinin dışında şu anda önemsiz olduğunu kabul edebiliriz. Ancak şu noktaya dikkat edilmelidir: Origen'in bahsettiği gezegenler düzeyindeki "yedi kapılı merdiven", kilise önderlerinden Jerome'un bir mektubunda bahsettiği Mitras üyeliğinin yedi seviyesi (Karga, Su perisi, Asker, Aslan, İranlı, Güneş-koşucu ve Baba) ile bağlantılı görünmektedir; çünkü Ostia'da bulunan Mitras tapınağındaki bir mozayikte, bu yedi seviye ile yedi

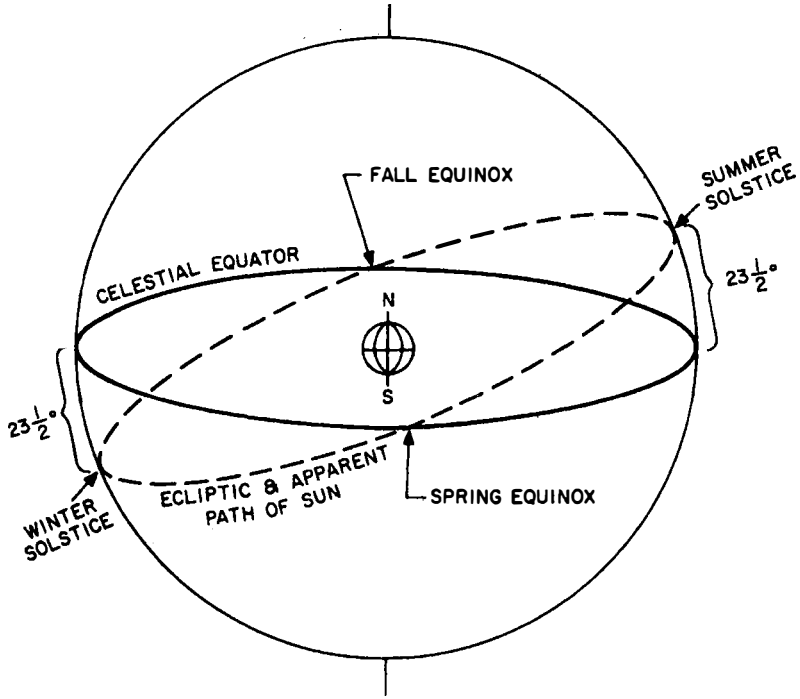
gezegenin sembolleri birbirleriyle ilişkili olarak gösterilmektedir[8].

Mitraizmin içindeki astronomik olguların bu kısa araştırması bile bunların kült içindeki önemini göstermeye yeterlidir. Bu yüzden,Cumont'un Mitraizm'i Pers kökenli gösteren açıklaması, Birinci Uluslararası Kongrede zayıfladığı ölçüde, astronomik sembolizmin Mitraizm içindeki rolünün önemi farkedilmeye başlandı. Bu gelişmenin işaretleri Birinci Uluslararası Kongre'de ortaya çıkmıştı, ama esas dönüm noktası, Amerikan Filoloji Kurumu'nun 1973'deki toplantısında Kanadalı klasikçi Roger Beck, K.B.Stark'ın çoktan unutulmuş olan ve tauroktoni'nin astronomik bir anlamı olduğunu açıklayan tezini hatırlatan tebliğini okuyunca gerçekleşti[9]. Beck'in bu tebliği hiç yayınlanmamış olmakla beraber, Stark'ın savı ile aynı olan içeriği daha sonraki bir yazısında Beck tarafından özetlenmiştir. Aldebaran ve Antares yıldızlarının (Boğa ve Akrep takımlarının en parlak yıldızları) aralarındaki gökyüzü parçasına baktığımızda,

> Ne görürüz? Bu iki yıldızı ayıran ve ekliptik kuşağın yarısını kaplayan bant üzerinde, boğa öldürme sahnesinde görülen bütün hayvanların sembolü oldukları takımyıldızlar yer almaktadır: Boğa Boğa, köpek Canis Minor, yılan Hydra, kuzgun Corvus, akrep Akrep. Bunlara bir de önemli bir yıldızı, tauroktonide ölen boğanın kuyruğunun ucunda yer alan buğday başağı Spika'yı ekleyebiliriz. Ayrıca, Ren-Tuna bölgesinde bulunan kabartmalarda görülen aslan ve kabı anımsatan Aslan ve Krater de bu bant üzerinde yer almaktadır... Burada vurgulamak istediğim yalın ve itiraz edilemez nokta, bu nesnelerin Mitras tauroktonisinde -üstelik de aynı sıraya sokulmuş bir şekilde- hem takımyıldız, hem de figürler olarak gösterilmiş olmasıdır[10].

Beck böylece tauroktoni'nin, "belli bir zamanda, geceleyin doğuyu soluna ve batıyı sağına alarak güneye doğru bakan bir kişinin gözlemlerinin"[11] bir ifadesi olduğu sonucuna varmaktadır. Beck'in burada belirttiği "belli bir zaman", Boğa takımyıldızının Batıda battığı zamandır. Bu olay bir yıl boyunca bir çok kez gözlenebilir ama her seferinde gecenin değişik bir saatinde gerçekleşir. Özetlersek, Beck'e göre tauroktoni, Boğa takımyıldızı battığı sırada gökyüzünün bir resmini temsil etmektedir.[12]

Beck'in ilk tebliğinden dört yıl sonra bir başka akademisyen, Pers uzmanı Stanley Insler, İran'da yapılan İkinci Uluslararası Mitras Araştırmaları Kongresi'nde Beck'in çalışmalarından hiç haberi olmadığı halde onun teorisine çok benzer bir tebliğ sundu (Stark'ın çalışmasından da habersiz olduğu anlaşılıyor, çünkü ondan da hiç söz etmiyor). Insler, aynen Beck gibi boğa ile Boğa takım yıldızını birleştirmekte ve şu sonuca varmaktadır: "Akrep, yılan, kuzgun, kap, aslan ve köpek gibi boğa öldürme sahnesinde başrolde görülen bütün figürler, Akrep, Hydra, Corvus, Krater, Leo Major ve Canis Minor takımyıldızlarının sembolleridir."[13] Insler böylece tauroktonideki figürleri Beck ile aynı takımyıldızlarla bağdaştırmaktadır. Yine Insler, aynı Beck gibi, bu takımyıldızları, Boğa takımyıldızının batışı sırasında gizlenebilen takımyıldızlar olarak tanımlamaktadır. Ne var ki Insler, Beck'ten farklı olarak, bu takımyıldızların, Boğa'nın herhangi bir batışı sırasında görülebilen takımyıldızlar değil, yalnızca özel bir batışı sırasında; Boğa'nın, Yunan-Roma dönemde ilkbaharın ortasına denk gelen "güneşsel" batışı (günbatımı sırasında görülebildiği son gün) sırasında görülenler olduğunu belirtmektedir.[14] Böylece Insler tauroktoninin, "boğa ile sembolize edilen kışın kesin ölümünü ve yazın yaklaşmasını" ifade ettiğini öne sürüyordu.[15].

2.4. Gökyüzü ekvatoru

Beck ve Insler'in her ikisi de tauroktoniyi bir yıldız haritası olarak görmekte ve figürlerin temsil ettiği takımyıldızları belirlemekte anlaşmaktadırlar. Ama her ikisi de bazı eksikleri paylaşmaktadırlar. Birincisi, her ikisi de gökyüzünün tauroktonide temsil edildiğini söyledikleri bölümünde -yani Boğa'nın batımı sırasında gökyüzü ekvatoru üzerinde- tauroktonide gösterilen-

den çok daha fazla takımyıldız oluşuna bir açıklama getirmemektedirler. Diğer bir deyişle, Beck ve Insler tauroktoninin temsil ettiğini belirttikleri gökyüzü parçasında yer alan İkizler, Orion, Yengeç, Terazi, Centaurus, Lupus ve daha başkalarının tauroktonide niye temsil edilmediğini açıklamıyorlar. Teorilerinin kabul edilebilmesi için Beck ve Insler'in eksik kalan açıklamayı tamamlamaları gerekmektedir: Teorilerine uygun olarak daha birçok takımyıldız tauroktonide yer alabileceği halde, niçin yalnız belirttikleri takımyıldızların sembolü olan figürler tauroktonide görülmektedir?

İkincisi ve herhalde daha önemlisi; ne Beck, ne de Insler okuyucunun belki de şimdiden düşündüğü, akla ilk gelebilecek soruyu sormuyorlar: Eğer bütün tauroktoni figürleri sembolü oldukları birer takımyıldızı temsil ediyorlarsa, bizzat Mitras da şekil olarak benzediği bir takımyıldızı temsil etmek durumunda değil midir? Bu basit nokta Beck ve Insler'in hiç aklına gelmemiştir.

1978'de Roma'da düzenlenen Uluslararası Mitraizm Semineri'nde üçüncü bir akademisyen, Alessandro Bausani, tauroktoninin bir başka astronomik açıklamasını sundu[16] Bausani tauroktonide yer alan takımyıldızlar ve bunların yılın belli zamanlarında gökyüzünde beraberce görülebildikleri konusunda Beck ve Insler ile tamamen anlaşmaktadır. Ama Bausani'ye göre, bu zamanların önemini kavramak için eski bir Orta Doğu mitolojisinde yer alan aslan ve boğanın savaşında aslanın boğayı öldürmesi, tauroktoninin kaynağı olarak kabul edilmelidir. Bilim tarihçisi Willy Hartner'a göre bu olgu Sümerlerden bu yana astronomik bir öneme sahiptir ve Aslantakım yıldızının gökyüzündeki en yüksek noktasına vardığı sırada ufuk çizgisinin altına inen Boğa'yı sembolik olarak "öldürmesini" temsil eder. Yıldızların bu pozisyonlarının en bilinen gerçekleşmesi Boğa'nın kozmik ve

güneşsel batışı sırasında olmaktadır (Beck ve Insler'e göre tauroktoni bu zaman kesitlerini ifade etmektedir). Böylece Bausani'nin teorisi, Beck ve Insler tarafından önerilen temanın bir varyasyonu olarak kalmaktadır; yani tauroktoninin, gökyüzünün belli bir andaki görünümü olduğunu ifade etmektedir, bu nedenle de diğer teorilerle aynı problemlerle karşı karşıya demektir. Çünkü, her ne kadar Bausani aslan-boğa savaşı gibi çok eski ve ilgi çekici bir mitolojik unsuru tauroktoninin ifade ettiği zamanı belirlemek için kullanıyorsa da, birçok takımyıldız içinden niye bazılarının seçilmiş olduğunu açıklayamamaktadır. Ve tabii, aynı Beck ve Insler gibi Bausani de, Mitras'ın neyin sembolü olduğu şeklindeki bir soruyu hiç aklına getirmemektedir.

Beck, İsler ve Bausani'nin teorilerinin bu iki sorunu -yani eksik takımyıldızlar ve Mitras'ın neyi temsil ettiği sorunları- dördüncü bir akademisyen, Michael Spiedel tarafından "Mitras-Orion" isimli kitabında ele alındı. Spiedel, tauroktonide temsil edilen takımyıldızlar konusunda Beck, Insler ve Bausani ile aynı fikirdedir. Ancak Spiedel onların aksine bu takımyıldızların seçilmiş olmasını her hangi bir zaman faktörüne değil, bunların hepsinin de gökyüzünde çok önemli bir çember üzerinde yeralmalarına bağlamaktadır. Gökyüzü ekvatoru adını verdiğimiz bu çember, dünyamız ekvatorunun gökyüzündeki izdüşümünden başka birşey değildir. (Fig. 2.4) Spiedel, bu yolla tauroktonide niye sadece belli takımyıldızların yer aldığını açıklayabildiğini iddia etmektedir: Bunlar, Boğa'dan Akrep'e kadar ekvator üzerinde aralıksız sıralı olan takımyıldızlardır."[17] Spiedel daha sonra,tauroktoni figürlerinin her biri ekvator üzerindeki bir takımyıldızı temsil ettiğine göre, Mitras'ın da bir takımyıldızın sembolü olması gerektiğini savunmakta ve bunun Orion olması gerektiğini belirtmektedir.

Ne yazık ki Spiedel'in bu teorisinde de önemli boşluklar var-

dır. Bu teoriye göre ekvatorun zodyakla kesiştiği noktalar olan ekinokslarda yer alan ve Yunan-Roma döneminin en önemli takımyıldızları arasında sayılan Koç ve Terazi'nin de tauroktonide yer alması gerekirdi. Ama tauroktonide bunların yerine diğer iki zodyak takımyıldızını görüyoruz: Boğa ve Akrep. Bu durumda tauroktonide, ekvator üzerindeki takımyıldızların yer aldığı doğru değildir, dolayısıyla da Mitras'ın Orion'u temsil ettiği öne sürülemez. Sonuç olarak Spiedel'in teorisi Beck, Insler ve Bausani'nin sorunlarına ilginç yanıtlar getirmekle birlikte yeterli bir çözüm sağlamamaktadır.

Roger Beck, Stanley Insler, Alessandro Bausani ve Michael Spiedel (ve K.B.Stark) Mitras tauroktonisinin bir yıldız haritası olduğu ve burada yer alan takımyıldızlar konusunda tam bir fikirbirliği içindedirler. Ama **niye** bu takımyıldızların seçildiği konusundaki açıklamaları yeterli değildir: Beck, Insler ve Bausani, teorilerine göre birçok takımyıldız tauroktonide yer alabilecekken niye pek azının görüldüğünü açıklamıyorlar, Mitras'ın kendisinin herhangi bir takımyıldızı temsil etmesi konusu ile hiç ilgilenmiyorlar. Spiedel ise teorisine göre bir koç ve terazinin olması gereken yerde boğa ve akrep bulunmasını açıklayamıyor. Bununla beraber bu akademisyenlerin teorilerinin eksiklerine karşılık, Tauroktoninin belirgin astronomik niteliği üzerine fikir birliği içinde oldukları açıkça ortadadır. O zaman onların ortak tezini, yani tauroktoninin Boğa, Canis Minor, Hydra, Crater, Corvus, Akrep ve Aslan takımyıldızları ve Spica yıldızını içeren bir yıldız haritası olduğu tezini ele alabilir ve bunun üzerinde çalışabiliriz. Bu astronomik sembolizm araştırmamıza daha önce birkaç kez değindiğimiz (ve Spiedel'in başarısız bir şekilde yanıtlamaya çalıştığı) bilinen soruyu ele alarak başlayalım: Tauroktonide Mitras'a eşlik eden bütün figürler, sembolü oldukları birer takımyıldızı temsil ettiklerine göre, Mitras'ın kendisinin de bir takımyıldızın sembolü olması gerekmez mi?

3

Mitras ve Perseus

Gördüğümüz gibi eğer Mitras tauroktonisi bir yıldız haritası ise, akla gelecek ilk soru bu haritada Mitras'ın hangi takımyıldızı temsil ettiği sorusudur. Bunu yanıtlamaya çalışırken Mitras'ın tauroktonide nasıl gösterildiğini göz önünde tutmamız gerekiyor. Birincisi, onu her zaman bir tünik giymiş, pelerini uçuşan genç bir kahraman olarak görüyoruz. Daha önemlisi ve en belirgin özelliği, başında her zaman Frigya takkesi denilen tepesi öne kıvrık bir keçe külah vardır ki antik sanatta bu külah, giyenin doğulu olduğunu belirtmek için kullanılırdı. Mitras boğayı öldürürken daima onun üzerinde, sol dizi bükülmüş, sağ bacağı gergin; sağ eliyle boğanın boynuna hançeri saplarken sol eliyle boğanın başını yukarı kaldırır durumda görülür. Son olarak, çoğu kez boğayı öldürürken tuhaf bir şekilde başka tarafa doğru bakar durumda gösterilmiştir.

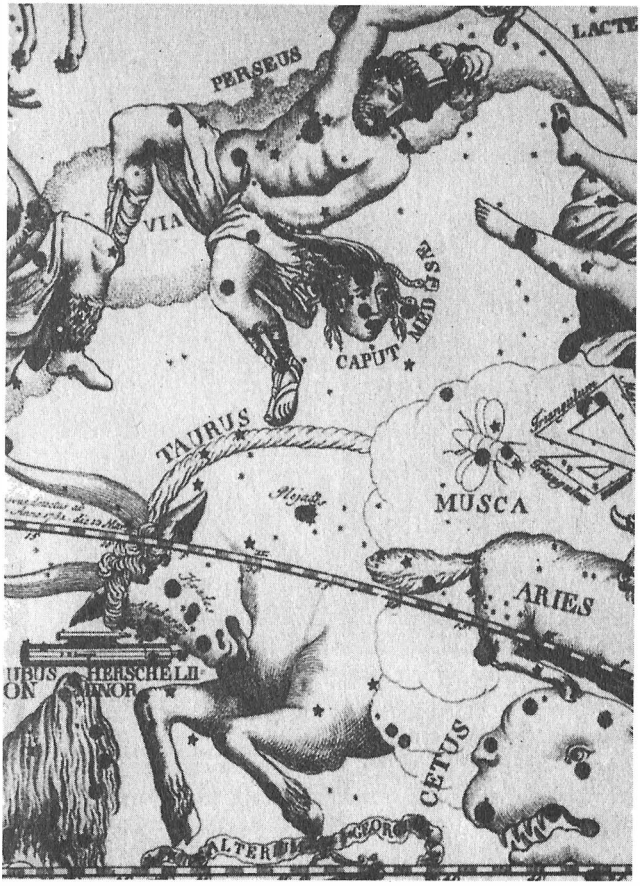
Şimdi hangi takımyıldızın Mitras tarafından temsil ediliyor olabileceği sorusuna bakalım. Tauroktoniye ilk bakışta araştırmamız gereken yön belli olmaktadır. Tauroktoninin genel görünümünde Mitras her zaman boğanın üzerinde yer almaktadır. Bu durumda gök haritasında Boğa'nın üzerinde yer alan bölge ile Mitras arasında bir ilişki olup olmadığı sorusu akla yakın gelmektedir. Ancak gökyüzünde Boğa'nın üzerine denk gelen bölgeye bakmadan önce belirtmeliyiz ki, eğer bu bölgeyi rastgele

seçmiş olsaydık, Mitras'ı hiç de çağrıştırmayan bir sürü takımyıldızdan birinin sembolü olan bir figürle, örneğin bir kartal, bir kuğu, bir kadın, bir üçgen veya bir gemi ile karşılaşabilirdik. Bu nedenle Boğa'nın üzerindeki bölgeye -yani tauroktonide Mitras'ın olduğu yere- bakıp da başında Frig külahı ve elinde hançeri olan genç bir kahraman figürü ile temsil edilen bir takımyıldızla karşılaşınca şaşırmamak mümkün değildir!

Mitras'a dikkati çekecek şekilde benzeyen ve gökyüzünde Boğa'nın tam üzerinde yer alan bu takımyıldız, en azından İsa'dan önce 5. yüzyıldan beri Yunan mitolojisinin kahramanlarından Perseus'un adıyla anılmaktadır. Fig. 3.1'de Perseus'un Boğa'ya göre konumu görülüyor. Bu resim 18. yüzyılda yapılmış bir haritadan alınmıştır, ama sayısız kaynaktan yararlanılarak gösterilebilir ki Yunan ve Roma'lılara göre de Perseus bu resimde gösterilen yerde bulunuyordu.[1] Ayrıca, Perseus'un birçok antik resmi, onu Mitras gibi başında bir Frig külahı ile göstermektedir.

Örneğin fig. 3.2'de Perseus'u bir Frig külahı ile gösteren bir vazo resmi görülmektedir. Elbette ki bu resim, **takımyıldız** Perseus'un resmi değildir. Ancak, varolan en eski iki Perseus takımyıldızı resminde -Salzburg Plakası ve Codex Vossianus Leidensis 79- Perseus, Frig külahı ile görülmektedir. Bu, Frig külahının mitoloji kahramanı kadar takımyıldızın da özelliği olduğunu göstermektedir[2]

Boğa'nın tam üzerinde Mitras'a son derece benzeyen bir takımyıldız olması, tauroktoninin bir yıldız haritası olduğu savını güçlendiren bir olgudur. Ayrıca, Boğa'nın tam üzerinde Perseus takımyıldızının yer alması bundan sonra geliştirmeye başlayacağımız bir tezin başlangıcını oluşturuyor. Bu teze göre Mitras'ın bu takımyıldızla olan ilişkisi, diğer tauroktoni figürlerinin temsil ettikleri takımyıldızlarla olan ilişkinin aynısıdır. Bu

3.1. Perseus ve Boğa takımyıldızları

durumda, Perseus figürünün detaylarını biraz daha yakından inceleyelim.

Mitras ve Perseus figürlerinin en etkileyici benzerliğini herhalde başlıkları oluşturuyor. Mitras her zaman bir Frig külahı ile görülmektedir; aynı şekilde Perseus da her zaman tuhaf bir

3.2. Frig külahı ve harp ile Perseus (solda). Külahın iki yanında kanatlar görülüyor. Bu kanatlar, külahın sihirli olduğunu belirtmek amacıyla gösterilirdi. Ama, res. 3.8'de (M.Ö. 4. yy vazo süslemesi) görüldüğü gibi külahın kanatsız olarak gösterildiği örneklere de sık sık rastlıyoruz.

başlık ile görülür. Bu başlıkların en sık görüleni ise -Perseus takımyıldızının eski resminde gördüğümüz gibi-aynı Mitras'ın giydiği gibi bir Frig külahıdır. Perseus'un külahı tanrısal bir hediye idi: Hades'in Başlığı olarak bilinen bu külah ona periler tarafından görünmez olup en önemli görevi olan Gorgon Medusa'yı öldürebilmesi için verilmişti.

Yunan ve Roma sanatında Frig külahı genellikle onu giyen kişinin İran'lı, Anadolu'lu veya sadece "doğulu" olduğunu gös-

terirdi. Böylece, Perseus'un giydiği Hades'in Başlığı'nın sık sık bir Frig külahı olarak gösterilmesi, belki de Mitras ile Perseus arasındaki ilişki üzerine tezimizi güçlendiren bir başka olguya dikkatimizi çekiyor: en azından Heredotus'un zamanından beri Perseus'un İran ve Persler ile bağlantılı olduğuna inanılmaktadır.

> Eskiden Perseus'un Persler ile ilişkili olduğuna inanılırdı, ama ismi "İranlı" (Persian-Ç.N.) anlamına gelmediği için ona bir oğul uydurdular ve adına "İranlı" anlamına gelen "Perses" dediler. Bu isim Yunan edebiyatında Persler tarihte önem kazanmadan önce de kullanılıyordu (Örneğin Hesiodus'un kardeşi). Ama bu imparatorluğun bir nesil içindeki hızlı yükselişi, onların Yunan mitolojisine alınmalarına yol açtı, böylece Karyanda'lı Skylax, Aşiklos, Hellanikos ve Herodotos Perseus'u İran ile bağdaştırdılar[3].

Böylece Heredotus'a göre Perseus, oğlu Perses yoluyla kendi ismini İran'a (Persia) ve Perslere verdi[4] Gerçekte Perseus adının İran ile hiç bir ilgisi yoktur[5]. Ne var ki, Perseus ile Pers bağlantısı tarih ve mitolojiye İsa'dan önce 5. yüzyıldan evvel bu şekilde girdi ve bugün de Perseus'un Frig külahının en olası açıklamasını oluşturuyor.

Perseus ve İran arasındaki mitolojik ilişki bir başka nedenle deçok önemlidir; çünkü, burada öne sürdüğümüz gibi, eğer Mitras ile Perseus arasında bir bağ varsa, Perseus ile İran arasındaki mitolojik ilişki, bu birbiriyle ilgisiz görünen ikilinin arasındaki bağın oluşmasında önemli bir rol oynamış olmalıdır. Bu konuya tekrar döneceğiz.

Perseus ile İran arasındaki mitolojik bağa ilişkin olarak, bir başka ilgi çekici kanıt daha vardır. Mitras gizlerine ilişkin en es-

ki yazılı kaynaklardan biri, Statius'un Thebaid'inde bir dizedir (İÖ 80): "Persei sub rupibus antri indignata sequi torquentem cornua Mithram"[6] Bu satır genellikle şöyle çevrilmektedir:" Mitras bir Pers mağarasının kayaları altında asi boynuzları büker"[7] Ancak, J. H. Mozley'in Statius çevirisinde belirttiği gibi, metindeki "Persei" kelimesi Latincedeki "İranlı" anlamına gelmez (çünkü o halde "Persicus" olması gerekirdi), fakat "Perses'e ait" anlamına gelir, yani "Perseus ve Andromeda'nın oğlu, Perslerin soyundan geldikleri Perses'in."[8] Aslında, Mitras ve Perseus arasında kanıtlamaya çalıştığım ilişki de dikkate alındığında, Persei kelimesinin pekala Perseus isminin "-in hali"olduğu ve Statius'un dizesinin şöyle çevrilmesi gerektiği söylenebilir: "Mitras, Perseus'un mağarasının kayaları altında..." Gerçekten de beşinci yüzyılda yaşamış olan gramerci Lactantius Placidus da böyle düşünmekte ve Statius için şöyle söylemektedir:" İran'daki bir mağaranın kayalarına Perseus tapınağının ismini veriyor..."[9] Bu olasılık, az sonra göreceğimiz gibi, Perseus'un bir yeraltı mağarasında doğduğu gözönüne alınınca daha da güçlenmektedir. Statius'un İran ve Perseus arasındaki ilişki ile oynayarak "İranlı (Persian)" yerine "Persean" dediğini düşünsek bile Thebaid'in bu satırı, Roma döneminde Perseus ile İran arasındaki ilişkinin iyi bilindiğine bir kanıttır.

Aslında Perseus ile İran'ı biraraya getiren söylentiler, aşağıdakiörnekte olduğu gibi çok karmaşık bir hale gelebilmiştir. Bizanslı tarihçi Gregorius Cedrenus, Perseus'un İran'lı mecusiler arasında astronomik gizler üzerinde kurulu bir kültü yaydığını şöyle anlatıyor: "Söylediklerine göre Perseus, İran'da yaptığı büyü ile gökyüzünün ateşini getirdi; bu yeteneğini kullanarak göksel ateşi yeryüzüne indirdi ve onu kutsal ölümsüz ateşin adıyla anılan tapınakta korudu; yetenekli kişileri tapınağın yöneticileri seçti ve ateşi korumakla görevlendirerek onun muhafızları ve rahipleri yaptı."[10]

3.3. Nike'nin boğayı öldürmesi (İtalyan pişmiş toprak kabartma, M.Ö. 1.yy)

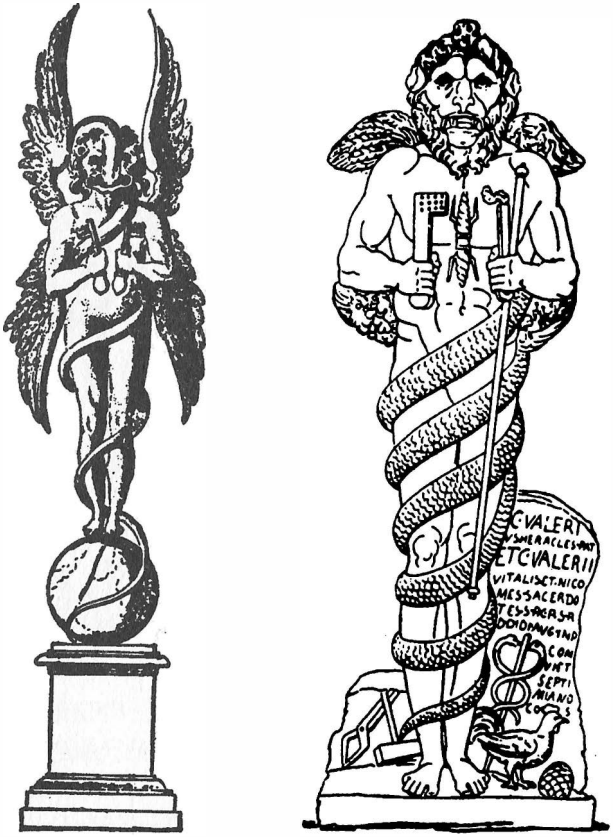
Mitras ile Perseus arasında önemli bir başka bağ, tauroktonide Mitras'ın boğayı öldürürken hemen her zaman başka tarafa bakardurumda gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. Akademisyenler, Mitras tauroktonisinin artistik tarzının kaynağının, zafer tanrıçası Nike'nin bir boğayı öldürürken gösterildiği daha eski yapıtlarda bulunabileceği konusunda fikir birliği içindedirler.[11] Gerçekten, Nike'nin boğayı öldürürken gösterilişi tauroktoniye o kadar benzemektedir ki, Mitras tauroktonisinin yaratılmasında mutlaka rol oynamış olmalıdır (fig.3.3). Fakat boğayı öldüren Nike ile tauroktonideki Mitras arasında çok önemli bir fark vardır: Nike hemen her zaman dosdoğru boğaya bakarken, Mitras başka tarafa bakar durumda gösterilmektedir. Fritz Saxl "Mitras: Typengeschichtliche Untersuchungen" adlı kitabında,

3.4. Gorgon (M. Ö. 6. yy Atina vazosu süslemesi)

"Hedeften böylesine uzağa bakışın kesinlikle klasik olmadığı" düşüncesinde. Ona göre "yapılan iş ile bakış yönü arasındaki bu farklılık... çok dikkat çekicidir." Saxl'ın yorumunda bizim için ilginç olan, bu görünüşün öncüllerini ararken onun yine Perseus'u bulmuş olmasıdır. Saxl, "Mitras ile Medusa'yı öldüren Perseus arasında,başka tarafa bakmaları açısından.." şaşırtıcı bir benzerlik buluyor. "Perseus Medusa'dan başka tarafa bakmaktadır, çünkü Medusa'nın bakışı öldürücüdür. Buradaki bakış tarzı Mitras'ın canlandırılmasında etkili olmuş olabilir."[12]

Saxl'ın burada Mitras ve Perseus arasında gösterdiği paralellik, yani Mitras'ın, aynen Perseus'un Medusa'dan uzağa bakması gibi boğadan başka yere bakıyor olması, bu iki figür arasında bir bağlantı olduğunun açık bir kanıtıdır. Aslında Gorgon'un

3.5. Aslan başlı tanrı örnekleri (CIMRM 382 ve 312)

Mitraizme etkileri olması muhtemeldir, çünkü Mitraizm'de Gorgon'a benzerlik gösteren bir leontosefalik (aslan-başlı) tanrı vardır. Uzun yıllar boyunca Gorgon figürünün orijinal aslını bulmaya çalışanlar, Atina baykuşu, Babil tanrısı Humbaba, ay ve

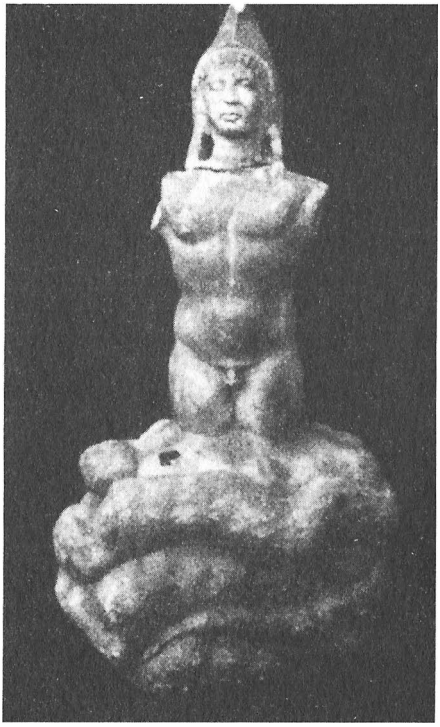

3.6. Göğsünde Gorgon başıyla görülen aslan başlı tanrı (CIMRM 1123)

fırtına bulutu gibi çokfarklı kaynakları araştırdılar.[13] Bütün bu çok değişik denemelere karşılık bugün genel kanı, en başta sadece Gorgon başının -Gorgoneion- varolduğu, daha sonra bu başın değişik gövdelere adapte edildiği şeklindedir. Clark Hopkins'e göre, "Erken dönemlerde, Miken ve geometrik çağlarda, hikaye ve sanat alanında Gorgon canavarının yalnızca başı biliniyordu. Bu nedenle 7. yüzyılda sanatçılar bütün gövdeyi göstermeyi denediklerinde takip edecekleri bir örnek yoktu, kafayı herhangi bir gövdeye takmakta özgürdüler; onlar da bu özgürlüğü sonuna kadar kullandılar. Daha sonra Korint tipi gövde en başarılı olarak değerlendirildi ve bu tip herkes tarafından benimsendi."[14]

Benim amacım açısından önemli olan, Gorgon gövdesinin kaynağı değil, MÖ 7. yüzyıl gibi erken bir dönemde Gorgon figürlerinin gövdesiyle beraber bulunması ve kısa bir süre sonra Korint vazoları üzerindeki resimlerin standart olarak benimsenmesidir.[15] Gorgon'un bu standart görüntüsü tuhaf bir biçimde etkileyicidir. Figür 3.4'de bunun bir örneği yer alıyor: burada yılanların sarıldığı bir insan gövdesi ve iki kanat görülüyor. Başı, insan ve hayvan unsurlarının tuhaf bir karışımıdır: hayvansı bir suratta insana benzer bir yüz ifadesi vardır; açık bir ağızdan dil, keskin dişler ve uzun azı dişleri çıkar; değişik görünümlü kıvırcık saçların arasından yılanlar uzanır. Bu Gorgon figürü ile Mitras kültünde yer alan gövdesi kanatlı ve yılanlarla sarılı leontosefalik tanrı arasında bir bağlantı kurmak için, Gorgon figürünün kaynağında aslan olduğunu öne süren C.Blinkenberg'i izlemek gerekmez.[16] Fig. 3.4 deki gorgon ile fig. 3.5 deki Mitras tanrısını karşılaştırmak benzerliği görmek için yeterlidir.

Blinkenberg'in kanısına göre Gorgon en başta aslan olarak ortaya çıkmıştı ve bunun için getirdiği kanıt yabana atılamaz. Ancak, Gorgon ile aslan başlı tanrı arasında doğrudan bir bağlantı kanıtıbulmak için bu yolu denememize de gerek yoktur. Tek gerçek güçlük, aslan başlı tanrının aslana benzerliği ortada iken, Gorgon'un başının aslana benzerliğinin pek açık olmamasıdır. Ancak, Mitras tapkısı içinde Gorgon figürünün aslanla beraber kullanımı dikkate alındığında bu sorun çözülebilir. Örneğin, Pannonia'da ki bir Mitraeumda, bir tarafında aslan, öbür tarafında Gorgon başı bulunan bir taş bloku bulunmuştu.[17] Angera'da ki bir Mitras alanında bulunan sıra halindeki altı mermer kolon üzerinde ise,"alternatif bir şekilde aslan ve Gorgon başları kazınmıştı."[18] En ilginç örnek ise herhalde Almanya'da bulunan aslan başlı tanrı kabartmasıdır: Maarten Vermaseren'e göre bu kabartmanın göğsündeki şişkin çeneli baş, Gorgon'a aittir (fig.3.6)[19]

3.7. Mitras'ın kayalardan doğumu (CIMRM 2134)

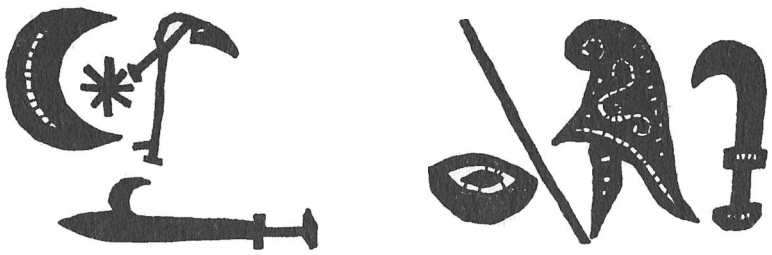
Bu kanıtlarla birlikte, Gorgon figürünün hayvana benzer başının küçük bir değişimden geçerek aslana benzemesini hayal etmek zor değildir; bu durumda elde edeceğimiz figür, Mitras tapkısındaki aslan başlı tanrı olacaktır.

Bir noktanın aydınlatılması gerekiyor: Gorgon dişi bir varlık olarak bilinir, aslan başlı tanrı ise ilk bakışta erkek izlenimi verir. Ancak Vermaseren'in belirttiği gibi aslan başlı tanrı, "çıplak olarak gösterilir, ama cinsiyeti bir kuşak veya yılan tarafından örtülmüştür. Tanrının cinsiyetini belirsiz bırakmak veya her iki seksin de var olduğu izlenimini yaratmak ve kendi kendine üre-

3.8. Perseus (sağda) kıvrık bıçak ile (M. Ö. 4.yy Güney İtalya vazo süslemesi)

me yeteneğini belirtmek amacı sezilir."[20] Aynı şekilde bir mitolojik karakter olarak Gorgon açıkca dişi olmakla beraber, artistik sunuluşu cinsiyetini oldukça belirsiz bir hale sokar. Gerçekten, fig.3.4'deki Gorgon'un cinsiyetini tesbit etmek kolay değildir. Genellikle vücut belirgin bir şekilde erkektir. Ancak, "Gorgon başının üzerine yerleştirildiği gövdenin erkek görünümü yüze herhangi bir nitelik kazandırmaz... Baş kendi başına değerlendi-

3.9. Beş ve yedinci basamakların sembolleri ((CIMRM 299)

rilmelidir. Yunan mitolojisine göre açıkca dişi, fakat kendi içinde değerlendirildiğinde erkek veya cinsiyetsiz olarak da görülebilir."[21]

İleride aslan başlı tanrı ve Gorgon konusuna tekrar döneceğiz. Şimdilik şuna dikkat çekmekle yetinelim: Gorgon ve aslan başlı tanrının ilişkili olması olasılığı, Fritz Saxl tarafından öne sürülen, Perseus'un Gorgon'u öldürürken başka yere bakmasının, Mitras'ın boğadan başka yere bakması motifinin kaynağı olduğu fikrini güçlendirmektedir. Gorgon ve aslan başlı tanrı arasındaki benzerlik ise, her şart altında Gorgon'u öldüren Perseus ile Mitras kültü arasındaki bir ilişkinin varlığına yeni kanıt sağlamaktadır.

Mitras ve Perseus arasındaki diğer bir benzerlik alanı da, her ikisinin de yeraltı mağaraları ile ilgili olmalarında görülüyor. Mitras kült törenleri yeraltı tapınaklarında, veya, eğer bu mümkün değilse, mağaraya benzetilmiş tapınaklarda yapılırdı. Bu nedenle Perseus'un böyle kapalı bir yeraltı mekanında doğduğunu belirtmekte yarar var. Apollodoros'un anlattığı şekliyle, Perseus'un dedesi Acrisius,

> kahine nasıl erkek evlat sahibi olabileceğini sorunca tanrılar, kızının doğuracağı bir erkek torununun kendisini öldüreceğini bildirdiler. Acrisius, bu nedenle yeraltında bronz kaplanmış bir oda yaptırdı ve Danae'yi oraya kapattı. Ama Danae yine de baştan çıkarıldı; kimine göre bu yüzden daha sonra kavga ettiği Protus tarafından, kimine göre ise altın bir ırmak olup çatı aralığından Danae'nin kucağına akan Zeus tarafından.... Acrisius daha sonra kızının Perseus adlı bir çocuk doğurduğunu öğrendi.[23]

Eğer Perseus ile Mitras arasında bir bağ varsa, Perseus'un yeraltında doğumu ile, Mitras ikonografisinde sıkça yer alan Mitras'ın kayadan doğması arasında da bir bağ olabilir (fig.3.7). Maarten Vermaseren'in belirttiği gibi, Mitras'ın doğumu "bir mucize gibidir: genç Mitras sanki gizli bir güç tarafından kayalardan dışarı itilmektedir. Başındaki Frig külahı dışında tamamen çıplaktır, yukarıya kaldırdığı ellerinde hançer ve meşale tutmaktadır. Bu görünüşüyle o, aydınlığın yaratıcısı (genitorluminis), kayadan doğan (deus genitor rupe natus), hayat veren kayadan doğan (Petra genetrix) niteliklerine sahiptir."[23]. Bu noktada Mitraistlerin yeraltı tapınaklarının, Mitras'ın doğduğu kayaları sembolize ettiğini, bundan da Perseus gibi Mitras'ın da bir yeraltı mağarasında doğduğuna inanıldığı sonucuna atlamak çok çekici geliyor. Mitras ve Perseus arasındaki son bir benzerlik noktası da kullandıkları silahlarla ilgilidir. Perseus genellikle normal bir düz kılıç veya hançer tutarken görülmektedir. Bu durum özellikle takımyıldız Perseus için geçerlidir. Bu nedenle, Farnase küresinde -bilinen en eski Yunan-Roma dönemi yıldız küresi-Perseus takımyıldızı hançerli olarak gösterilmişken, Codex Vossianus'da düz bir kılıç tutmaktadır.[24] Ancak, geleneksel olarak Perseus ile bağlantılı gösterilen silah "Harp" dır, yani Gorgon'u öldürmekte kullandığı, eğri bir bıçak eklenmiş

düz bir kılıç. Harpı Perseus'a veren tanrılardan biridir. (Hermes veya Athena) Figür 3.2 deki vazo resminde Perseus, başında Frig külahı ve elinde harp ile görülüyor. Tauroktonideki Mitras, takımyıldız Perseus'un özelliklerinden biri olan hançer ile gösterilirken, Mitras ikonografisinde harpın da önemli yeri olduğunu görmek ilginçtir. Harp ve ona benzer eğri bir bıçak veya orak resimleri-ki bunlar da fig. 3.8 deki resimde görüldüğü gibi Perseus ile bağlantılıdır- Ostia'daki bir tapınakta bulunan Mitras kültünün yedi kademesi ile ilgili sembol gruplarından ikisi içinde yer almaktadır. Harp, Perses adı verilen beşinci derecenin; eğri bıçak ise, Baba adı verilen yedinci derecenin sembolüdür (fig.3.9).

Bu konuyu bitirmeden evvel Franz Cumont'un ölümünden iki yıl evvel yazdığı, Mitras ve Perseus arasındaki olası bir ilişkiye dikkat çeken bir yazısını hatırlatmak istiyorum:

> Kapatırken Perses kademesinin sembolizmi üzerine birkaç şey eklemek istiyorum, çünkü bundan bütün Mitraizm tarihi üzerine çok ilginç sonuçlar çıkarmak mümkündür. Bu beşinci kademeye kabul edilen kişi burada, rahiplerin bütün gizli bilgilerine sahip olabilecek kadar bu ırka (Persler) yakınlık kazanır. Bu nedenle amblemi harp'tır, çünkü harp Perseus'un silahıdır; o, bu eğri bıçak ilave edilmiş kılıçla Gorgon'un kafasını kesmiş ve Andromeda'nın başına bela olan canavarı öldürmüştür. Perseus, Heredotus zamanında başlayıp Malalas zamanına kadar gelen etimolojik bir ilişki anlayışı içinde, Perslerin atası ve en büyük kahramanı kabul edilir. Dahası, elinde harp ile Perseus veya yalnızca harp figürü, sadece ismi bile Mitras'a bağlılığın ifadesi olan Pontus kralı Mitridates'in paraları üzerinde yer alır; ve Pontus hanedanının bütün paraları üze-

rinde Perseus'un kılıcıyla bağlantılı olarak hilal ve yıldız görülür.[25]

Cumont'un burada Mitraizm ile ilişkisine değindiği Kral Mitridates konusuna ileride geleceğiz. Bu noktada bizim için ilginç olan Cumont'un, Mitraizmin beşinci kademesi olan Perses ile Perseus arasında bir bağlantı kurmasıdır. Cumont bu görüşünü iki temel üzerinde geliştiriyor: Perseus ile İran arasında eskiden kurulmuş olan etimolojik bir bağ ve Mitras ikonografisinde Perses kademesi için kullanılan sembollerden biri olan harpın, Perseus'un da sembolü olması. Gerçekten de Cumont'un düşüncesi, Perseus'un Perses isimli bir oğlu olduğu hatırlanırsa daha da güç kazanıyor. Eğer benim burada kanıtlamaya çalıştığım gibi, Mitras ile Perseus bir anlamda aynı kişi ise, beşinci kademeye verilen Perses ismi, Cumont'un dediği gibi Perseus'u değil, oğlunu kastediyor olabilir. Bu durumda en üst kademe için kullanılan "Baba" kelimesinin açıklanması bizim için çok kolaylaşır: Bu tanım Perses'in babasına yani Perseus'a (= Mitras) aittir.

Mitras ve Perseus arasında ele aldığımız bütün bu ikonografik ve mitolojik benzerlikler, ikisi arasında bir bağın varlığını kanıtlamak için yeterli değildir. Ama bu bölümün başında gösterdiğimiz astronomik benzerlikle, yani Perseus takımyıldızının gökyüzünde tam da Mitras'ın taroktonide gösterildiği noktada yeralması olgusu ile birlikte ele alınınca bu benzerlikler çok önem kazanıyor. Gerçekten de, Perseus'un Perslerle bağlantılı olması ve bir Frig külahı giymesi; Mitras'ın Perseus gibi kurbanından başka yere doğru bakması, astronomik olgu ile beraber, Mitras ile Perseus'un bir şekilde bağlantılı olduğunu gösteriyor. En azından bu benzerlikler, daha fazla araştırma yapmak için yeteri kadar sebep olduğunu gösteriyor. Bu nedenle şimdi dikkatimizi, Mitras ile Perseus arasındaki bağlantıyı kanıtlayan bir başka önemli olguya verebiliriz.

4

Tarsus'daki Perseus Kültü

Eğer gerçekten Perseus ve Mitras arasında bir bağ varsa, akla gelecek en doğal soru bu bağlantının ne zaman, nasıl ve nerede ortaya çıktığı sorusu olacaktır. İki figür arasında ne kadar benzerlik ve ilişki olursa olsun, tarihi gerçekler ile açıklanamadığı sürece bütün bunlar spekülasyondan öteye gidemeyeceklerdir. Bu nedenle elimizde Mitras ile Perseus bağlantısını somut, coğrafi ve kültürel verilerle ortaya koyabilecek tarihi kanıtlar olduğu için şanslı sayılırız. Bu verileri şöyle özetleyebiliriz: Tarihçi Plutark'a göre Mitraizmin kökleri, İÖ 67'de Pompei tarafından Anadolu'nun Kilikya kıyılarından temizlenen korsanlara kadar gitmektedir. Öte yandan, arkeolojik bulgulara göre, Yunan-Roma döneminin Kilikya'sında en önemli kültlerden birisi, mitoloji kahramanı Perseus tapkısıydı[1]. Plutark'a (46-120) göre Mitraizm en önce Anadolu'nun güneydoğu kıyılarındaki Kilikya bölgesinin korsanları arasında ortaya çıktı. "Gemileri binden fazla, ele geçirdikleri kentler ise dörtyüz olan" ve İÖ.67'de bastırmak için üstlerine Pompey'in gönderildiği bu korsanlar, "Olympus'da kendilerine özgü tuhaf ve gizli ayinlerini yapıyorlardı. Bunlar arasında yer alan Mitras ayinleri korsanlar tarafından başlatılmıştır ve hala devam etmektedir."[2]

Plutark'ın bu raporu genellikle güvenilir olarak kabul edilmiştir. Franz Cumont'a göre" Plutark'ın verdiği bilgilerde olanaksız görünen bir şey yoktur."[3] Ayrıca Plutark'ın belirttikleri, Kilikya'nın başkenti Tarsus'ta Mitraizm ile ilgili olarak daha

sonraki döneme ait bilgilerle de bağlantılıdır. M.L.Vermaseren'e göre,

> Mitras eyalet başkenti olan Tarsus'ta tapkı görürdü. Bunu İmparator III.Gordian döneminde paraların üzerinde yer alan boğa öldürme resminden biliyoruz... ...ama ikinci ve üçüncü yüzyıllardan gelen bu veriler, birinci yüzyıl Kilikya korsanları için Plutark'ın söylediklerine kanıt olabilir mi? Sanırım olabilir. III. Gordian'ın savaşa giderken kesinlikle uğradığı bilinen Tarsus'un paraları üzerinde boğa öldürme resminin yer alması, Mitras'a özellikle bu kentte tapıldığının kanıtıdır."[4]

Plutark'ın Mitraizm'in kaynağını Kilikya'da bulmasının bizim açımızdan en önemli yönü, Kilikya'nın ve özellikle Tarsus'un, kahraman Perseus'un köklü bir tapkı merkezi olmasıdır. Joseph Fontenrose'a göre Perseus,

> Tarsos'un kurucusu olarak kabul edilirdi...Tarsos'u kurması, Gorgon'u öldürmesinden hem önce, hem de sonra olarak anlatılır. Bir hikayeye göre Libya'ya uçuşuna Tarsos'un yakınında bir tepeden başlamıştır. Roma İmparatorluk dönemi boyunca Tarsos paraları üzerinde... ve Anemuion, Iotape, Karallia, Koropissos gibi öbür Kilikya kentlerinin paralarında resmi yer almıştır...Perseus'un Küçük Asya'daki faaliyeti Torosları da aşmıştır. Elinde Gorgon'un kesik başıyla bir resmini (ikon) şehrin kapısına astığı için Ikonion'un da (Konya) kurucusu olarak bilinir. Şehirde böyle bir resmin varlığını gösteren bir paranın ilk örnekleri İÖ 1. yüzyıldan kalmadır. Büyük bir olasılıkla Perseus'u şehrin kurucusu olarak belirten bu resim, Kilikya'daki benzerlerinden oldukça eski bir örnektir.[5]

Fontenrose'un, Konya paralarının Kilikya'nınkilerden daha eski olduğu sözünün yanlış olduğunu hemen belirtmek gerekir, çünkü daha İÖ 1 ve 2. yüzyıllarda Tarsus'tan 50 mil uzakta bir Kilikya kenti olan Aegeae paraları üzerinde Perseus'un varlığını görüyoruz.[6] Tarsus'un kuruluşu ile Perseus'u ilgili gören eski yazarlar arasında Nonnus, Ammianus Marsellinus ve Ioannes Antiokenes'i sayabiliriz. Örneğin, beşinci yüzyılda yaşamış olan Nonnus'un" dediğine göre, Perseus Kilikya'da bu yeni kentini kurduğu zaman ismini hızlı tarsos'larından, yani ayaklarından almıştı."[7] Bu metinler elbette oldukça geç tarihlidir; ama Louis Robert'in dediği gibi, Perseus'un Tarsus'un kurucusu olduğu,

> Ammianus Marsellinus gibi birçoğunun yazılarında belirtilir... Bu yazılar oldukça geç tarihlidir, ama yine de geleneksel bilgileri yansıtırlar. Ikonium isminin Gorgon'un resminden, eikon'dan gelme olduğu gibi; Gorgon'un taşlaşmış başı sayesinde Likonya'lılara karşı kazanılan zaferi anlatan Bizans metinlerinde olduğu gibi; imparatorluk öncesi özerk döneme ait paraların Perseus'u kentin kahramanı olarak göstermesi gibi. Lucan'a göre de Tarsus, Perseus'un kentidir: 'Descritur Taurique nemus Perseaque Tarsus.'[8]

4.1. Tarsus parası üzerinde Perseus

Robert daha sonra Lucan'dan (İS 39-65) birkaç on yıl önce yaşamış olan Selanikli Antipater'in de epigramlarında Perseus'u Tarsus'un kurucusu olarak gösterdiğini naklediyor. (Anth.Pal. 9.557) Hadrianus zamanında da (İS 120) üzerinde Perseus resmi bulunanTarsus paraları basılmıştı.[9] (Fig.4.1.) Robert'in belirttiği gibi Antipater ve Lucan Tarsus'tan Perseus'un kenti olarak söz ediyorsa ve İsa'dan önce ikinci yüzyıl gibi erken dönemlerde Aegae ve Ikonium kentlerinde üzerinde Perseus olan paralar varsa, Tarsus paraları ancak çok eskiden beri varolan bir geleneğin kristalleşmesi olarak yorumlanabilir.

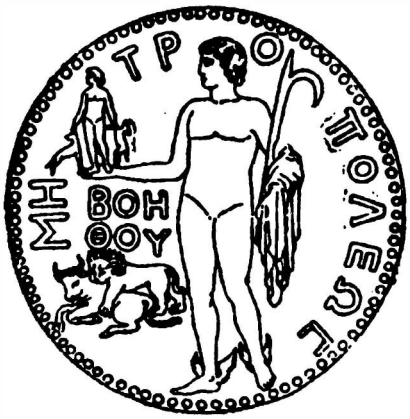
F.Imhoof-Blumer, Tarsus paraları üzerindeki Perseus'un özelliklerini şöyle anlatıyor: "İmparatorluk dönemi paralarından anlaşıldığına göre Apollon Likeos (veya Tarsus) ve Perseus, Tarsus'un en önemli iki tanrısıydı ve çoğunlukla bir arada görülmektedirler... Apollon heykeli genellikle Perseus'un önünde kurban sunarken veya Perseus'un bir niteliği olarak gösterilir. Perseus değişik biçimlerde kentin kurucusu ve kahramanı olarak gösterilir ve "boethos" ve "patroos" olarak saygı görürdü.[10] Sir William Ramsay de "Aziz Paul'ün kentleri" adlı kitabında, Perseus'u gösteren Tarsus paralarını incelemiştir. Ramsey'in, Perseus'un Tarsus ve diğer Kilikya kentlerindeki önemine ilişkin kanısına göre, Yunanlılar Kilikya'ya gelince bölgenin yerli tanrısı olan Sandan ile Perseus'u özdeşleştirdiler:

> Perseus'un Küçük Asya'nın güneydoğusundaki bütün gösteriliş biçimleri bu genç yerel tanrı ile bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Perseus burada göçmen bir tanrıdır, yapay bir şekilde eski yerel kült ile birleştirilmiştir. Yeni bir halkı ve yeni bir gücü temsil etmektedir. İranlı ve Yunanlı özellikleri birleştirmiş olmakla birlikte, ikincisi belirgin şekilde baskın gelmektedir... Sonuç olarak, kahraman formundaki yerel Tarsus tan-

rısının Yunanlılar tarafından Perseus ile özdeşleştirildiği kanısındayız. Anadolu'lu Perseus, yeni gelenlerin böylesi bir kurgu ile göçlerine tanrısal bir hukuk kazandırmak için yarattıkları mitolojik bir hayalettir.[11]

Perseus'un Kilikya'da, yani Plutark'ın Mitraizmin doğum yeri olarak gösterdiği yerde önemli bir kült merkezi olması, Mitras ve Perseus arasındaki bir bağlantının önemli bir kanıtıdır. Hatırlanırsa, Mitras ve Perseus arasında bir bağlantı düşündüren olgu, Mitras'ın Perseus takımyıldızını temsil ettiği şeklindeki tauroktoninin yeni astronomik açıklamasıydı. Bu nedenle Plutark'ın Mitraizm'in kaynağı konusundaki sözlerinin bizi Perseus'un bir tanrı olarak tapıldığı bir bölgeye götürmesi dikkat çekicidir. Mitras ve Perseus'u birleştiren kanıtların sürekliliğini rastlantı olarak nitelemek zordur. Bu nedenle Perseus figürünün Mitraizmin oluşumunda önemli bir rolü olduğunu gösterebildiğim kanısındayım. Bu rolün tam olarak ne olduğu noktası da araştırmamızın devamında açıklığa kavuşacaktır.

Bu bölümü kapatmadan önce, Kilikyanın başkenti Tarsus

4.2.Tarsus parası üzerinde aslan-boğa savaşı ve Perseus

hakkında bu noktada belirtilmesi gereken iki olgu vardır. Birincisi, daha öncede değinildiği gibi, Tarsus paraları üzerindeki Perseus figürü genellikle yerel Apollon'u çağrıştıracak bir şekilde gösterilmiştir. Imhoof-Blumer'e göre, "..çoğunlukla birarada görülmektedirler... Apollon heykeli genellikle Perseus'un önünde kurban sunarken veya Perseus'un bir niteliği olarak gösterilir."[12] Burada Mitras doktrinine açık bir benzerlikle karşılaşıyoruz, çünkü aynı Tarsus'lu Perseus'un Apollon ile beraberliği gibi, Mitras da Helios veya Sol adıyla bilinen güneş-tanrı ile ilişkilidir. Helios Mitraizmin birçok noktasında, örneğin, tauroktonide, kutsal yemekte ve göğe yükselişte ön planda görünür. Vermaseren'e göre, "Mitras kültünde Apollon'nun varlığı için özel bir neden vardır. Buradaki önemli nokta, onun Musa'ların (esin perileri) koruyucusu değil, güneş tanrısı olarak varlığıdır. Bazı yazılarda Mitras'la özdeşleştirilmiştir; Mitras'ın yakından ilişkili olduğu Helios figürü bazen tamamen Apollon ile aynı görünümdedir."[13] Tarsus'lu Apollon'un paraların üzerinde esas olarak bir güneş tanrısı kimliğinde gösterilmediği doğrudur.[14] Ama Mitraizmde astronominin önemi ortada olduğuna göre, Tarsus'lu Apollon'un Mitraizme transfer edilirken güneş tanrısı yönünün ön plana çıkarılmış olması beklenebilir. Sonuç olarak, Tarsus'lu Perseus ve Mitras'ın Apollon ile ilişkilerinde, Perseus ve Mitras kültleri arasında varolan bir benzerlik alanı daha bulunmaktadır.

Bu noktada Tarsus'la ilgili olarak bizi ilgilendiren ikinci olgu, İÖ dördüncü ve İS üçüncü yüzyıllar arasında paraların üzerinde yer alan kentin ambleminde görülen boğaya saldıran aslan figürüdür. Bu figür bazen Perseus ile birlikte gösterilmiştir(fig.4.2)[15] 2. Bölümde gördüğümüz gibi bir akademisyen, Bausani, tauroktoninin kaynağının eski orta-doğu'nun her yerinde rastlanan işte bu aslan-boğa savaşı figürü olduğunu öne sürmüştür. Tarihçi Willy Hartner'a göre bu sembolün çok önemli bir astronomik ni-

teliği vardır. Bu konuya tekrar döneceğiz, şimdilik iki noktaya dikkat çekmek istiyorum: Birincisi, Tarsus kentinin bir boğanın öldürülmesini astronomik bir amblem olarak kullanması, Mitraizmin köklerinin bu kentte aranması gerektiği tezini güçlendiren bir olgudur; ikincisi, Perseus takımyıldızının Boğa'nın tam üzerindeki yeri (yani aslan - boğa savaşındaki aslanın bulunduğu yer) Tarsus'un mitolojik kurucusu Perseus'un, kent ambleminde boğanın üzerindeki aslan ile özdeşleştirilip onun yerini almasına yol açmış olabilir.[16]

Mitras ve Perseus arasında bir bağ olduğunu gösteren kanıtlar üç grupta toplanıyor: birincisi, Perseus takımyıldızının gökte Mitras'ın tauroktonideki yerini işgal etmesi olarak gördüğümüz astronomik olgu. İkincisi, iki figür arasındaki çarpıcı mitolojik ve ikonografik benzerlikler; örneğin, Perseus'un Frig külahı, İran ile ilişkisi, Mitras'ın aynen Perseus gibi kurbanından başka yere doğru bakması. Üçüncüsü, önemli bir Perseus kült merkezi olan Kilikya'yı Mitraizmin kaynağı olarak gösteren tarihi ve coğrafi kanıtlar.

Ne var ki, buraya kadar olan araştırmalarımız tamamen dış olgular üzerinde yoğunlaştı; yani Mitras ile Perseus arasında bir tür bağlantı olabileceğini gösteren kanıtları ortaya koyduk, ama henüz bu bağlantının niteliğini, ya da nasıl olup da dini bir hareketin temeli haline geldiğini açıklayabilmiş değiliz. Bu sorulara cevap verebilmek için tauroktoninin astronomik açıklaması üzerinde durmamız gerekiyor. Mitras ve Perseus arasında bir bağlantı kurmamıza astronomik olgular yol açtığına göre, bu bağlantının niteliği ve kaynağını da Mitras'ın astronomik sembolizminde aramak pek yanlış olmasa gerek.

5

Gökyüzü Ekvatoru

Mitras'ın Yanındaki Figürler

Şimdi, 2. Bölümde eksik takımyıldızlar sorunu olarak adlandırdığımız konuyu tekrar ele alarak Mitras astronomisine geri dönelim. Hatırlanacağı gibi Beck ve Insler'in teorilerine göre tauroktonide yer alması gereken bir çok takımyıldızdan -yani Boğa'nın batışı sırasında görülebilen takımyıldızlardan- ancak birkaçı ikonda yer almaktadır. Daha önce gördüğümüz gibi Michael Spiedel bu problemi çözmek için tauroktoninin Boğa ve Akrep arasındaki bütün takımyıldızları değil, yalnızca **gökyüzü ekvatoru** üzerindekileri kapsadığını öne sürmüştü; ama yine daha önce gördüğümüz gibi bu çözüm de yetersiz kalıyordu. Onun teorisine göre Yunan-Roma zamanında ekinoksları belirledikleri için önemli olan iki ekvator burcu Koç ve Terazi'nin de tauroktonide yer alması gerekirdi, ama tauroktonide bir koç ve terazi yerine, iki başka zodyak burcunu, yani Boğa ve Akrep'i görüyoruz. Yine de Speidel'in gök ekvatoruna ilişkin teorisi ilgi çekicidir, çünkü, Boğa ve Akrep sorununu bir kenara bırakırsak, Mitraistlerin niçin Beck ve Isler'in teorilerindeki birçok takımyıldız arasından tauroktonide yer alan takımyıldızları seçtiklerini açıklamaktadır. Bu nedenle şimdi gök ekvatorunu daha yakından incelemeliyiz.

Gök ekvatoru, dünyanın ekvatorunun gökyüzü küresi üzerindeki izdüşümünün oluşturduğu bir çemberden ibarettir

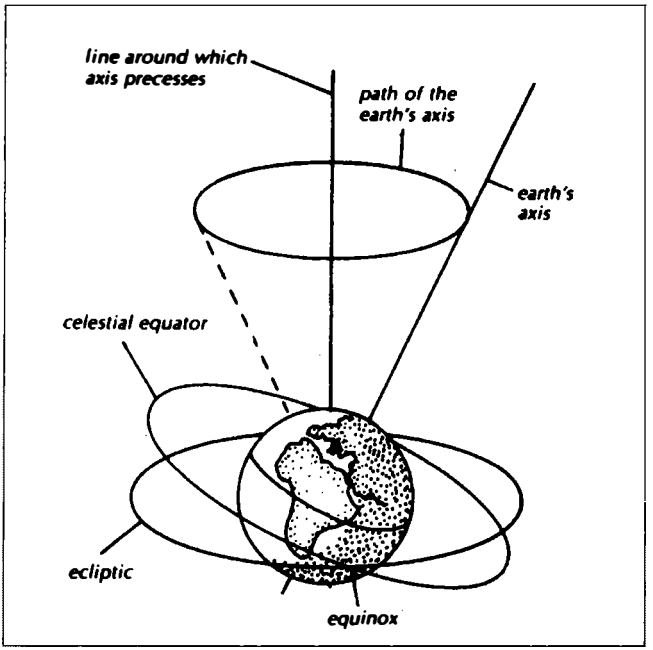

5.1. Kozmik yapının Rönesans dönemi gösterimi. Dünya merkezde olmak üzre zodyak, gök ekvatoru ve tropikal çemberler ile gökyüzü küresinin ekseni görülüyor.

5.2. Kesişen çemberlerin yer aldığı küre üzerinde aslan başlı tanrı (CIMRM 543)

(Fig.2.4) Bu hayali çember, ekliptik veya zodyak dediğimiz ve güneş, ay ve gezegenlerin, fonda sabit görünen yıldızların önünde, üzerinde hareket eder göründükleri bir başka çember ile yirmiüç derecelik bir açı yapar. Gök ekvatoru ve ekliptik iki noktada kesişirler ve ekinoksları oluştururlar: Bu iki nokta, dünyadan

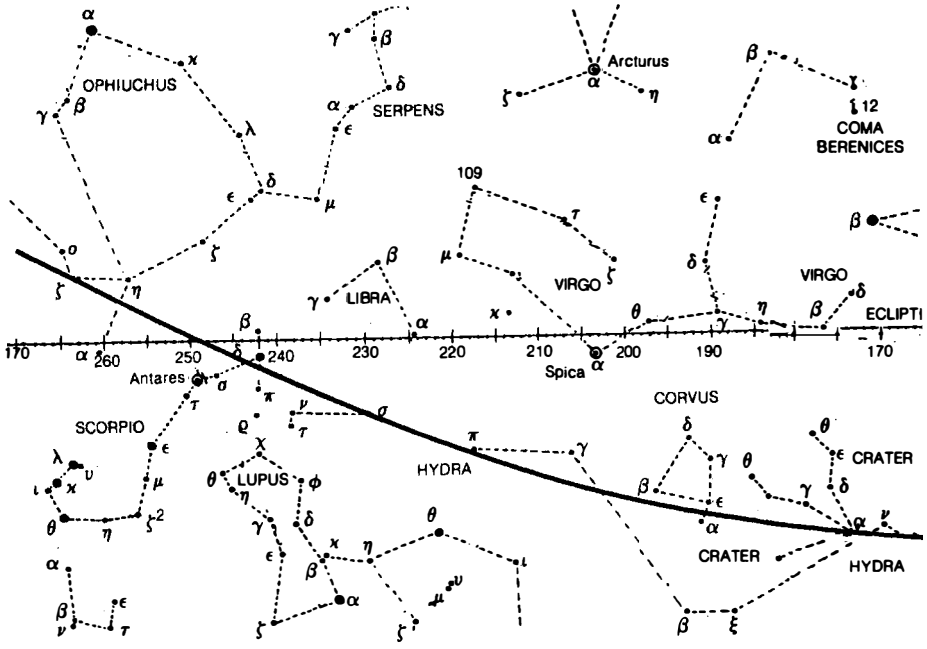
5.3. Ekinoksların gerilemesi

bakılınca güneşin zodyak üzerinde hareketi esnasında ilkbahar ve sonbaharın ilk günü gökyüzünde göründüğü yerlerdir.

Gök ekvatoru, ilk anda sanıldığı kadar anlaşılmaz bir kavram değildir ve antik dönemde de değildi. Geosentrik (dünya-merkezli) bir gözle görüldüğü eski zamanlarda uzay, esas öğeleri ekliptik ve gök ekvatoru çemberleri olan bir yapı olarak algılanıyordu. Fig.5.1'de rönesans döneminde yapılmış bir "uzay iskeleti" görülüyor. Uzay küresinin ortasındaki yatay çember gök ekvatorunu, diyagonal çember ise ekliptik veya zodyakı göstermektedir. Çizimde yer alan diğer çemberler, örneğin dönenceler (gök ekvatorunun alt ve üstündeki çemberler) uzay küresinin

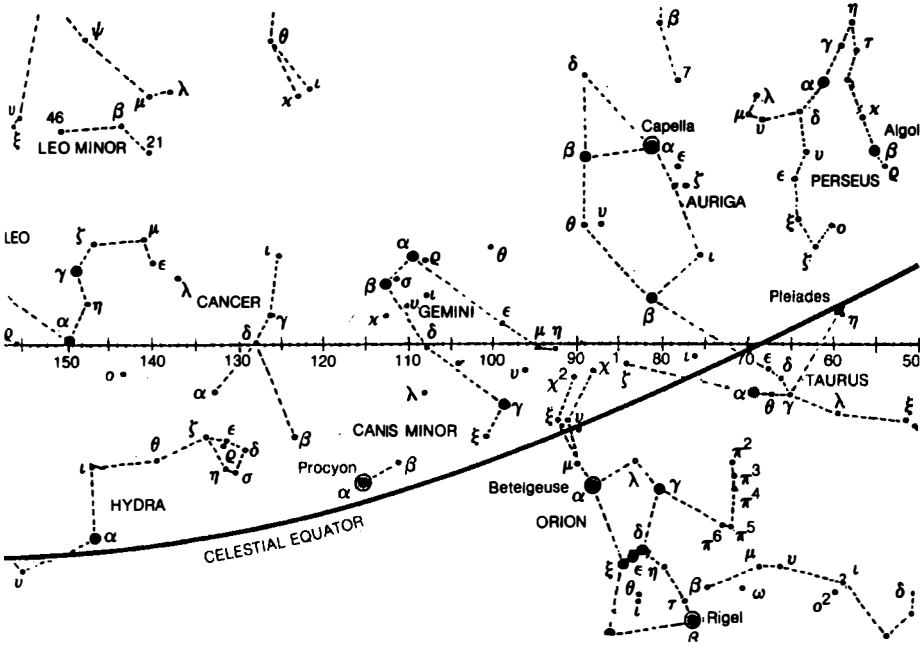
daha detaylı bölünmesini sağlamakla beraber, daima ikinci plandaydılar. Bu nedenle antik döneme ait uzay küresi çizimlerinde çoğu kez yalnızca ekliptik ve gök ekvatoru çemberlerini görmekteyiz.[1] Aslında, bu çizimlerin elimizdeki en eski örneklerinden birisi, üzerinde ekliptik ve gök ekvatoru çemberlerinin kesiştiği uzay küresinin üzerinde duran bir aslan-başlı tanrı heykelinden oluşan bir Mitras eseridir. Ekinoks noktasında kesişen bu çemberlerin bir haç oluşturduğu şeklindeki kanaatın kaynağını fig.5.2'ye bakarak görebiliriz. Ekliptik ve gök ekvatorunun oluşturduğu bu haç ile ilgili en önemli gönderme, Platon'un **Timaeus**'unda yer almaktadır. Burada Platon bize Demiurge'nin (kainatın yaratıcısı) uzayı inşa ederken iki çemberi"X harfi şeklinde" birleştirdiğini anlatır.[2]

Devam etmeden önce gök ekvatoru ile ilgili en önemli olgulardan biri üzerinde durmamız gerekiyor: Gök ekvatoru sabit değildir, "presesyon" adıyla bilinen, ekinoksların çok yavaş bir hareketine sahiptir. Bu hareket, dünyanın kendi ekseni etrafındaki dönüşünde görülen bir yalpalama nedeniyle eksen yönünün uzayda çok yavaş ve devamlı bir şekilde değişmesinden kaynaklanmaktadır (fig.5.3). Bu nedenle, dünyanın kuzey kutbu her zaman aynı yıldızı göstermez. Şimdi Polaris (Kutup Yıldızı) denilen yıldızı göstermektedir ama, birkaç bin yıl önce başka bir yıldızı gösteriyordu, birkaç bin yıl sonra da daha başka bir yıldızı gösterecektir. Elbette, kuzey kutbunun yönü değiştiği zaman ekvatorun yönü de değişmektedir; çünkü ekvator, yerküre üzerinde kutuptan eşit uzaklıkta noktaların oluşturduğu bir çember olarak tanımlanır. Ekvatorun yönündekideğişimin doğal bir sonucu olarak da gök ekvatorunun durumu değişmektedir. Bu da, ekinoksların (gök ekvatoru ile ekliptik'in kesiştiği noktalar) yerlerinin değişmesine yol açmaktadır. İşte bu olgu, ekinoksların gerilemesi veya kısaca presesyon olarak tanımlanır.

5.4. Bahar ekinoksu Boğa takımyıldızındayken gökyüzü ekvatoru (yalnızca antik dönemde bilinen takımyıldızlar gösterilmiştir)

Kısaca söyleyecek olursak, ekinoksların gerilemesi, ekinoks noktalarının zodyak üzerinde geriye doğru çok yavaş bir hızla ilerlemesine, her 2160 yılda bir burcu geçerek bütün zodyakı 12 kere 2160, yani 25920 yılda tamamlamasına yol açmaktadır. Böylece, ilkbahar ekinoksu bugün Balık takımyıldızında olmakla beraber, birkaç yüz yıl sonra Kova'da olacaktır. (Kova Çağı'nın şafağı denen olgu budur) Ayrıca hemen belirtelim ki, Yunan-Roma döneminde ilkbahar ekinoksu Koç, sonbahar ekinoksu ise Terazi burcundaydı. Spiedel'in gök ekvatoru üzerine teorisindeki sorun işte tam bu noktada ortaya çıkıyordu: Yunan-Roma dönemi-

nin ekinoksal burçları olarak Koç ve Terazi'nin, o dönemin her türlü gök ekvatoru resminde gösterilmeleri gerektiği halde, tauroktonide onların yerini Boğa ve Akrep alıyordu.

Ne var ki ekinoksların gerilemesi olgusu, Boğa ve Akrep'in beklenmedik bir şekilde tauroktonide Koç ve Terazi'nin yerini almasını açıklayabilir. Çünkü her ne kadar Yunan-Roma döneminde ekinokslar Koç ve Terazi'de idiyse de, bundan önceki dönemde, yaniyaklaşık İÖ 4000 ile 2000 arasında Boğa ve Akrep'teydiler. Buradabenim öne süreceğim tez şudur: Tauroktoni gerçekten gök ekvatorunu göstermektedir ama, **ekinokslar Koç**

ve Terazi'de iken değil, Boğa ve Akrep'te iken göstermektedir!

Elbette böyle bir tezi savunurken nasıl olup da Roma İmparatorluğu döneminde bir dini hareketin gök ekvatorunun kendi zamanından birkaç bin yıl önceki yerini bilebildiğini ve bunu inanç sisteminin bir parçası haline getirebildiğini açıklamak zorundayım. Böyle bir açıklama az ileride gelecektir, ama önce ekinoksları Boğa ve Akrep'te olan bir gök ekvatorunun, tauroktonideki sembolizm ile uyum içinde olup olmadığını kontrol edelim.

Fig. 5.4'de gök ekvatoru, ilkbahar ekinoksu Boğa'da iken görülüyor.[3] Burada Boğa'dan başlayarak batıya doğru gidince zodyak üzerinde veya altında şu takımyıldızları -ve yalnızca bunları- görüyoruz:[4]

Boğa (Boğa)
Köpek (Kanis Minor)
Yılan (Hydra)
Kap (Krater)
Kunduz (Korvus)
Akrep (Akrep)

Hemen görüleceği gibi bunlar tauroktonide sembolize edilen takımyıldızlardır, ama bir eksikle; aralarında Aslan yoktur. Ama bu, tauroktoninin ilkbahar ekinoksu Boğa'da iken astronomik durumu gösterdiği şeklindeki tezimize çok uygundur. Çünkü ilkbahar ekinoksu Boğa'da iken gök ekvatoru Aslan'dan geçmez ama, Aslan bu sırada yaz gündönümü noktasındadır. Yaz ve kış gündönümleri elbette ki ekinokslarla ayrılmaz bir bütünlük içindedirler, çünkü hepsi beraberce bir yılı dörde bölüp mevsimleri meydana getirirler. Bu nedenle Aslan takımyıldızının tauroktonide yer almasının sebebini açıklamak pek zor değildir.

Bu konuyla bağlantılı olarak, Mitraizm'de aslan ve kap sembollerinin ilginç bir ikili oluşturduğuna dikkat çekmek gerekir.

Bu ikili her tauroktonide görülmemekte, yalnız Ren-Tuna bölgesindeki tauroktonilerde yer almaktadırlar.[5] Her zaman birbirleriyle bağlantılı olarak görülmektedirler ve her ikisi de ancak diğeri varsa vardır! Bu nedenle kap sembolünün Krater takımyıldızını değil, su taşıyıcısı Kova burcunu temsil ettiğini düşünmek gerekir, çünkü ilkbahar ekinoksu Boğa'da iken **kış dönümü** Kova'dadır. Bu durumda aslan ve kap, Boğa ve Akrep ekinokslarına uygun olarak Aslan ve Kova gündönümlerini temsil etmektedirler.

Elbette, eğer kabın Krater yerine Kova'yı temsil ettiği sonucuna varırsak, bu kez de Krater gibi önemli bir takımyıldızın tauroktonide yer almayışının sebebini açıklamamız gerekir. Bu konuda en akla yakın açıklama, orijinal tauroktonide yer alan bütün takımyıldızların, boğa, akrep, köpek, yılan ve kunduz gibi bir **hayvan** figürü ile gösterildiğidir -tabii sınırlı bir bölgede görülen aslan ve kap figürlerinin daha sonraki eklemeler olduğunu varsayarsak. Bu durumda tauroktoninin yaratıcılarının,bu kompozisyonun birlik ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla Krater'i dışarıda bırakmış olduklarını düşünebiliriz. Böyle yapmalarının bir amacı da tauroktoninin gerçek astral anlamını gizlemek olabilir. Çünkü, yabancılar veya yeni katılanlar için bu durumda tauroktoni, hayvanlarla ilişkili düşünceler çağrıştırarak ilgilerini başka çözüm olanaklarından uzaklaştıracaktır. Almanya ve Dacia'da aslan ve kap sembolleri ilave edildiği zaman ise, bu orijinal kaygı çoktan unutulmuş olmalıdır ki, Kova'yı temsil eden kabın, tümü hayvan olan motifin bu özelliğini bozduğuna dikkat edilmemiştir.

Her durumda, eğer öne sürdüğümüz gibi tauroktoni ilkbahar ekinoksu Boğa burcunda iken astronomik tabloyu gösteriyorsa, bu sırada yaz gündönümünün Aslan burcunda olması tauroktonideki aslan figürünün varlığını açıklamaktadır.

5.5. Boğanın yarasından fışkıran buğday başakları (CIMRM 593). Mitras'ın gövdesinin üst kısmı ve başı modern restorasyondur ve yanlıştır. Mithras boğadan başka yere doğru bakar durumda olmalıydı.

Şimdi ilkbahar ekinoksu Boğa'da iken gök ekvatoru üzerinde yeralan takımyıldızların listesine geri dönelim. Dikkat edilirse, listemizde sadece ekliptik çizgisinin üzerinde ve altındaki takımyıldızlar yer almaktadır. Daha önce gördüğümüz gibi bu gurup aynı zamanda tauroktonide görünen figürlerle tam bir uyum içindedir (tabii aslan dışında). Bu durumda şu soru kaçınılmaz oluyor: Niye ekliptik çizgisinin **yukarısındaki** ekvator takımyıldızları tauroktonide yer almamaktadır? Az ileride bu soruyu ele alacağız, ama daha önce tauroktonide görülen diğer bir figür üzerinde, çoğu kez boğanın kuyruğunun ucundan çıkarken görülen buğday başağı üzerinde durmamız gerekiyor.

Hatırlanacağı gibi, Beck, Insler ve Speidel bu buğday başağının, Başak takımyıldızının en parlak yıldızı Spika'yı temsil ettiği konusunda fikir birliği içindedirler. Ne var ki Spika, ilkbahar ekinoksu Boğa'da iken gök ekvatorunun yakınında değildir. Bu yüzden teorimin doğrulanması için buğday başağının tauroktonide yer almasına astral bir açıklama sağlamam gerekiyor. Bu hiç de zor değildir. En başta dikkat edilirse, Spika yıldızı tek bir başağı temsil ettiği halde (Spika kelimesi de tekildir), tauroktonideki boğanın kuyruğunda görülen tahıl demeti hemen her zaman bir kaç başaktan oluşmaktadır. Ayrıca, diğer bütün semboller yıldızları değil takımyıldızları temsil ederken, eğer başak Spika'yı temsil ediyorsa, bu durumda Spika bir istisna olarak ortaya çıkmaktadır. En önemli nokta ise, başakların tauroktonide açıkca boğanın bir parçası olarak gösterilmesidir. Bu olgu, bir örnekte başaklar boğanın kuyruğundan değil, boynunda hançerin saplandığı noktadan çıkar durumda gösterilerek çok kesin bir hale getirilmiştir (Fig.5.5). (R.L.Gordon'un, bu tauroktoninin en eski boğa öldürme tablosu olduğunu öne sürmüş olması ilginçtir.)[6] Bu nedenle, başakların Spika yıldızı gibi bağımsız bir astral unsur değil, ama boğanın bir özelliği olduğunu varsaymak akla yakın gelmektedir. Şimdi, daha önce gördüğümüz ve ileri-

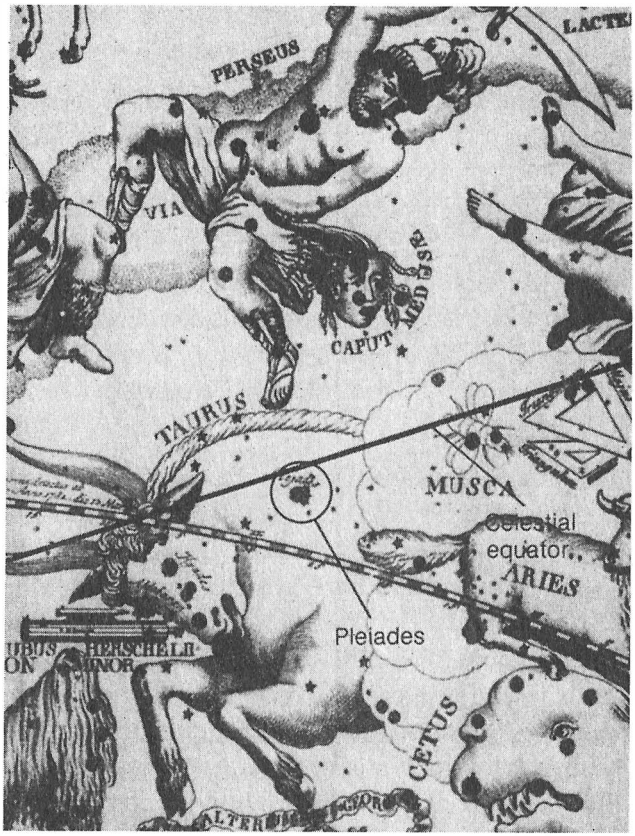
de detaylı olarak ele alacağımız gibi, tauroktoninin sembolizmi tamamen ilkbahar ekinoksunun Boğa'da olmasına dayandırılmış gibidir. İlkbahar ekinoksunun önemi ise, bitkilerin canlanması ve tarımın yıllık başlangıcını belirlemesindedir. Bu nedenle, eğer boğa ilkbahar ekinoksunu gösteriyorsa, onu bir verimlilik sembolü ile, yani bir buğday demeti ile birlikte görmek bizi şaşırtmamalı. Antik dönemde **kesilmiş** buğday demetleri, hasat belirtisi olarak yaz veya sonbaharı sembolize ederdi. Tauroktonide gördüğümüz başaklar ise henüz büyümekte olan, hatta yeni filizlenen; bu nedenle de bitkilerin canlanması ve tarımın başlangıcı olarak ilkbaharı,genel olarak da verimliliği temsil eden buğday başaklarıdır. Bu nedenle tauroktonideki boğadan fışkıran başakları, boğa ile ilkbahar ekinoksu arasındaki bağlantının sembolü olarak değerlendirebiliriz.

Bu durumda, tezimize göre, tauroktonide yer alan boğa, köpek, yılan, kap, kunduz ve akrep, ilkbahar ekinoksu Boğa burcundayken gök ekvatoru üzerinde ve ekliptik çemberin üzerinde veya altında yer alan takımyıldızları temsil etmektedirler. Ayrıca aslan, yine ilkbahar ekinoksu Boğa'da iken, Aslan burcundaki yaz gündönümünü (bu durumda kap, Krater takımyıldızını değil, su taşıyıcı Kova'yı temsil ediyor olabilir) ve boğadan çıkan başaklar da boğa ile ilkbahar arasındaki ilişkiyi temsil etmektedirler. Elbette, bu tez ancak Mitraistlerin, gök ekvatorunun kendi zamanlarından birkaç bin yıl önceki durumunu neden ve nasıl bu kadar önemsediklerini açıklayabildiğimiz takdirde kabul edilebilir. Şimdi bu noktaya gelelim, ama önce açıklığa kavuşması gereken birkaç konu daha var. Daha da önemlisi, Mitras'ın kendisinin gök ekvatoru ile nasıl bir ilişkisi olduğu sorusu var. Çünkü, eğer tauroktonideki bütün figürler Boğa ekinoksu ve gök ekvatoru ile ilişkiliyse, Mitras'ın da bir şekilde bunlarla ilişkisi olması gerekiyor.

Mitras ve Gök Ekvatoru

Bu bölümde buraya kadar tauroktonide yer alan Mitras dışındaki figürleri ele aldık. Bu figürlerin hepsi de -aslan dışında, ilkbahar ekinoksu Boğa'da iken gök ekvatorunun ekliptik üzerinde veya altında kalan bölümününde yer alan takımyıldızları temsil etmektedirler. Ne var ki, gök ekvatoru ekliptik'in **yukarısından** da geçmektedir ve Mitras'ın ekvator ile ilişkisini kuracağımız şeyi burada buluyoruz. Çünkü gök ekvatoru tam boğanın temsil ettiği takımyıldızın yukarısında, daha önce Mitras ile ilişkisi üzerinde durduğumuz bir takımyıldızın, Perseus'un üzerinden geçmektedir.

Burada dikkat etmemiz gereken bir nokta var: eski ve yeni birçok yıldız haritası Boğa ekinoksunu Perseus'un altından geçer bir şekilde gösterir; örneğin figür 5.6'da Perseus takımyıldızı Boğa ekinoksuna göre figür 5.4'de gördüğümüz yerde gösterilmiştir. Ama Yunan-Roma döneminde Perseus'un güneyde Pleiades adı verilen yıldız kümesine, boğanın omuzuna kadar uzanacak biçimde gösterildiğini kanıtlayabiliyoruz. Bu durumda ise Boğa ekinoksu Perseus'un üzerinden geçmektedir. Sözünü ettiğimiz kanıt, Aratos'un **Phaenomea** adlı eserinde yer alıyor. Aratos, öğretmeni Eudoksus'un (Plato'nun çağdaşı)[7] çizdiği yıldız haritasını kaynak göstererek Pleiades'in, Perseus'un sol dizinin yanında olduğunu söylüyor. (Phaenomena 254) Bu durumda Perseus'un bacağının boğanın üzerine kadar gelmesi gerekiyor. Bu görünüşü ile Perseus, Mitras ile çok yakın bir görünümdedir. Aslında, Pleiades'in Boğa üzerindeki yeri, tam da tauroktonide Mitras'ın hançerinin boğanın boynuna saplandığı noktadır(Fig.5.6). Mitras'ın sol dizinin, Aratos'un açıklamasını gösterir gibi, her zaman abartılı bir şekilde mutlaka bu noktaya uzanmış gösterilmesi sadece bir rastlantı olabilir mi?

5.6. Boğa ekinokslu ekvatora göre Perseus takımyıldızı ve Pleiades'in Boğa'nın omuzundaki konumu

Aratos'un **Phaenomena**'sı yazıldığı İÖ 277'lerden antik dönemin sonuna kadar Yunan-Roma dünyasının en tanınmış atlasıydı. Ama onu Perseus konusunda bir kaynak olarak kullanırken dikkatli olmak gerekir, çünkü Perseus'u gösterme şekli bildiğimiz bütün diğer kaynaklardan farklıdır. Örneğin Hippar-

kus, Aratos'un Perseus'unu şiddetle eleştirerek "Perseus'un sol dizi Pleiades'in çok uzağındadır" diyor. (Comm.in Arat.1.6.12) Farnase küresi ve Salzburg Levhası'da bu konuda Aratos'dan çok Hipparkus'u doğrulamaktadır.

Ne var ki, Perseus'un Aratos tarafından gösterildiği şekilde kabul edildiğine kesin gözüyle bakabileceğimiz bir yer vardır: Kilikya ve onun başkenti Tarsus. Çünkü Aratos, Tarsus'dan sadece yirmi mil uzaklıkta bir Kilikya kenti olan Soli'liydi. John Lamb, Phaenomena üzerine yorumlarında şöyle diyor: "Aratos'un doğum yeri olan Soli,Tarsus'dan uzak değildi... Bir biyografi yazarı onun Tarsus'lu olduğunu ve Tarsensis diye bilindiğini belirtir ama genel görüş, Soli'de doğduğu ve Solensis adıyla çağırıldığı şeklindedir."[9] Aratos Kilikya'da o kadar iyi tanınıyor ve seviliyordu ki, Soli paralarının üzerine resmi basılmıştı ve kent içinde onun adına yapılmış bir anıt vardı.[10]

Bu durumda, Aratos'un Perseus'u başka yerlerde eleştirilerek reddedilse bile, Kilikya'da onun prestiji sayesinde kabul görmüş olması mümkündür. Kilikya'da Perseus'a tapıldığı olgusu hatırlanırsa bu konunun Kilikya halkı için geçici bir olgudan daha önemli olduğu anlaşılacaktır. Aratos'un tanımına göre Perseus'un daha büyük ve dolayısı ile daha önemli bir görünüm aldığını, bunun da Perseus'a tapan Kilikya'lılara daha çekici geldiğini düşünmek zor değildir.

Dolayısı ile, bunu kanıtlayacak somut olgulara sahip olmamakla birlikte, Mitraizmin doğuşu döneminde Kilikya'da, Boğa ekinokslu gök ekvatorunun Perseus'un üzerinden geçtiğine inanıldığı sonucuna varabiliriz.

Eğer böyleyse, Mitras'ın tauroktonide yer alan diğer figürlere göre üstünlüğü, tauroktonideki takımyıldızların hepsi de ekliptik çemberinin üzerinde veya altındayken Perseus'un

yukarısında yer almasıyla uygun düşüyor demektir. Bu benzerlik, tauroktoninin sembolizminde, ekliptik çemberin üst ve altındaki bölgelerin bir zıtlık ifadesi olarak kullanılmış olduğunu düşündürüyor. Bu konuya yine döneceğiz.

Ayrıca, eğer Boğa ekinokslu gök ekvatoru Perseus'dan geçiyorsa, bu Porphyry'nin (İS 3.yy) "Perilerin Mağarası" adlı eserindeki bir bölüm için iyi bir açıklama sağlamaktadır. Mitras ikonografisinin astronomik bir açıklamasını yapan Neoplatoncu Porphyry[11] bu bölümde şöyle diyor: "Yaratılışın tanrısı olarak Mitras gök ekvatoru bölgesinde yer almaktadır"[12] Porphyry'nin bu ifadesi açık bir şekilde bizim tauroktoni için yaptığımız tesbite uymaktadır. Hemen belirtelim ki, bundan birkaç satır önce Porphyry ekinoks noktalarının, açıklamamızın gerektirdiği gibi Boğa ve Akrep'te değil, Koç ve Terazi'de olduğunu belirtiyor. Ama bu, onun Mitras öğretisi üzerine bilgisinin yözeyselliğinden kaynaklanıyor olmalıdır. Mitras'ın konumunu anlatmaya çalıştığı aşağıdaki satırlarda gördüğümüz karışıklık da bu nedenle olabilir:

"Mitras'a uygun bir yer olarak ekvator bölgesini seçmişlerdir. Bu nedenle Mars'ın sembolü olan Koç'un kılıcı ondadır; aynı zamanda Venüs'ün işareti olan Boğa'ya binmiştir." [13] Bu yazıdan anlaşılan, Porhyry, tauroktoni sembolizmi ile ekinokslar arasında bir bağlantı kurma çabasındadır. Onun zamanında ilkbahar ekinoksu Koç'daydı, bu nedenle Porphyry zorlama bir açıklama ile Koç'un tauroktonideki dolaylı varlığını kanıtlamaya çalışıyor: Mitras'ın kılıcı vardır, kılıç Mars'ın sembolüdür ve zodyak burcu Koç'u Mars yönetir. Porphyry Mitras ile Boğa arasında bağlantı kurarken de işleri karıştırıyor, çünkü kendi zamanının diğer ekinoks burcu, Boğa değil Terazi'dir. Ne var ki, Mitras'ın gizli öğretisi üzerine Porphyry'yi bilgilendiren kaynağın, ona gök ekvatoru ve ekinoksların çok önemli olduğu şeklin-

de belirsiz bir bilgi verdiğini düşünerek bu karışıklığı anlayabiliriz. Böyle net olmayan bir bilgi ile yola çıkan -ve ekinoksların gerilemesi olgusunu da bilmediği anlaşılan- Porphyry, o zamanın ekinoks burçları Koç ve Terazi'nin olmadığı, ama bunların yerine bir boğanın görüldüğü bir tauroktonide ekinoks ve gök ekvatorunun nasıl ifade edildiğini açıklama çabasına girmişti. Böyle bir çabanın sonunda ortaya anlamı belirsiz ve karışık bir metin çıkması kaçınılmazdı, sonuçta olan da budur.

Ama bu karışıklığın dışında Porphyry'nin çok açık olduğu iki nokta vardır: ekinokslar ve gök ekvatorunun Mitraizm'deki önemi. Elbette bu da geliştirdiğimiz teori için önemli bir destek anlamına gelmektedir.

Porphyry'den söz ederken, Perseus takımyıldızının Mitras astronomisini etkilemiş olması olası bir özelliğinden de söz etmek gerekir. "Perilerin Mağaraları" adlı kitabında Porphyry, ruhların vücut bulması işleminin astronomik açıklamasını yapmaktadır. Porphyry (ve kaynakları orta Platoncu filozoflar Numenius ve Kronius'a) göre, vücut bulmaya gelen ruhlar - Porphyry buna yaradılış diyor- dünyaya zodyakın en kuzeyinden, Yengeç burcundaki bir kapıdan inerler; ölenler de tanrısal diyara doğru yolculuklarına zodyakın en güneyinde yer alan Oğlak burcundaki bir kapıdan çıkarak yükselirler. (De Antr.Nymph.22-28) Porphyry'nin Mitras ile ilgili anlattıkları, ruhların bu yaradılış sahnesine iniş ve çıkışlarının anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Daha önce de ele aldığımız, Mitras'ın astronomik önemini açıkladığı bölümde Porphyry ona "yaratılışın tanrısı" ünvanını veriyor. Bu bir olasılıkla ruhların yaratılışa inip çıkmalarını Mitras'ın düzenlediği anlamına gelir. Porphyry'nin bundan sonra Yengeç ve Oğlak kapılarının Samanyolu ile ilişkisini anlatmaya girişmesi ilginçtir: Porphyry'ye göre Homeros,

bir yerde "Güneş'in kapıları" dediği Yengeç ve Oğ-

> lak'tan söz eder, çünkü Güneş kuzeyden güneye alçalarak ve sonra yine kuzeye yükselerek bu bölgelere uğrar. Oğlak ve Yengeç Samanyolu'na yakındırlar; Yengeç kuzey, Oğlak ise güney ucundadır. Pitagoras'a göre "hayal ülkesi", ruhlarla doludur ve bunların hepsi Samanyolu'nda toplanmıştır. Samanyolu bu ruhların yaradılışa düştükleri zaman beslendikleri sütle doludur, bu nedenle ona "süt yolu" (milky way) adı verilmiştir.[14]

Bizi burada ilgilendiren nokta, Porphyry'nin yaradılış öyküsündeki Mitras sembolizminden söz ederken Samanyolu'nun önemine değinmesidir; çünkü Samanyolu, Perseus'un üzerinden geçer. Antik dönemde Samanyolu ile Perseus arasındaki bağlantı iyi bilinirdi; örneğin Aratos, Perseus'u anlatırken okuyucularının Perseus'un üzerinden geçen Samanyolu'nu kastettiğini anlıyacağından emin olarak, "tozlu" deyimini kullanıyor. (Phaen.253) Perseus ile Samanyolu arasındaki bu bağ, İÖ beşinci yüzyılda bile mitolojide önemli olmalıdır, çünkü Pindar onuncu **Pythian Ode**'da bundan söz etmektedir.[15] Porphyry'nin ruhların iniş çıkışına ilişkin olarak Samanyolu için anlattıklarına bakılırsa Mitraistler, Perseus'un Samanyolu üzerindeki yeri ile Samanyolu'nu yaratılış yolundaki ruhların yolu olarak gören Platoncu ve neo-Pitagorcu kavramları birleştirmiş olabilirler. Bu kavramlar Heraklides Pontikus (İÖ 4.yy) kadar erken bir dönemde gelişmişti ve Çiçero'nun 'Skipio'nun Rüyası'nda anlattığı gibi erken neoPitagor'cular tarafından da kabul edilmişti.[16] Eğer Porphyry'nin belirttiği gibi Samanyolu, yaratılış yolundaki ruhların yolu olarak görülüyordu ise, o zaman Perseus'un Samanyolu üzerinde olması Porphyry'nin Mitras'a neden "yaratılış'ın tanrısı"dediğini açıklayabilir.

Bu bölümü bitirip Mitraistlerin nasıl olup da ekinoks Bo-

ğa'da iken gök ekvatorunun pozisyonunu öğrendiklerini ve buna önem verdiklerini açıklamaya geçmeden önce, Mitraist ikonografi ile Boğa ekinokslu ekvator arasında ele almamız gereken bir bağlantı daha var.

Meşale Taşıyıcılar ve Ekinokslar

Hemen her tauroktonide Mitras'a eşlik eden meşale taşıyıcılardan şimdiye kadar hiç söz etmedik. (Fig.1.3,2.1,2.2) Ama artık tauroktoninin astronomisi üzerine yeterli bilgiye sahip olduğumuza göre bu figürlerin sembolizmi üzerine açıklama yapabiliriz.

İsimleri -yazıtlardan öğrendiğimize göre- Kautes ve Kautopates olan meşale taşıyıcıları, Mitras'ın küçük birer kopyası olarak gösterilirler. Giyimleri -özellikle Frig külahları- Mitras'ın aynısıdır. İkisi de birer meşale taşır, ama farklı bir şekilde: Kautes meşalesini dik tutarken Kautopates baş aşağı tutar. (Figür1.3'de soldaki meşale taşıyıcı yanlış bir restorasyondur; onun meşalesinin dik olması gerekir.) Ayrıca meşale taşıyıcıların bacakları rahat bir duruş ifadesi olarak çarpraz biçimde gösterilir. Bu dış görünüşlerinin yanısıra meşale taşıyıcıların genellikle ikincil işaretleri vardır ve onların gerçek niteliklerini bu işaretlerden çıkarıyoruz. Meşale taşıyıcıların bağlantılı gösterildikleri boğa başı ve akrep, elbette Boğa ve Akrep takımyıldızlarını çağrıştırmaktadır. (Fig.5.7) Roger Beck'in dediği gibi, "Meşale taşıyıcıların üzerlerinde veya yakınlarında boğa başı ve akrep işaretleri bulunan bir çok anıt vardır. Boğabaşı genellikle Kautes'i, akrep de Kautopates'i simgeler. Bu varlıklar aynı zamanda zodyak burçları Boğa ve Akrep'in de sembolüdürler."[17]

Şimdi, daha önce gördüğümüz gibi tauroktoni, ekinokslar Boğa ve Akrep'te iken gökyüzündeki astronomik tabloyu temsil

5.7. Boğa başı ve akrep taşıyan meşale taşıyıcılar (CIMRM 2120 ve 2122)

eder görünümdedir. Bu nedenle meşale taşıyıcıların Boğa ve Akrep'le ilgili olması, onların neyin sembolü olduğu sorusuna hemen cevap vermemizi sağlıyor: ekinoksların. Meşalesini yukarı doğru tutan Kautes, güneşin ekvatorun üzerine yükseldiği ve yaşamın gücünün artmaya başladığı ilkbahar ekinoksunun temsilcisidir. Bu nedenlede tauroktonide gösterilen zamanda ilkbahar ekinoksunda olan Boğa ile bağlantılıdır. Meşalesini başaşağı tutan Kautopates ise, güneşin ekvatorun altına çekildiği ve yaşamın gücünün zayıfladığı sonbahar ekinoksunu temsil eder; bu yüzden de tauroktonideki tabloya göre sonbahar ekinoksunda yer alan Akrep ile bağlantılıdır.

Bu açıklama için destekleyici kanıt CIMRM 335'de görülen resimde bulunuyor. (fig.5.8) Burada, boğanın arkasındaki fonda iki ağaç görüyoruz. Sağdaki ağaç, Kautes'in dikine meşalesini ve bir boğa başını taşıyor, soldaki ağaç ise Kautopates'in başaşağı meşalesi ve bir akrep figürü ile birlikte görülüyor. Burada ilginç olan, bu iki ağacın da ilkbahar ve sonbaharı temsil eder görünmeleridir. Beck'in belirttiği gibi, "Boğa başı ve dik meşalenin yanındaki ağaç yapraklı (ilkbahar), akrep ve başaşağı meşalenin yanındaki ağaç ise meyvalıdır (sonbahar)" [18] Dolayısı ile bu anıtın sembolizmine göre, Kautes ilkbahar ile ve Kautopates de sonbahar ile bağlantılıdır. Elbette bu da bizim Kautes'in ilkbahar ekinoksunu, Kautopatesin'de sonbahar ekinoksunu temsil ettiği şeklindeki önerimize kuvvetli bir kanıt sağlamaktadır.

Böylece meşale taşıyıcıların sembolizmi, teorimizin ışığında kolayca anlaşılabilir olmaktadır. Elbette bu, tauroktoninin bütününün anlamı üzerine açıklamalarımızın da gerçeğe uygun olduğunu gösteren bir olgudur. İleride meşale taşıyıcıların sembolizmi üzerine açıklamalarımızı doğrulayan bir kanıt gurubunu daha incelemek üzere bu konuya geri döneceğiz.

Buraya kadar anladığımıza göre, tauroktonide gösterilen ta-

5.8. Boğanın arkasında iki ağaç görülen tauroktoni. Sağdaki ağaçta ilkbahar sembolü olarak yapraklar ve yanında dik duran bir meşale ve boğa başı var. Soldaki ağaçta ise meyvalar ve yanında dik duran bir meşale ve akrep görülüyor (CIMRM 335)

kımyıldızlar ilkbahar ekinoksu Boğa'da iken gök ekvatoru üzerinde yer alan takımyıldızlardır ve Mitras'ın kendisinin ve meşale taşıyıcıların sembolizmi bu açıklama ile uyum içindedir. Ancak bu çözüm, bir varsayımın doğru olması şartıyla geçerlidir: Mitraistler gök ekvatorunun bir kaç bin yıl önceki konumunu bir şekilde öğrenmiş ve buna bir nedenle çok önemli bir anlam yük-

lemişlerdir. Dolayısı ile teorimizin kabul edilebilmesi için bu astronomik tabloyu nasıl öğrendiklerini ve bunun niye özel bir önemi olduğu kanısına vardıklarını açıklamak zorundayız. Bu açıklamayı altıncı bölümde yapacağız. Ayrıca, dördüncü bölümün sonunda Mitras ve Perseus arasındaki bağlantının önemi ve bu bağın nasıl olup da dini bir hareketin temeli haline gelebildiğini sormuş ve tauroktoninin astronomisi üzerine incelemelerimizin bu soruların cevabını bulmaya yardımcı olacağını belirtmiştik. Bu sorular cevap beklemeye devam etmektedir. Ancak önümüzdeki bölümde Mitraistlerin Boğa ekinokslu gök ekvatoruna neden önem verdikleri konusunda yürüteceğimiz araştırma, Mitras ve Perseus arasındaki bağlantının gerçek anlamına ilişkin cevapları da sağlayacaktır.

6

Boğayı Öldürmenin Anlamı

Tarsus'lu filozoflar

Buraya kadar yaptığımız çalışma ile Mitras'ın Perseus takımyıldızını temsil ettiğini ve tauroktonide yer alan diğer figürlerin de, gök ekvatoru üzerinde yer alan takımyıldızların sembolü olduğunu kanıtlamış olduk. Ama henüz en önemli soruları cevaplandırmış değiliz: Mitraistler nasıl kendi zamanlarından binlerce yıl önceki gök ekvatorunun durumu hakkında bilgi sahibi olabildiler ve buna önemli bir anlam yüklediler? Mitras ve Perseus arasındaki bağlantının anlamı nedir? Nasıl oldu da böylesine tuhaf ve karışık bir semboller sistemi, Roma İmparatorluğu'nda bir dini hareketin odak noktası haline geldi? Aşağıda bu soruları cevaplandırmaya çalışacağız. Bu tartışma gösterecektir ki, incelediğimiz biçimiyle tauroktoni, Mitraizmin bildiğimiz diğer özellikleri ve Yunan-Roma dünyasının dini ve kültürel yapısı ile uyumlu, anlaşılabilir ve bütünlüğü olan -ve çok da ilginç- bir inanç sisteminin merkezini oluşturmaktadır.

Bu bölümde, İsa'dan önce 2. yüzyılda gerçekleştirilen bir buluşun nasıl olup da tauroktonide ortaya çıkardığımız astral-dini sistemin oluşmasına yol açtığını göstermeye çalışacağız.

Eğer tauroktoni incelememiz doğruysa ve dolayısıyla Mitras ve Perseus arasında bir bağlantı varsa, Mitraizmin köklerinin, Plutark'ın da işaret ettiği gibi Kilikya'nın başkenti Tarsus'ta ol-

ması olasıdır. O halde şimdiki araştırmamıza, Mitras Gizemciliğinin başlangıç dönemindeki Tarsus'un entellektüel ve kültürel yapısını daha yakından inceleyerek başlayabiliriz.

Şimdi artık daha çok aziz Paul'ün doğum yeri olarak tanınan Tarsus, daha İsa'dan önce ikinci bin yılda Hitit İmparatorluğu'nun önemli bir kentiydi ve Roma döneminde bile Hitit tanrısı Sandan tapkısının devam etmesi, yerel geleneklerin, birbirini izleyen yabancı egemenlik dönemlerine rağmen yaşamaya devam ettiğini gösteriyor. İsa'dan önce 9. yüzyılda Salmaneser III yönetimindeki Asur'lular tarafından alınan Tarsus, altıncı yüzyılda Pers'lerin eline geçti. İsa'dan önce 333'de Tarsus'a gelen Büyük İskender, kentin Pers'ler tarafından yıkılmasını önledi. Tarsus bundan sonra Seleukos yönetimi altında tipik bir Helenistik kent yapısını sürdürdü ve Roma döneminde Kilikya bölgesinin başkenti oldu. (1)

Helenistik ve Roma dönemlerinde bizim açımızdan Tarsus'daki yaşantının en önemli yönü, kentte -Sir William Ramsay'ın hiç tereddütsüz "Üniversite" olarak adlandırdığı- bir bilim çevresinin varlığıdır. En önemli kaynağımız olan Strabo'ya göre,

> Tarsus'lular kendilerini yalnızca felsefeye değil, genel olarak eğitime öylesine adamışlardır ki, Atina'yı, İskenderiye'yi ve okulu olan ve filozofların ders verdiği her yeri geride bırakmışlardır. Ama Tarsus diğer kentlerden farklıdır, çünkü eğitime önem verenler yalnızca kentin yerlileridir; yabancılar burada yerleşmek istemezler. Yerliler de burada fazla kalmazlar, eğitimlerini başka yerlerde tamamlar ve oralara yerleşirler; pek azı geri döner... Ayrıca, Tarsus'da bir çok retorik okulu vardır, nüfusu artmakta ve güçlenmekte, böylece kentin şanına uygun bir gelişme göstermektedir. (2)

Yine Strabo'ya göre, Tarsus Üniversitesinin kentin siyasi hayatıüzerinde büyük bir etkisi vardır. Onun anlattığına göre, Augustusdöneminde üniversitenin en önemli iki filozofu -önce Athenodorusve sonra da Nestor- kentin politik önderliğini yapmışlardır. Ramsay'a göre böylece "Augustus döneminde Tarsus, bir üniversitenin birbirini izleyen iki başkanı aracılığı ile devleti yönetmesinin tarihte bilinen tek örneğidir." [3]

Atenodorus'un öyküsü, araştırmamız açısından büyük önem taşıyan bir konuyu içerdiği için çok öğreticidir: Tarsus aydınları arasında Stoacıların ağırlığı. Atenodorus, (İsa'dan önce 74 -sonra 7) zamanının önde gelen bir Stoacısı ve bir dönem Augustus'un öğretmeniydi. Zamanın Stoacılarının önderi ve antik dönemin en büyük dehalarından biri olan Posidonyus ile ilişki içinde olduğu için onun Stoacı çizgisini çok iyi izleyebiliyoruz. Çiçero, Atenedorus'a yazdığı bir mektupta ondan, Posidonyus'un bir çalışması üzerine incelemesini göndermesini istemişti. [4] Strabo ise iki kez Atenedorus ve Posidonyus'dan bir ekip olarak sözetmektedir.[5]

Atenodorus'un Augustus ile ilişkisi İsa'dan önce 45'de her ikiside Apollonya'dayken başladı. Bir yıl sonra Atenodorus Augustus'la birlikte Roma'ya yerleşti ve İmparator ile arkadaşlığını uzun yıllar boyunca bu kentte sürdürdü. Atenodorus İsa'dan önce 15 yılında Tarsus'a döndü ve ölünceye kadar kentin kültürel ve politik önderliğini yaptı. Bu dönemde en önemli görevi, Augustus'un verdiği yetkiyi kullanarak Tarsus kentinin anayasasını yeniden düzenlemek oldu.[6] Atenodorus'un öğretisinin ayrıntıları kaybolmuştur ama anlaşıldığına göre esas olarak ahlak felsefesi üzerinde çalışmıştı. [7]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Atenodorus üzerinde durmamızın sebebi, Stoacılığın Tarsus felsefe çevreleri üzerindeki önemini ortaya koymaktır. Plutark'ın anlattığı gibi İsa'dan önce

67'de Mitras ayinleri düzenlendiğine göre, bu tarihlerde henüz küçük bir çocuk olan Atenodorus'un Mitraizmin başlangıcı ile bir ilgisi olamaz. Ancak, İsa'dan önceki yüzyılın ortalarında Tarsus'da büyüyen felsefe meraklısı bir gencin karşılaşabileceği felsefe akımları içerisinde Stoacılığın en çekici okul olduğunu vurgulamak gerekir. Ayrıca Stoacılığın Tarsus'da en iyi bilinen ve Atenodorus'u ilgilendiren türü de Posidonyus'un öğretileriydi.

Ancak, Stoacılığın Tarsus'daki etkisi Atenodorus'un çevresi dışında da çok geniş ve güçlüydü. Tarsus ve yakın çevresinin antik dünyadaki en önemli Stoa merkezlerinden biri olduğunu, buralı olduğu bilinen Stoacı filozofların sayı ve önemlerine bakarak çıkarabiliriz. Bunların listesine kronolojik olarak bir göz atalım.

İsmiyle daha önce karşılaştığımız birisiyle, "Fenomen" adlı astronomik şiirin yazarı olan Soli'li Aratos (İsa'dan önce 315-240) ile başlayalım. Daha önce gördüğümüz gibi Soli, Tarsus'a yirmi mil mesafede önemli bir Kilikya kentiydi. Aratos ise, astronomik şiirlerinin yanısıra tanınmış bir stoacıydı; Atina'da Stoacılığın kurucusu olan Zeno ile beraber çalışmıştı.[8] Aratos'un Tarsus'daki etkisinin bu bölgedeki Stoa okuluna güçlü bir astronomi katkısı yaptığını düşünebiliriz. Aratos'un yanısıra Zeno'nun çevresinde Soli'li Atenodorus (Tarsus'lu Atenodorus değil) isimli bir filozof daha vardı.[9]

Tarih sıralamasında ikinci gelen, ama önemi bakımından listemizin başında yer alması gereken kişi ise Stoacı düşüncenin esas sistemleştiricisi ve Zeno'dan sonra en önemli Stoacı filozof olan Krisippus'tur. (İsa'dan önce 280-207) E.Vernon Arnold'un belirttiği gibi Krisippus, "Soli'li Aratus'un hemşehrisiydi ve onun varlığı, Tarsus kenti ve çevresinde birkaç yüzyıl boyunca felsefeye gösterilen canlı ilginin hiç bir şüpheye yer bırakmayan kanıtıdır."[10] Krisippus İsa'dan önce 232'den 207'ye kadar Stoa o-

kulunun önderiydi ve ölümünden sonra yerini bir başka hemşehrisi, babası Dioskurides ile birlikte Krisippus'un çalışma arkadaşı olan Tarsus'lu Zeno aldı.[11]

Tarsus'lu Zeno'dan sonra Stoa okulunun önderliğini önce Dicle'li Seleukos, sonra da Babil'li Diogenes yaptı. Diogenes'i izleyen ise yine bir Tarsus'lu olan Antipater (İsa'dan önce 200-129) oldu.Antipater ile çağdaş olan Stoacılar arasında onun öğrencileri olanTarsus'lu Arkedemus ve Tarsus'lu Heraklides'in yanısıra, Krisippus'un yeğeni olan Aristokreon'un isimlerini buluyoruz. [12]

Son olarak her ikisi de Tarsus'lu olan Atenodorus'lara geliyoruz. Tarih sırasına göre ikinci olan Atenodorus'un biyografisini enbaşta incelemiştik. Ondan daha yaşlı ve onunla hiçbir akrabalığı olmayan Atenodorus (İsa'dan önce 130-60) da bir Stoacıydı ve ünlü Bergama kitaplığının yöneticiliğini yapmıştı.[13] Tarsus bölgesinden çıkan Stoacı filozofların önem ve sayısına bakarak, Tarsus Üniversitesi çevresinde Stoacılığın en etkin felsefe okulu olduğunu söyleyebiliriz.

Stoacı düşüncenin bizim konumuzla özellikle ilgili olan birkaç yönü vardır. Birincisi, Stoacılar astronomi ve astrolojiyle çok derinden ilgiliydiler ve bir tür astral din inançları vardı. Hiç şüphesiz, Stoacıların astroloji ile ilgileri ve "kadere karşı gelinmez" felsefeleri arasında bir bağlantı vardır. Bu nedenledir ki "Stoical" sözcüğü İngilizcede, hayatın olumlu ve olumsuz etkilerine karşı kayıtsızlık anlamında kullanılmaktadır. Çiçero'ya göre, Panaetyus dışında bütün Stoacılar astrologların kehanetlerini kabul ederler.[14] Yine Çiçero'ya göre Zeno, ay, yıl ve mevsimlere ve yıldızlara kutsal bir anlam yüklemekteydi.[15]

Stoacılara göre, uzay ve yıldızlar canlı, kutsal varlıklardı. Kleantes, örneğin, şöyle diyordu: "Güneşin ateşi, ruhun varlığıyla

ısınan bir gövdenin sıcaklığına benzediğine göre, güneşin de bir ruhu olmalıdır. Cennet dediğimiz sıcak ve parlak ortamda meydana gelen yıldızlar da öyle." [16] Aynı yazar, "uzaya Tanrı'nın adını veriyor" ve "varolan bütün kutsallığı yıldızlara bağlıyordu".[17] Diogenes Laertus, Krisippus'un inancını şöyle açıklıyor: "Uzay bir tanrıdır, yıldızlar tanrıdır, dünya da tanrıdır; ama en büyük tanrı Cennet'te oturan Akıl'dır."[18] Aynı kaynaktan öğrendiğimize göre Krisippus, "Tanrıya Dair" adlı çalışmasında uzayın ruhu ve aklı olan canlı bir varlık olduğunu belirtiyor.[19] Çiçero, Stoacıların bu konudaki doktrinini şöyle özetliyor:"Uzay kutsal olduğuna göre, cennetin en saf ve canlı maddesinden yapılan yıldızlar da kutsaldır. Her zaman sıcak ve parlak olmaları, bilinç ve zeka ile yüklü yaşayan varlıklar olduklarını kanıtlıyor."[20] Görüldüğü gibi, ilk Stoacıların en önemli üçü - Zeno, Kleantes, Krisippus- bir tür astral dini inanç sahibiydiler. Yine belirtelim ki, Aratos'un kendi memleketindeki şöhreti de,Tarsus'lu Stoacılar arasında yıldızların önemini artırmış olmalıdır.

Astroloji, Babil'li Diogenes zamanına kadar (İsa'dan önce 240-152) Stoacı düşünce içindeki önemli yerini korudu. Diogenes, her ne kadar son dönemlerinde Stoacı astrolojiyi sorgulamaya başladıysa da, esas olarak geleneksel Stoacı astral inanca bağlı kaldı. [21] Ancak ondan sonra Stoa okulunun önderliğini üstlenen Panaetus (İsa'dan önce 189-109), radikal bir dönüş yaptı ve Platon akademisinin başı ve astrolojinin ve her tür kutsallık inancının sert bir karşıtı olan Karnaedes'in etkisiyle Stoacı öncüllerinin astrolojisini tamamen reddetti.[22] Ama onun bu devrimi kalıcı olmadı; ölümünden sonra Stoa okulunun liderliğini üstlenen öğrencisi Posidonyus (İsa'dan önce 135-50) Stoa öğretisi içinde astroloji ve astral inançları yeniden kurumlaştırdı.

Posidonyus'un zamanında ne denli etkili olduğu, geçtiğimiz altmış veya yetmiş yıl içinde çok tartışılmıştır. A.A. Long'a göre bu dönemde "bu anlaşılması zor kişi üzerinde bir çok teori üretilmiştir. Çiçero, Seneca ve daha bir çok yazarın onun adını vermeden yaptıkları açıklamaların arkasında Posidonyus'un düşünceleri gizlidir. Pitagoras gibi Posidonyus da herşeyi açıklama çabası içinde olmuştur. Stoacı ve Platoncu, bilimsel ve mistik, yüzeysel ve derinlemesine, tepkisel ve özgün- bunlar, Posidonyus için öne sürülen birbirine karşıt değerlendirmelerin sadece birkaçıdır." [23] Posidonyus üzerine araştırmaların son durumu John Dillon tarafından şöyle özetleniyor:

> Tarih, coğrafya, matematik ve diğer bilim alanlarındaki araştırmaları daha sonraki birçok çalışmanın temelini oluşturan ve felsefe alanında, Kozmik Sempati gibi bazı fikirlerin, yaratıcısı olmasa bile, taşıyıcısı olarak bilinen Posidonyus bugün, zamanının en etkin entellektüel kişiliği olarak kabul edilmektedir. Bu düşünceleri daha sonraki dönemlerde de etkili olmakla beraber, kendisinden sonraki gelişmeleri de onun eseri sayma eğilimleri artık kontrol altına alınmış bulunmaktadır. [24]

Ele aldığımız konu açısından ise, yani Posidonyus ve astroloji sözkonusu olunca, çok sağlam bilgilere sahibiz. Örneğin, Augustin'e göre Posidonyus, "astrolojiye çok bağlıydı" (multum astrologiaededitus), bir "filozof-astrolog"du (philosophus astrologus) ve"yıldızların herşeyin kaderini belirlediğine inanırdı" (fataliumsiderum assertor).[25] Ayrıca, Çiçero'ya göre, Posidonyus astronomiyle o kadar ilgileniyordu ki, bir "orreri" yapmıştı.(Uzay cisimlerinin hareketlerini gösteren mekanik bir aygıt): "Bildiğiniz gibi dostumuz Posidonyus, güneşin, yıldızların ve gezegenlerin, gece ve gündüz, aynen gökyüzünde görüldüğü

gibi hareketlerini gösteren bir küre yapmıştır."[26] Çiçero'nun anlattıklarına göre, Posidonyus kutsal inançların nesnel bir temeli olduğuna inanıyordu ve bu düşüncesini "kozmik sempati"adıyla teorileştirmişti. Bu teoriye göre evrendeki herşey birbirine bağlıydı.[27] John Dillon'a göre Posidonyus,

> büyük miktardaki coğrafya ve bioloji araştırmalarının sonuçlarını, -hayvanların, tohumların, gel-git olaylarının incelenmesini "sympatheia" (sempati) adını verdiği ve evrenin bütün parçalarının birbiriyle bağlantılı olduğunu öne süren teorisini kanıtlamak için kullanıyordu. Buna göre, örneğin, kurban edilen bir hayvanın karaciğeri, bir savaşın sonucunu gösteren bir işaret taşıyabilirdi. Bu yeni bir düşünce olmayabilir...Ama Posidonyus astrolojiyle çok ilgiliydi ve onun ellerinde bu doktrin yeni bir güç kazanmış olmalıdır. [28]

Plutark'ın belirttiği İsa'dan önce 67 tarihini Mitras Gizemciliğinin yayılmaya başladığı zaman olarak kabul edersek, Posidonyus'un yaşamı (c. İsa'dan önce 135-50) bu inancın ortaya çıktığı dönemle çakışmaktadır. Elbette, bu dönem Stoa okulunun önderi olarak -yani, "zamanının en etkin entellektüel kişisi"olarak- Posidonyus, aynı dönemin Tarsus'lu Stoacıları arasında çok etkili olmalıdır. (Daha önce gördüğümüz gibi, sonradan Tarsus'un en saygın kişisi olan Atenedorus, bu dönemde Posidonyus ile ilişkiliydi.) Bu durumda, İsa'dan önce birinci yüzyılın ilk yarısında -yani Mitras Gizemciliğinin ortaya çıktığı dönemde- Tarsus'da Stoacılığın astroloji ve kozmoloji ile geleneksel olarak varolan ilişkisini sürdürdüğünü, ama bu dönemde Posidonyus tarafından bu unsurların yenilendiğini ve güçlendirildiğini varsayabiliriz. Ayrıca, astrolojinin incili olan **Phaenomena**'nın yazarı Stoacı Aratos'un kendi memleketindeki prestiji sayesinde Tarsus'lu Stoacıların zaten Posidonyus'un bu alandaki fikirleri-

ne açık olduklarını da varsayabiliriz.

Stoacı düşüncenin, astroloji ve astral inanç ile ilgili bir yönü, konumuzla ilgili ikinci önemli özelliğini oluşturuyor. Sözünü ettiğimiz bu inanç, yıldızların devinimiyle belirlenen çok uzun periyodik süreçler ve dünya dönemleri ile ilgilidir. Stoacıların bu düşüncesine göre, bütün evren periyodik olarak önce bir kıyamet (ekyprosis) sonucu tamamen yok oluyor, sonra da yeni bir kıyamete kadar devam edecek yeniden yaratılma sürecine (paligenesis) giriyordu. Nemesyus (İsa'dan önce 400), bu düşünceyi şöyle özetliyor: "Staocılara göre gezegenler belli bir süre sonunda, evren ilk yaratıldığında gökyüzünde enine ve boyuna yer aldıkları noktaya geri dönmekte ve işte o zaman herşey yok olmaktadır. Bundan sonra evren aynı başlangıçta olduğu gibi yeniden kurulmakta, yıldızlar eski yörüngelerinde harekete başlayarak, hiçbir değişiklik olmaksızın aynı süreci tekrarlamaktadırlar."[29] Çiçero'nun **De Natura Deorum**'unda ise Stoacı Balbus şunları söylüyor: "Her ne kadar Panaetyus'un bu konuda tereddütlü olduğu söylenirse de okulumuzun inancına göre sonunda bütün evren alevler tarafından yokedilecektir... Sonra bu kutsal ateşin içinden yeni bir evren doğacak ve büyük bir ihtişamla yükselecektir."[30] Çağdaşımız olan bir akademisyen, Stoacıların bu inancının tarihini şöyle özetliyor:

> Bütün Stoacı öğretmenler kıyamet öğretisi konusunda aynı inanca sahip değildi. Zeno, "Evren Üzerine" adlı kitabında doktrini tam olarak uygulamıştı; Kleantes ve Krisippus da, evrenin bir tohum olarak içinden çıktığı ateşe dönüşmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamışlardır. Geçiş döneminde ise Plato ve Aristo'nun pozitivist etkileri ve Karneades'in önderliğiyle birçok önde gelen Stoacı bu teoriyi terketti. Ama Posidonyus, doktrinin en göze çarpan karşıtı Panaetyus'un öğren-

> cisi olmasına karşın, bu konuda çok ortodoks bir tavır aldı...Roma döneminde kıyamet teorisi...kabul edilmiş bir dogma olmuştu [31]

Nemesyus'a göre Stoacılar, bir kıyamet (ekpirosis) ile sonraki arasındaki sürenin, yani "uzayın ömrü"nün, gezegenlerin devinimi ile belirlendiğine inanıyorlardı ve buna **Büyük Yıl** adını vermişlerdi. Çiçero'nun **De Natura Deorum**'unda Stoa okulu sözcüsünün dediği gibi, "Matematikçiler, gezegenlerin farklı yörünge hareketlerinden 'Büyük Yıl' dedikleri süreyi hesaplamışlardır. Bu süre, güneş, ay ve beş gezegen devirlerini tamamlayıp en baştaki konumlarına döndükleri zaman tamamlanır. Bu Büyük Yıl'ın uzunluğu üzerinde çok tartışma vardır; ama değişmez ve belirli bir süre olduğu kesindir".[32]

Bu Büyük Yıl kavramının eski dünyada uzun ve değişik anlatımları olan bir geçmişi vardır ve yalnız Yunan felsefesinde değil, Pers, Hint ve Babil mitolojilerinde de görülmektedir. Bu kavramıntarihini B. L. van der Waerden birkaç yazıda ele almış ve "gezegenperiyodları ve Büyük Yıl öğretisi Babil kaynaklıdır"[33] sonucuna varmıştır. Ancak biz, söz konusu Stoacı felsefede Yakın Doğu etkisi aramak zorunda değiliz, çünkü Büyük Yıl kavramı Yunan felsefe geleneğine Zeno'dan çok önce girmiştir. Pitagorcu Filolaus (doğumu İsa'dan önce 470) ve Sokrat öncesi Heraklit gibi, Zeno'nun çağdaşı olan Aristarkus'un da Büyük Yıl süresinin değişik hesaplamalarını yapmış oldukları bildirilmektedir.[34] Plato da **Timaus**'da bir Büyük Yıl'a değinmektedir. [39d]

Sensorinus'a göre Heraklitus'un Büyük Yıl'ı 10800, Aristarkus'unki ise 2484 yıldır.[35] Stoacılar arasında da farklı uzunlukta Büyük Yıl görüşleri olması olasıdır. Bu konuda düşüncesini öğrenebildiğimiz tek Stoacı olan Babil'li Diogenes, Aetyos'un anlattığına göre, Büyük Yıl'ın "Heraklitos'un Büyük Yıl'ının 360 katı" [36] olduğunu belirtmişti. Aetyus'a göre Heraklitos'un Bü-

yük Yıl'ı 18 000 yıldır (Sensorinus'un Heraklitos Büyük Yıl'ını 10 800 olarak verdiğine dikkat edelim); bu durumda Diogenes'in Büyük Yıl'ı 360 kere 18 000, yani, 6 480 000 yıldır. Posidonyus'un da Çiçero'nun sözünü ettiği "orreri"yi kendi Büyük Yıl hesabını yapmak için imal ettiğini düşünebiliriz.

Stoacı düşüncenin bizi ilgilendiren üçüncü yönü, Stoacıların tanrıları ve mitolojik figürleri, kozmik ve doğal güçleri temsil edecek biçimde allegorize etme gelenekleridir. Çiçero, Stoacıların bu geleneğini şöyle anlatıyor: "Bir çok tanrı, doğa üzerine teorilere dayanılarak türetilmiştir... Bu konu önce Zeno, sonra da Kleantes ve Krisippus tarafından uzun uzun işlenmiştir. Örneğin, eski bir Yunan inanışına göre Gök Tanrısı (Uranus), oğlu Saturn tarafından hadım edilmiş, sonra da Saturn, oğlu Jüpiter tarafından hapsedilmiştir. Bu başkaldırı öyküleri aslında çok ayrıntılı bir bilimsel tezi gizleyen renkli sahnelerdir." [37] Böylece örneğin, Saturn, mevsimleri ve tekrarlanan zaman dilimlerini; Jupiter, gökyüzünü; Juno ise havayı temsil etmektedir. [38]

Bu arada dikkat çekelim ki Stoacılar, Herkül, Kastor, Polluks veAsklepiyos gibi kahramanları da tanrı olarak kabul ediyorlardı. Bu konu ile bağlantılı olarak Stoacıların, -babasının ateşten yapılma arabasını kullanmaya kalkışıp neredeyse dünyayı yangın yerine çeviren- Güneş tanrı Helios'un oğlu Paeton'u kıyamet gününün temsilcisi olarak kabul ettiklerini öğrenmek ilginçtir. Pateon'un bu öyküsü Dieburg'daki Mitras tapınağında bir kabartmada yer almaktadır. (CIMRM 1247) [40] Yedinci bölümde bu konuya tekrar döneceğiz.

Şimdi konumuzun buraya kadar olan bölümünü özetleyelim. Gördüğümüz gibi Tarsus, önemli bir "üniversitesi" olan entellektüel bir merkezdi. Tarsus bölgesinden çıkan Stoacı filozofların sayı ve önemlerine bakarak bu çevredeki hakim felsefe okulunun Stoacılık olduğunu da gördük. Son olarak, Stoacı dü-

şüncenin konumuz açısından çok önemli üç yönünü belirledik: Stoacıların astrolojiye bağlılığı ve bir tür astral din veya yıldız tapkısının varlığı; Stoacılığın Büyük Yıl tezinde ifade edilen uzun astronomik devirler ve dünya dönemleri; ve doğa güçlerinin kişileştirilerek temsil edildiği allegorik açıklamalar.

Bu açıklamalardan sonra, şimdi de İsa'dan önce ikinci yüzyılınsonuna doğru gerçekleşen ve kısa zamanda Tarsus'da öğrenildiğinden şüphe edilmeyecek bir buluşun sonuçlarını ele alalım: İsa'dan önce 128 yıllarında Hipparkus tarafından ekinoksların gerilemesinin bulunuşu.

Hipparkus ve Ekinoksların Gerilemesinin Bulunuşu

Bilim tarihçileri, ekinoksların gerilemesi olgusunun ilk olarak Anadolu'lu astronom Hipparkus tarafından İsa'dan önce 128 yılında keşfedildiği konusunda fikir birliği içindedirler. Hipparkus (İsa'dan önce 190-126), Bitinya'nın Nikeia (İznik) kentinde doğdu, fakat ömrünün çoğunu, çalışmalarını yürüttüğü Rodos Adası'nda geçirdi. Astronomi tarihi içinde Hipparkus'un tartışılmaz bir yeri vardır. J.L.E. Dreyer'in özetlediği gibi, Hipparkus "astronomi bilimini kendinden önceki astronomların herhangi birinden daha çok geliştirdi."[42] Eserlerinden yalnızca biri zamanımıza ulaşmıştır, ama bu onun teorik astronomi tezlerinden biri değil, Aratos'un **Phaenomena**'sı üzerine bir yorumdur. Hipparkus'un -bir teknik astronomi kitabı değil, astral mitoloji özeti olan **Phaenomena** üzerinde çalışmış olması, konumuz için önemli bir noktayı vurguluyor: Hipparkus'un astroloji ile ilgisi. D.R.Dicks şöyle diyor: Anladığımıza göre Hipparkus'un kendi zamanındaki şöhreti büyük ölçüde astroloji çalışmalarına dayanmaktadır. Zamanının en sevilen didaktik şiiri üzerine bir kitap yazmış olması, şöhretini perçinlemiş olmalı"

(43) Hipparkus'un astroloji merakına yine döneceğiz, ama önce onun, ekinoksların gerilemesi olgusunu bulmasına daha yakından bakalım. Hipparkus'un buluşu üzerine bilgilerimiz, İsa'dan önce 127-50 yılları arasında yaşayan ve çalışmalarının birçoğu Hipparkus'un hazırladığı temellere dayanan astronom Ptolemaios'un **Almagest** isimli kitabından gelmektedir. Ptolemaios'un anlattığına göre Hipparkus, bazı yıldızların konumuna yönelik gözlemlerini, kendisinden önce yaşamış olan astronom Timokaris'in gözlemleriyle karşılaştırarak buluşunu gerçekleştirmiştir. (Alm.7.1-2)

Hipparkus'un buluşunun tarihine gelince, bu onun **Phaenomena** üzerine yorumunu yazdıktan sonra olmalıdır, çünkü, D.R. Dicks'in açıkladığı gibi, "yıldızların konumlarına ilişkin olarak gösterdiği birçok küçük hata, presesyon ile açıklanabilirdi..."[44] Dicks şöyle devam ediyor: "Bu buluş, hiç şüphesiz, İsa'dan önce 128 yılında veya hemen sonra yayınlanan **Tropik ve Ekinoks Noktalarının Yer Değiştirmesi Üzerine** adlı çalışmasında yayınlanmıştır."[45] Böylece Hipparkus'un bu keşfini hayatının sonuna doğru, 128 yıllarında yaptığı ortaya çıkıyor.

Bu durumda, ekinoksların gerilemesi olgusunun, Mitras Gizemciliği üzerine sahip olduğumuz en erken bilgilerden -yani Plutark'ın, Pompey'in temizlik harekati sırasında Kilikya korsanlarından sözetmesinden- en az altmış yıl önce yayınlanmış bilimsel bir kayıt olduğu anlaşılıyor. Yani, Mitraizmin ortaya çıkmasından önce bu keşfin Tarsus ve başka yerlerde öğrenilmiş ve yayılmış olması için yeterli zaman vardır. Bu durumda, Mitras tauroktonisi sembolizminde, ekinokslarında Boğa ve Akrep olan bir gökyüzü ekvatorunun yer alması için Mitraistlerin o tarihte bilimsel olarak açıklanmış olan şeylerin dışında bir bilgiye gereksinimleri yoktu; çünkü Hipparkus'un buluşu, o zaman Koç ve Terazi'de olan ekinoksların, daha önce Boğa ve Ak-

rep'te olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Devam etmeden önce, Hipparkus'un buluşunun çağdaşları tarafından nasıl anlaşıldığını kısaca ele almamız gerekiyor. Dünyanın kendi ekseni çevresinde günde bir kere ve güneşin çevresinde yılda bir kere döndüğü **çağdaş** astronomiye göre, ekinoksların gerilemesi, dünyanın kendi ekseni çevresindeki dönüşünde yavaş ve düzenli bir yalpalama olarak algılanmaktadır. Bu yalpa nedeniyle dünyanın kutupları, güneş sistemine göre çok yavaş bir hareketle 25 920 yılda tam bir çember çizer. (Fig. 5.3) Ayrıca, daha önce de gördüğümüz gibi, dünyanın ekseni ve kutuplarının bu hareketi, gök ekvatorunun da hareketine yol açar, çünkü gök ekvatoru, dünya ekvatorunun gökyüzü küresi üzerindeki izdüşümü olarak tanımlanmaktadır ve dünya ekvatoru da kutuplardan doksan derece uzakta bir çember olarak tanımlandığı için, kutupların ve eksenin hareketine bağlı olarak, sabit konumdaki yıldızlara göre hareket halindedir.

Ekinoksların gerilemesine ilişkin olarak bu çağdaş kavrayışın tamamı Hipparkus'un presesyon anlayışı içinde de vardır; ama önemli bir farkla. Bugünkü bilgimize göre presesyon dünyanın hareketinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır; oysa Hipparkus, antik astronominin varsayımına uygun olarak, çevresinde bütün uzayın hareket halinde olduğu dünyayı, uzayda mutlak olarak sabit bir konumda görüyor, bu yüzden de presesyonu dünyanın değil, **bütün uzayın hareketi** olarak algılıyordu.

Hipparkus buluşunu açıklarken iki farklı kavrayış arasında kararsız kalmış görünmektedir. Eski, dünya merkezli (geocentric) bakış açısıyla, bugün dünyanın kendi etrafında günlük hareketi olarak bildiğimiz şey, yıldızların üzerinde yer aldığı uzay küresinin sabit duran dünya çevresindeki günlük hareketi olarak görülüyordu. Presesyonun dünya merkezci yorumunun bir yolu, bunu uzay küresinin dünya çevresindeki **ikinci** bir hareke-

ti olarak görmekti ve Ptolemaios'a göre Hipparkus böyle düşünüyordu:Hipparkus, "sabit yıldızlar küresinin çok yavaş bir hareketi daha olduğunu varsayıyordu." [46] Başka bir yerde Ptolemaios şöyle anlatıyor:

> yıldızlar birbirlerine göre hep aynı konum ve uzaklıkta oldukları için onların "sabit" olduklarını düşünmekte haklıyız. Ama üzerinde hareket ettikleri küre doğu yönünde hareket ettiği için (presesyon)... bu küre "sabit" değildir...Ve ilk olarak Hipparkus, elindeki verilere bakarak, bu iki olguyu farketti; ama kendinden önceki gözlemlerin azlığı yüzünden bunları kanıtlayamadı, sadece bir varsayım yaptı. [47]

Bu iki açıklamadan anladığımıza göre Hipparkus, presesyonu, sabit yıldızlar küresinin bilinen günlük hareketinden ayrı, çok yavaş bir ikinci hareket olarak görüyordu. Ptolemaios'un belirttiğine göre Hipparkus presesyonun tam devirlik bir sürecini otuzaltı bin yıl 0.olarak hesaplamıştı. [48] Ancak, Ptolemaios'un bazı açıklamalarından anladığımıza göre,Hipparkus bazen presesyonu, matematik olarak aynı sonucu vermekle birlikte, daha farklı bir model olarak; yani, sabit yıldızlar küresinin ikinci hareketi olarak değil, ama yıldızların çevresinde döndüğü büyük kutup ekseninin bir hareketi olarak da ele alıyordu.[49] Bu kozmik eksen, ya da uzay ekseni kavramı, eski kozmoloji için büyük önem taşımaktaydı ve Manilius'un (İsa'dan önce 1.yüzyıl) bir astronomik şiirinde çok güzel anlatılmıştı:

> Gökyüzünün tepesinden yıldızlara bakan, hiç bir zaman batmak bilmeyen ve birbiriyle yer değiştiren Büyük ve Küçük Ayı'ların bölgesinde, gökyüzünün zirvesinden inen hayali bir eksen, göğün ve yıldızların dönüşünü düzenler, iki kutuptan döndürerek bütün uzayı yönetir: O, yıldızlı kürenin etrafında döndüğü

> merkezdir, ama kendisi hareketsizdir; iki Ayı'nın çevresindeki büyük boşluktan, Dünya küresinin içinden geçen sabit bir eksendir. Ama bu eksen hiç de herhangi bir katı nesne değildir, gök kubbenin bütün yükünü taşıyabilecek bir kütleye de sahip değildir; ama bütün uzay dairesel bir yörüngede döndüğü ve her bir parçası dönerek eski yerine geldiği için, çevresinde herşeyin döndüğü ve kendisi, kendi etrafında bile dönmeyecek kadar hayal ürünü olan bu merkeze insanlar eksen adını verdiler, çünkü o tamamen hareketsizdir, ama çevresinde herşeyin döndüğünü görmektedir. [50]

Ptolemaios Hipparkus'un presesyonu tamamen sabit yıldızlar küresinin bir hareketi olarak gördüğünü söylediğine göre, yukarıdaki alıntı onun benimsediği bir açıklama olamaz. Ne var ki, her iki halde de -presesyonu sabit yıldızlar küresinin veya uzay ekseninin hareketi olarak görmesi halinde- Hipparkus'un bu buluşunun çok büyük bir önemi vardı, çünkü o zamana kadar hem sabit yıldızlar küresi hem de uzay ekseni, evrende düzenliliğin ve değişmezliğin simgesi olarak görülüyordu. Örneğin Aristo, **Gökyüzü Üzerine** adlı eserinde, sabit yıldızlar küresinin günlük devrinin mutlak düzenliliğini, onun en kutsal varlık olduğunun kanıtı olarak görüyor ve bütün varlıkların bu değişmezliğe bağlı olduğunu öne sürüyordu.[51] Çiçero'nun Stoacı sözcüsü Balbus da aynı görüşü şöyle belirtiyordu: "Sabit yıldızların küresi, uzayın bütün etkilerinden uzak ve bağımsızdır. Onların sabit ve sonsuz hareketi, düzenliliğinin güzelliği ve gizleri içinde, kutsal bir zeka barındırdığını açıkça ortaya koyuyor" [52] Uzay ekseni ile ilgili olarak, Manilius'un onu, "iki kutuptan döndürerek uzayı yöneten" hareketsiz merkez olarak tanımladığını görmüştük. Aratos da aynı görüşü şöyle açıklıyor: "Eksen yerinden oynamaz, değişmezliği sonsuza kadar sabittir; dünyayı merkezde dengede tutar ve bütün gökyüzünü çevresinde döndürür." [53]

O halde Hipparkus'un keşfettiği şey, en basit ifadeyle, bütün uzayın, o zamana kadar kimsenin bilmediği bir şekilde hareket halinde olduğu gerçeğiydi. Hipparkus'un bu buluşunun, onu anlayabilecek olan kimseler üzerindeki olağanüstü etkisini tahmin etmek pek zor olmasa gerek -tabii en başta Hipparkus olmak üzere. Daha önce de belirttiğimiz gibi Hipparkus yalnız bir astronom değil, aynı zamanda tanınmış bir astrologdu; yani dünyada olup biten herşeyi yıldızların belirlediğine inanırdı. Hipparkus'un astroloji ile ilgisi hakkında esas bilgimiz Plinius'un açıklamalarına dayanmaktadır. Franz Cumont şöyle diyor: "Büyük astronom Hipparkus'un dikkat çekici bir özelliği...iyi bilinen bir astral din inancının savunucusu olmasıdır. Plinius, Hipparkus'un hakkını tam olarak vermenin zor olduğunu, çünkü, insan ve yıldızlar arasındaki ilişkiyi veya ruhlarımızın kutsal ateşin birer parçası olduğunu ondan daha iyi açıklayan kimsenin çıkmadığını söylüyor."[54] Ayrıca, Otto Neugebuer'in belirttiği gibi, "Astroloji yazınında Hipparkus'tan sık sık alıntı yapılır... F.Boll'un vurguladığı gibi, İsa'dan önce ikinci yüzyılda astral öğretinin ortaya çıkışı ile ilgili olarak, Hipparkus'un astroloji ile bağlantısını belirten tarihi bilgilere önem verilmelidir."[55]

Astroloji ile ilgisi ortada olduğuna göre, ekinoksların gerilemesi ile ilgili buluşunun Hipparkus'un kendisi üzerinde de çok derin bir etkisi olmalıdır. Biraz tahminde bulunacak olursak, Hipparkus'un, yıllar süren sabırlı ve dikkatli çalışmalar sonucu ve ancak ömrünün sonuna doğru, bütün uzayın hiç bilinmeyen bir hareketini keşfetmiş olmasını kutsal bir bildiri olarak algıladığını ve bu buluşa, bilimsel boyutundan çok ötede, kutsal bir anlam yüklediğini varsayabiliriz.

Her ne kadar Hipparkus, buluşunun yol açtığı sonuçları göremediyse de, daha önce incelediğimiz nedenlerle Stoacılar, Hipparkus'un buluşunu çok ciddi bir şekilde ele almış olmalı-

dırlar. Stoacılar, astroloji ile yakın ilgilerinin yanısıra, uzayın canlı ve kutsal bir varlık olduğu inancını taşıyan astral bir öğreti sahibiydiler. Bu durumda, uzayın daha önce bilinmeyen bir hareketini ortaya çıkaran Hipparkus'un buluşunun Stoacılar için çok derin dini anlamlar içermesi beklenen bir sonuçtur. Daha da önemli bir gelişme olarak ise, Büyük Yıl gibi uzun astronomik süreçlerin yer aldığı Stoacı geleneksel felsefenin, otuzaltı bin yıllık bir süreci kanıtlayan Hipparkus'un buluşunu kendi astral inançlarının yeni bir ilahi kanıtı olarak ele almış olmasını düşünmek zor değildir.

Hipparkus'un buluşunun Stoacılar arasında nasıl yayılmış olabileceğini izleyebilecek bilgiye sahibiz. Rodos'ta yaşayan tek önemli astronom/astrolog Hipparkus değildi. Büyük Stoacı bilgin ve astrolog Posidonyus da Rodos adasında yaşamıştır. Hiç kuşkusuz, Hipparkus'un ölümünden hemen sonra Rodos'a yerleşen ve astronomi ve astroloji çalışmaları ile ünlenen Posidonyus, Hipparkus'un buluşundan haberdardı. Aslında, az önce Franz Cumont'dan yaptığımız alıntıda adı geçen Plinius'un Hipparkus hakkında verdiği bilginin kaynağının Posidonyus olduğu ısrarla savunulmuştur. Gerçekten de Posidonyus, Plinius'un en önemli kaynaklarından biriydi. D.R. Dicks şöyle diyor: "Plinius'un Hipparkus hakkındaki övücü sözlerinin kaynağı, büyük bir olasılıkla, Hipparkus'dan sonra Rodos'a yerleşen ve onun çalışmaları üzerine bilgi sahibi olan Posidonyus'tur. Hipparkus'un astroloji çalışmaları ışığında bu olasılık daha da güçleniyor; Posidonyus'un kendisi de Stoacı düşünce içinde astroloji öğretileri geliştirmiştir."[56]

Görüldüğü gibi, Hipparkus'un buluşunun Tarsus'lu Stoacılara ulaşması için en olası kaynak Posidonyus'dur. Elbette, başka birçok kaynak daha olmalıdır; hatta eğer Posidonyus hiç yaşamamış olsaydı bile, Tarsus "üniversitesi"nin bilginlerinin, Hip-

parkus'un buluşundan haberdar olmaları şaşırtıcı olmazdı; özellikle bu bilginler astronomi, astroloji, astral inançlar ve büyük uzay süreçleriyle ilgilenen Stoacı entellektüeller ise...

Şimdi burada biraz durabiliriz. Çünkü artık bilmecenin bütün parçaları önümüzde duruyor ve nihayet bu bölümün en başında sorduğumuz soruları yanıtlayabilecek durumdayız: Mitraistler nasıl kendi zamanlarından binlerce yıl önceki gök ekvatorunun durumu hakkında bilgi sahibi olabildiler ve buna önemli bir anlam yüklediler? Mitras ve Perseus arasındaki bağlantının anlamı nedir? Nasıl oldu da böylesine tuhaf ve çapraşık bir semboller sistemi, Roma İmparatorluğunda bir dini hareketin odak noktası haline geldi?

Mitras Gizemciliği ve Ekinoksların Gerilemesi

İsa'dan önce birinci yüzyılın başlarında, Tarsus'ta bir grup Stoacı filozof düşünelim; büyük bir olasılıkla ve Aratos'un kendi memleketindeki ağırlığının da etkisiyle, bunların esas ilgi alanları, Stoacıların geleneksel ilgi alanları olan astroloji, astral dinler ve Büyük Yıl gibi o sırada Posidonyus tarafından canlandırılmakta olan konular olmalıdır. Böyle bir topluluğun Hipparkus'un buluşunu dinsel bir heyecan içinde karşıladığını düşünmek zor değildir. Eğer Hipparkus'un buluşu, kendisinin astrolojik yorumlarının eşliğinde ulaşmışsa böyle bir tepki daha da olasıdır. Elbette, bu bilgi, en olası yolla, yani Posidonyus'un aracılığıyla Tarsus'a geldiyse, etkisinin de en üst düzeyde olduğuna emin olabiliriz.

Daha önce gördüğümüz gibi, Stoacılar geleneksel olarak, her doğal olayın kaynağında bir kutsal varlığın bulunduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle, yeni buluşun ortaya koyduğu uzay hareketini yöneten bir tanrının varlığını öne süren bir tez geliştirdik-

lerinden hiç kuşkumuz olamaz. Sabit yıldızlar küresini hareket ettirebildiğine göre, bu yeni tanrının çok büyük bir güç sahibi olduğu da ortadadır. Güneş ve gezegenlerden de daha güçlüdür, çünkü onların yörüngelerini değiştirebilmektedir. Aslında, uzayın bütününü yerinden oynatabildiğine göre, evrenin kutsal varlığından bile daha güçlü olduğu söylenebilir. Bu durumda bu yeni keşfedilen tanrı, kesinlikle tapkı görmeye layık bir kutsal varlıktır.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Stoacıların, doğa güçlerini mitoloji kahramanları olarak kişileştirme şeklinde bir gelenekleri vardı. Dolayısıyla, Tarsus'lu Stoacıların hemen bu yeni kozmik güç için uygun bir kişilik aramaya başladıklarını düşünebiliriz. Elbette, Tarsus'lular için bu yeni kozmik tanrıyı en iyi temsil edecek kişi, bir takımyıldız olarak kozmik varlığı zaten bilinen, kentlerinin tanrısı Perseus'tan başkası olamazdı.

Presesyon olgusunun etkileri, en açık biçimde, gökyüzü ekvatoru ve ekinoksların konumlarında gözlenebildiğine göre, eğer varsaydığımız gibi, presesyonu yaratan güç olarak Perseus görüldüyse, o zaman Perseus'un en belirgin etkisinin, gök ekvatoru ve ekinoksların konumunu değiştirmek olması gerekir. Şimdi, Hipparkus'un buluşu, bahar ekinoksunun Koç burcunda olduğu Yunan-Roma döneminden önce, ekinoksun Boğa'da olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Bu durumda presesyon olgusunu ifade etmek için, Boğa çağının sonunu sembolize eden bir boğa öldürme sahnesinden daha uygun bir sembol olabilir miydi? Ve bu sahnede, Perseus takımyıldızının tam Boğa üzerindeki konumu, Boğa'yı Perseus'un öldürdüğü kavramını yaratmış olmalıdır. Boğayı öldüren kahramanın sembolize ettiği kozmik güç, bu sahnede, bütün evreni yerinden oynatarak boğanın gücünü yok etmekte, bahar ekinoksunu Boğa burcundan çıkarıp Koç burcuna sokmaktadır. Böylece tauroktoni tablosunun özü

yaratılmıştır. Ancak presesyon yalnız ekinokslarıdeğil, bütün gökyüzü ekvatorunu yerinden oynatmaktadır; bu nedenle Boğa çağında ekvatorun **altında** -Perseus'a bir saygı ifadesi olarakaltında- yer alan bütün takımyıldızlar tauroktonideki bildiğimiz yerlerini almışlardır.

İşte, Mitraistlerin nasıl olup da kendi zamanlarından binlerce yıl önceki gök ekvatorunun durumu hakkında bilgi sahibi olabildikleri ve buna önemli bir anlam yükledikleri sorusuna vereceğimiz yanıt budur: Hipparkus'un presesyonu buluşunu öğrenip bunu, yeni ve çok güçlü bir tanrının, uzayın eski durumunu değiştirip yeni ve bilinen durumu yarattığı şeklinde yorumlayarak. Ayrıca, daha önce tahmin ettiğimiz gibi, bu yanıt aynı zamanda tauroktoninin astronomik sembolizmi içinde Perseus'un yerini de açıklamaktadır. Tarsus'lu Stoacılar, bir takımyıldız olarak astronomi ile zaten bağlantılı olan kentlerinin tanrısını, Hipparkus'un buluşu ile varlığı kanıtlanan yeni kozmik tanrı olarak kabul etmişlerdir. Hemen görebiliyoruz ki, Perseus takımyıldızının Boğa'nın tam üzerinde yer alması ve presesyon olgusunun, bir boğa öldürme sahnesiyle çok iyi ifade edilebilmesi, Perseus'un, presesyonun yeni tanrısı ile özdeşleştirilmesini kolaylaştırmıştır.

Eğer Mitraizm burada açıkladığımız gibi ortaya çıktıysa, niye kendi içinde belirli aşamaları olan gizli bir kült olarak geliştiğini hemen anlayabiliriz: Çünkü en başta çok küçük bir azınlık bu yeni kozmik gücün varlığını biliyordu ve daha da az sayıda kişi bunun dini ifadesini anlayabilirdi. Böylece, Hipparkus'un buluşunu bilen ve bunun kutsal anlamını kavrayabilenler, kendilerini olağanüstü güçlü bir gizin sahibi olarak gördüler ve bu gizi, ancak ona layık olanlara açıklamak üzere korumak görevini üstlendiler. Ayrıca, ancak belli bir astronomi bilgisi olanlar Hipparkus'un buluşunu anlayabileceklerine göre, yeni gelenlerin gerek-

li astronomik bilgiyi ve bunun kutsal anlamını öğrenmeleri için uygulanan eğitimin aşamaları, kültün bir parçası haline geldi.

Şimdi bu bölümün başında sorduğumuz üçüncü soruya gelelim: Nasıl oldu da böylesine tuhaf ve çapraşık bir semboller sistemi, Roma İmparatorluğunda bir dini hareketin odak noktası haline geldi? Aslında, elbette, bu soruyu zaten yanıtlamış bulunuyoruz. Çünkü, eğer Mitras ikonografisinin oldukça tutarlı ve bütünlüğü olan bir astral inanç sisteminin ifadesi olduğunu gösteren araştırmalarımız yeterince açıksa, bunun tuhaf ve karışık bir semboller sistemi olmadığını gördük demektir. Bununla beraber, Mitras ikonografisinde ifade edilen inanç sisteminin temelini daha iyi anlayabilmek için birkaç noktaya daha göz atabiliriz.

Öncelikle, Mitraizmin ortaya çıktığı dönemde, Akdeniz kültürüiçinde astrolojinin yaygınlaştığını ve kaderin yıldızlar tarafından belirlendiği inancının giderek toplumun daha geniş kesimlerini kapladığını vurgulamak gerekir.[57] Örneğin, daha önce gördüğümüz gibi, Stoacılar, astral inançları kendi felsefelerine adapte etmiş ve bunu, evrende her olgunun birbiriyle bağlantılı olduğu şeklindeki geleneksel felsefeleriyle uyumlu hale getirmişlerdi. Bu ortamda, yıldızları yöneten bir tanrının, dünya üzerindeki hayatı da kontrol ettiğini düşünmek doğaldır ve böyle bir tanrı ile özel bir bağlantı, büyük bir gücün sahibi olmak şeklinde algılanmış olmalıdır.

Böyle özelliklere sahip bir tanrıya gösterilen dini bağlılığın en iyi örneklerinden biri Apuleius'un (İsa'dan sonra ikinci yüzyıl) **Altın Eşek** isimli eserinde yer almaktadır. Bu kitabın bir pasajında eserin kahramanı Lucius, **İsis Gizemciliği** kültüne kabul edilmesinden sonra, "insan soyunun kurtarıcısı" olarak tanımladığı tanrıçayı şu sözlerle över: "Sen, Kader Tanrıçasının düğümlerini çözebilirsin. Sen, Talih Tanrıçasının tahriklerini durdurabi-

lir ve yıldızların kötü etkilerini yörüngede tutabilirsin. Gökyüzünün tanrıları sana taparlar. Uzayı döndüren sensin. Güneşi aydınlatan sensin. Sen evreni yönetirsin. Cehennem senin ayaklarının altındadır. Yıldızlar senin emirlerinle hareket eder." [58] Lucius'un tanrıça İsis için uygun gördüğü bu nitelemeler, "presesyonun tanrısı" için de kullanılmasını bekleyeceğimiz sözlerdir. Apuleius'un burada, güvendiği tanrıçanın uzayın güçlerini denetleme ve insanları kurtarma yeteneğine gösterdiği inanç, ilk Hıristiyanlar tarafından da benzer şekillerde dile getirilmişti. İsa'dan sonra birinci yüzyılın ortalarında Tarsus'lu Paul şöyle diyordu: "Anavatanımız gökyüzüdür, kurtarıcımızı daoradan bekleriz... O, bizim zavallı gövdelerimizi kendi muhteşem vücuduna dönüştürecektir, çünkü o, bütün evrene boyun eğdirengücün sahibidir." (Fil. 3:20-21) "Henüz olgulaşmamışken bizler uzayın temel güçlerinin esirleriydik, ama günü geldiği zaman bizleri kurtarmak için...Tanrı oğlunu gönderdi." (Gal. 4:3-5) Apuleius ve Paul'ün, kurtarıcı olarak kendi tanrılarına uygun gördükleri evreni denetleme yeteneği, büyücüler tarafından hastalarını tedavi etmek için yalvardıkları tanrılara da uygun görülmüştür. Örneğin, Ayı'nın (Kuzey kutup ekseni yakınında bir takımyıldız) kutsal gücüne şöyle sesleniliyordu: "Ayı, Ayı, gökyüzünü, yıldızları ve bütün dünyayı yöneten; ekseni döndürerek bütün uzayı denetleyen sana sığınıyorum" [59] Ay tanrıçası Selene,"Dünyanın sahibesi ve uzayın yöneticisi" olarak tanımlanıyordu.[60] Güneş tanrısı Helios'a tapınma sırasında "ateşin yorulmaz ışığını kullanan ve büyük kutup ekseni etrafında gururla dönen altın saçlı Helios... dünyayı yıl içindeki dört dönüm noktasından geçiren ve mevsimleri yaratan senin kanunlarındır" diye sesleniliyordu. [61] Böyle kutsal varlıkların sahip olduğu kozmik gücün, kaderi değiştirme etkisine de sahip olduğu, aşağıda bir örneğini göreceğimiz türden metinlerde açıkça vurgulanıyordu. Güneş tanrısının, kader tanrıçasını yönettiği belirtilen

metinde "Kutsal asayı gökyüzünde tutan ve yukarıdaki yıldızların merkezi olan sen,... Kader'e hükmeden sen..." ifadesi kullanılmıştı.[62] Bu metinlerde kutup eksenine verilen öneme dikkat edelim, çünkü, presesyon tarafından yerinden oynatılan ve presesyon tanrısının doğal olarak hükmettiği eksen budur. Bu konu ile ilgili olarak, Yunan büyücülerinin yazıtlarında, o anda hangi tanrının bu eksene hükmettiğini öğrenmek amacıyla hazırlanmış iki büyü bulunmuştur.[63] Mitras Duaları adı verilen ve içinde kutup ekseni sembolünün önemli yeri olan bir metni incelediğimizde bu konuya döneceğiz.

İncelediğimiz örnekler, Yunan-Roma dünyasında, uzayın gücünden daha üstün bir güç ile, astroloji öğretisine uygun olarak insanların kaderine hükmeden güç arasında bir bağlantı kurma çabalarını gösteriyor. Dolayısı ile, Mitraizmin tanrısının esas çekici özelliği, uzayın düzenini denetleme gücünde yatıyordu.Ancak, bu yeni kozmik tanrıyı çekici kılan bir olgu daha sözkonusu olabilir. Helenistik ve Roma dönemlerinde astralöğretilerin artan önemi, ölümden sonra yaşam kavramını yaygınlaştırmıştı. Buna göre, ölen ruh, gökyüzüne yükselerek yıldızların ötesindeki esas evine dönüyordu.[64] Franz Cumont'un"göksel ölümsüzlük" veya "yıldız eskatalojisi" dediği bu kavramınızleri Plato'nun **Timeaus**'unda da görülüyor. Burada, her ruhun bir yıldızı olduğu ve ruhların dünyaya gelirken terkettikleri yıldızlarına ölümden sonra geri döndükleri anlatılmaktadır. (41d ff) Bu kavramı, Plato'nun öğrencisi Heraklides Pontikus'un **Empedotimus** adlı eserinde en gelişmiş şekliyle buluyoruz. Buradada Samanyolu'nun, ruhların yıldızlarından dünyaya iniş ve çıkışlarında kullandıkları yol olduğu anlatılıyor. [65] Bu astral ölümsüzlük kavramı, Helenistik dönemde yaygınlaştı ve Franz Cumont'a göre Roma döneminde ölümden sonra hayat inancının esas biçimi haline geldi. Cumont'a göre, "Her ne kadar, ölenin vücudunun mezarda yaşamaya devam ettiği ve ruhun da cehen-

nemin derinliklerine gittiği şeklindeki eski inançların kalıntıları görülse de, artık hakim olan öğreti, göksel ölümsüzlüktü." [66] İlginçtir, büyücülerin ve Gnostiklerin bazı metinlerinde, ruhların gök cisimleri arasındaki yolculuklarının çok tehlikeli olduğu ve her kademede astral güçlerin sakinleştirilmesi gerektiği anlatılmaktadır. [67]

Bizim için özellikle önemli olan nokta, kilise önderlerinden Origen'in -pagan yazar Celsus'tan yaptığı alıntıda- astral ölümsüzlük kavramından, bir Mitras öğretisi olarak sözetmesidir. Celsus'a göre Mitras gizemciliğinde, "gökyüzündeki iki yörünge olan sabit yıldızlar ve gezegenler kürelerinin ve bunların aralarından ruhların geçişinin bir sembolü vardır. Bu sembol şöyledir: Yedi kapısı olan bir merdiven vardır ve en tepesinde sekizinci bir kapı yer almaktadır." [68] Ayrıca, Neoplatoncu Porphyry, Mitraizm'de ruhların hayata geliş ve gidişleri sırasında gökyüzüne iniş ve çıkışlarının çok karmaşık bir öğretisi olduğunu belirtiyor (Bölüm 5). Elbette teorimize göre, bu astral ölümsüzlük öğretisinin Mitraizm içinde nasıl yer aldığını anlamak hiç zor değildir. Çünkü, Helenistik dönemde, eğer ruhların ölümden sonra gökyüzündeki yolculuklarının çok zor olduğuna inanılıyorsa, en önemli niteliği yıldızlara hükmetmek olan bir tanrının, gökyüzü cennetine ulaşmayı sağlayacağına da inanılıyordu.

Böylece, gerek genel olarak kaderci astrolojinin yaygınlaşması, gerekse astral ölümsüzlük öğretisinin yükselişi, esas niteliği yıldızlar üzerindeki gücü olan Mitraizmin tanrısının kabul görmesini sağladı. Ama hemen vurgulamamız gerekir ki, bu iki olgu olmaksızın da, uzayın bütününü yerinden oynatma yeteği olan bir tanrı, çevresinde özgün bir dini gelenek yaratma karizmasına sahiptir.

Herhalde farkındayız ki, eğer Mitraizmin orijinal tanrısı Perseus ise, nasıl daha sonra Mitras adını aldığını henüz açıklamış

değiliz. Bu soruyu yakında ele alacağız. Ama bunun için daha önce cevaplamamız gereken bir soru var: Eğer araştırmalarımızın gösterdiği gibi Mitraizm, Tarsus'un entellektüel çevrelerinde ortaya çıktıysa, Kilikya korsanları arasında nasıl yayıldı?

Kilikya Korsanları

Bu sorunun cevabını ararken, herşeyden önce Kilikya korsanlarının bir avuç haydut olmadığını iyi bilmeliyiz. Sayıları en az yirmibin [69] civarında olan bu korsanlar, nerdeyse küçük bir devlet oluşturuyordu ve en güçlü dönemlerinde bütün Akdenizi denetim altına almışlardı. Plutark'ın **Pompey'in Hayatı** adlı eserinde bunları tanımlaması çok öğreticidir:

> Önceleri korsan güçlerinin merkezi Kilikya'daydı... sonra, Romalılar Roma kapılarında iç savaşa tutuşunca, denizler korumasız kaldı ve korsanların iştahını kabartıp cesaretlendirdi. Sonunda, korsanlar yalnız gemilere değil, adalara ve liman kentlerine de el koydular... Ayrıca korsan gemileri için birçok yerde barınaklar ve işaret istasyonları vardı. Filoları sadece tuhaf işleri için gerekli sağlam tayfalar, usta kaptanlar ve hafif ve süratli gemilerden ibaret değildi. Saldıkları korkudan daha can sıkıcı olarak, yaldızlı yelkenler, mor tenteler ve gümüş kaplamalı kürekler gibi iğrenç görgüsüzlükte donanımları vardı....Çünkü, anlaşılacağı gibi, gemilerinin sayısı bini ve ele geçirdikleri kentlerin sayısı da dörtyüzü geçiyordu....Bu güç, etkinliğini bütün Akdenize yaymış, gemiciliği ve ticareti imkansız hale getirmişti. [70]

Kısacası, bunlar sıradan korsanlar değillerdi. Ama Plutark, verdiği başka bilgilerle aslında sorumuzun yanıtını da sağlıyor:

"Gerçekte servet ve güçleri olan, şerefli ve soylu ailelerden gelen akıllı ve bilgili kimseler de korsan gemilerinde yer almaya ve onlara ortak olmaya başladılar" [71] Plutark burada bize, korsanların, toplumun üst tabakaları ve aydınlar ile sıkı ilişkiler içinde olduğunu anlatıyor. O halde, Tarsus aydınlarının yeni gizemci kültünün bunlar tarafından korsanlara ulaştırılmış olması çok güçlü bir olasılıktır. Bütün denizciler gibi korsanların da gemicilik açısından yıldızlara bağlı olduğu ve bu nedenle de, en önemli özelliği yıldızlar üzerindeki gücü olan bir dini öğretiyi kabul etmeye yatkın oldukları dikkate alınırsa, bu olasılığın çok akla yakın olduğu görülür.

Mitras İsmi ve Mitridates Eupator

Şimdi, Mitraizmin tanrısının neden Perseus değil de Mitras adıyla anıldığı sorusuna gelelim. Büyük bir olasılıkla kültün merkezindeki bilginin çok güçlü ve değerli olmasından dolayı, Mitraizm için gizlilik çok önemliydi ve tanrının gerçek ismini gizlemek amacıyla başka bir isim kullanılmış olabilir. Ayrıca, Tarsus'un uzun bir süre Pers egemenliğinde kaldığını ve kentte kalabalık bir Pers nüfusu olduğunu biliyoruz. 3. bölümde gördüğümüz gibi, isminden dolayı Perseus'un İran ile bağlantısı da göz önüne alındığında, bütün bunlar, Perseus'un Mitras gibi bir İran tanrısı ile birleştirilmesi için uygun bir zemin yaratmış olmalıdır.

Ancak, İsa'dan önce birinci yüzyılda bir süre Anadolu'yu egemenliği altına alan Pontus Kralı VI. Mitridates Eupator, bu isim değişikliğinde daha önemli bir rol oynamış olabilir (Mitridates,'Mitras tarafından verilen' anlamına geliyor). Mitridates, bir Pers soylusu olan Sus'lu II. Mitridates'in kurduğu Pontus hanedanının son ve en güçlü kralıydı. İsa'dan önce 88 yıllarında

Anadolu'nun büyük bir kısmını egemenliği altına aldı ve bundan sonraki 20 yıl, Roma generallerin birbiri ardından Mitridates tarafından bozguna uğratıldığı, 'Mitridates savaşları'na tanık oldu. İsa'dan önce 66'da Mitridates'in gücü, Pompey tarafından kesin yenilgiyle sona erdi.

Bizim için en önemli olan nokta, Mitridates'in Roma'ya karşı ittifak içinde olduğu korsanlarla, ittifakın gerektirdiğinden çok daha yakın olmasıdır. Gerçekten de, Appian'a göre, korsanlığı ilk örgütleyen Mitridates'dir[72]. H.J.Ormerod'un **Antik Dönemde Korsanlık** adlı kitabında belirttiği gibi, Mitridates ve korsanlar o kadar yakındılar ki, "...korsanlara karşı savaş, Mitridates'e karşı savaşla özdeşleşmişti. Korsan gemileri Pontus filosuyla o kadar beraberdiler ki, bir keresinde, gemisi yaralanan Mitridates, hemen yakınındaki bir korsan gemisine geçmiş ve Sinop'a ulaşmıştı."[73] Görüldüğü gibi Kilikya korsanları, Pers tanrısı Mitras'ın adıyla tanınan büyük kral Mitridates ile çok yakın ilişki içindeydiler. Bu nedenle, Perseus'un soyundan geldiğini öne süren Mitridates'in kendisini Pontus paraları üzerinde Perseus olarak gösterdiğini öğrenmek ilginçtir. Bu paralar üzerinde Perseus bir kaç değişik tipte gösterildiği gibi, Perseus ile ilgili Gorgon ve Gorgon'un gövdesinden çıkan kanatlı at Pegasus gibi motifler de yer almaktadır. Warwick Wroth'un **British Museum'daki Yunan Paraları Kataloğu** adlı kitabında belirttiği gibi bütün bu motiflerin işaret ettiği nokta, "Mitridates'in mitoloji kahramanı Perseus yoluyla Pers kökenli olduğudur. Perseus'un kendisi de Mitridates III. (Eupator'un babası) dönemi tetra drahmileri ve Mitridates Eupator dönemi bronz paraları üzerinde yer almaktadır."[74] Mitridates hanedanı kendisini Perseus ile öylesine özdeşleştirmiştir ki, Eupator döneminde çıkarılan bazı paralarda Perseus'un yanısıra, Perseus gibi giyinmiş olan Mitridates'in de resmi vardır. [75]

Böylece öğrenmiş oluyoruz ki, Kilikya korsanları, Pers tanrısı Mitras'ın ismini taşıyan ve Perseus'un soyundan geldiğine inanan güçlü bir kral ile yakın ilişki içindeydiler. Appian'a göre,"Yunan öğretisine ve....Yunan inancına yakın ilgi gösteren" (Mit.16.112) Mitridates'in çevresinde, adını aldığı Mitras ve atası Perseus arasında mitolojik bir bağ kurulduğunu düşünmek zor değildir. Bu durumda, Kilikya korsanları ile Mitridates'in yakın ilişkileri içinde, Perseus ve Mitras'ın bağdaştırılarak, yeni kültün tanrısına **Mitras** (Mitra'nın Yunancası) isminin verilmiş olmalıdır. Ancak hemen hatırlatmamız gerekir ki, Tarsus gibi kültürlerin kesişme noktasındaki bir kentte, Perseus ile İran arasındaki çok iyi bilinen mitolojik bağlantı, Mitridates'in hiçbir etkisi olmadan da Mitras isminin ortaya çıkmasına etken olabilirdi.

Aslan-Boğa Savaşı

Bu bölümü kapatmadan önce son bir soruyu ele almamız gerekir. Bu soru, Mitraistlerin, ekinoksların gerilemesini ifade etmek için bir boğanın ölüm sahnesini seçmelerinin nedenleri ile ilgilidir. Tezimize göre, Mitraistler, presesyonu yaratan yeni tanrının bu eylemi sonucu Boğa Çağı'nın sona erdirmesini, yani bahar ekinoksunun Boğa burcundan çıkmasını, boğanın ölümü tablosuyla ifade ettiler. Bu durumda şu sorulabilir: Mitraistler neden presesyonu anlatmak için, zodyakın bütün burçlarının hareketini gösterecek bir sembol yerine, sadece Boğa'nın yer değiştirmesi olgusunu seçtiler? Bu sorunun en basit yanıtı, Boğa'nın en son değişen burç olması, o günkü **çağı** belirlemiş olması ve bu nedenle bütün bir süreci temsil etmesidir. Ayrıca, Tarsus'lu ilk Mitraistler arasında Perseus'un, presesyonu yaratan tanrının kişileştirilmiş kimliği olduğu tezimiz doğruysa, Perseus takımyıldızının Boğa burcunun tam üzerindeki konumu da

presesyon sembolü olarak boğanın öldürülmesi sahnesinin seçilmesinde etkili olmuş demektir. Ne var ki, bir başka etken daha söz konusu olabilir. 4.bölümde,bir boğaya saldıran aslan sembolünün Tarsus kentinin amblemi olduğunu ve İsa'dan önce dört ve üçüncü yüzyıllarda kentin paraları üzerinde görüldüğünü; bu amblemin bazen Perseus ile birlikte yer aldığını belirtmiştik. (Fig.4.2) Aynı yerde, bu aslan - boğa sembolünün astronomik bir anlamı olduğunu 2. bölümde incelediğimizi hatırlatmıştık.

Bu aslan - boğa savaşının Tarsus kentinin amblemi olması, kentte, Mitraizmin ortaya çıkmasından çok önce astronomik anlamı da olan boğanın ölümü sahnesinin iyi bilindiğini gösteriyor. Açıkçası, Tarsus'un amblemindeki bu boğa öldürme sahnesinin, Mitras gizemciliğindeki boğa öldürme ikonunun yaratılmasında etkisi olması gerekir. Onun için bu sembolün tarihine daha yakından bakalım.

Bilim tarihçisi Willy Hartner'a göre eski Orta Doğu'da çok yaygın olan aslan -boğa savaşı, Boğa battığı (ufuk çizgisinin altına indiği) sırada gökyüzündeki yörüngesinin en tepe noktasında olan Aslan'ın, sembolik olarak Boğa'yı öldürdüğü, Boğa'nın güneşsel batışını (Boğa'nın gün batımı sırasında ufukta görülebildiği en son gün) temsil eder. (Bölüm 2) Hartner'a göre bu olay, tam Şubat ortasında ilkbahar tahıl ekimi zamanına denk geldiği için eski Mezopotamya'da (yaklaşık İsa'dan önce 4000-3000) çok önemliydi. Hartner, yıllık tarım faaliyetinin başlangıcını işaret eden astronomik sembol olarak aslan - boğa savaşının, bu nedenle, eski Mezopotamya sanatında, İsa'dan önce dördüncü binlerde ortaya çıktığını belirtiyor. Ancak Hartner, Boğa'nın güneşsel batışının, presesyon nedeniyle bahar ekinoksu (21 Mart) zamanında gerçekleştiği İsa'dan önce yaklaşık 1000 - 500 yıllarında da bu nedenle çok anlamlı olduğuna dikkat çekiyor. Hart-

ner'a göre, bu olgu, Asurluların (İÖ 1000-600) ve bir Pers hanedanı olan Akamenidlerin (İÖ 650-330) takvimlerinin bahar ekinoksu sırasında bir dini bayramla başlamasını ve aslan - boğa sembolünün bunlar tarafından bir amblem olarak benimsenmesini açıklamaktadır. [76]

Aslan - boğa savaşı Tarsus paraları üzerinde, Pers egemenliği döneminde görülmeye başladı. Bu nedenle, bu dönemde eğer Tarsus'ta astronomik bir anlamı varsa, bunun İran'daki anlamıyla aynı olduğunu varsayabiliriz; yani Boğa'nın bahar ekinoksundaki batışını temsil ediyordu diyebiliriz.

Ama Mitras gizemciliğinin ortaya çıktığı İsa'dan önce birinci yüzyılda Boğa'nın güneşsel batışı artık bahar ekinoksunda değildi (Nisan'ın beşi civarındaydı). Yani Mitraizmin doğuşu sırasında Tarsus'ta, aslan - boğa savaşının astronomik bir önemi kalmamış olmalıdır. Ancak, bahar ekinoksu ile ilgili olduğu şeklinde geleneklerde yaşayan bir kavram olarak zayıf bir astronomik anlamı söz konusu olabilir. Dikkat çekici bir nokta olarak, Mitras'ın boğa öldürme olgusunun kaynağında Tarsus'un varlığını gösteren diğer bir çok kanıtın yanısıra, kentin ambleminde de bir boğa öldürme sahnesini buluyoruz. Bu durumda, Mitraistlerin, boğanın ölümünü presesyonun amblemi olarak seçmelerinde, bu amblemin Tarsus'taki bilinen varlığının önemli bir etken olduğu sonucuna atlamamak çok zordur. Bu seçimin nasıl gerçekleştiğini tahmin etmek ise, elbette hayal gücümüze kalmış bir şeydir. Ama aşağıdaki deneme, pekala en uygun bir senaryo olarak kabul edilebilir: Bahar ekinoksunun bir zamanlar Boğa burcunda olduğunu açıklayan Hipparkus'un buluşu Tarsus'a ulaştığı zaman, ilk Mitraistler, kentin amblemi olan boğa öldürme sahnesinin anlamı üzerine tartışmaya giriştiler ve bunun Boğa çağının sona ermesinin sembolü olduğu sonucuna vardılar. Sonra, Perseus'un Tarsus'taki önemi ve Perseus takımyıldızının

gökyüzünde tam boğanın üzerindeki konumu gündeme geldi ve Perseus, kentin amblemindeki aslanın, boğanın üzerindeki yerini aldı. Böylece Perseus, boğayı öldüren; yani, Boğa Çağını sona erdiren tanrısal gücün kişileştirilmiş sembolü oldu. (Fig. 4.2'de, bir Tarsus parası üzerinde Perseus ve aslan - boğa savaşı beraberce yer almaktadır.) Elbette, eğer aslan - boğa savaşının astronomik anlamı, bahar ekinoksu ile bağlantılı olarak kentte hala canlı ise, böyle bir senaryo daha da gerçeğe yakın olacaktır.

Sonuç olarak, Tarsus kentinin geleneksel ambleminde bir boğanın ölümü sahnesinin yer almış olması, Mitraistlerin, yeni keşfedilen ekinoksların gerilemesi olgusuna aynı görüntüyü sembol olarak seçmelerinin nedeni üzerine düşüncelerimize önemli katkılarda bulunmaktadır.

Özet

Mitras tauroktonisinin ortaya çıkışı ve anlamı üzerine tezimizinsunuluşunu burada tamamlamış bulunuyoruz. Kısaca özetleyecek olursak; Kilikyanın başkenti Tarsus'ta, geleneksel Stoa felsefesinin konuları olan astroloji, astral inançlar ve astronomik süreçler ile yakından ilgilenen bir gurup Stoacı entellektüel, Hipparkus'un, ekinoksların gerilemesi ile ilgili buluşundan haberdar oldular. Bütün uzayı yerinden oynatabilecek kadar güçlü bir tanrının bu yeni kozmik olaydan sorumlu olduğu tezini geliştirdiler. Stoacı geleneğe uygun olarak, bu yeni kozmik olguyu, yerel bir tanrı olan ve bir takımyıldızın sembolü olarak da bilinen Perseus'un kimliği ile kişileştirdiler. Presesyon içinen uygun sembolün bir boğanın ölümü olabileceği düşüncesi (Çünkü Hipparkus'un buluşuna göre bahar ekinoksundaki en son burç Boğa idi), Perseus takımyıldızının Boğa'nın tam üzerindeki konumu ile birleştirilerek, Perseus'un boğa öldürme tablosu yaratıldı. Bu sahne, Perseus'un, bahar ekinoksunu Boğa burcundan çıkar-

mak için bütün uzayı yerinden oynattığını gösterek onun büyük gücünü vurguluyordu. Tarsus kentinin geleneksel ambleminde bir boğanın ölümü sahnesinin yer alması da, presesyonu ifade etmek için bu sahnenin seçilmesinde etkili oldu. Temel motif olarak boğa öldürme seçildikten sonra, tanrının yalnız ekinoksların değil, bütün gökyüzü ekvatorunun konumunu değiştirmeye gücü olduğunu vurgulamak için, bahar ekinoksu Boğa burcunda iken ekvator üzerinde yer alan bütün takımyıldızlar aynı sahnede gösterildi. Kült daha sonra, bütün denizciler gibi yıldızlarla çok yakından ilgilenen ve o dönemin zengin ve aydın çevreleri ile yakın ilişkileri olan Kilikya korsanları arasında yayıldı. Son olarak, Pers tanrısı Mitra'nın adını taşıyan ve mitolojik olarak Perseus'un soyundan geldiğine inanılan kral Mitridates Eupator ile korsanlar arasındaki ittifak ilişkisi, korsanların yeni tanrı için Mitras ismini benimsemelerine yol açtı.

Elbette, Mitras ikonografisinde boğa öldürme sahnesinden başka birçok sembol daha yer almaktadır. Geliştirdiğimiz teorinin bu sembollerin bir çoğunu açıklamakta yararlı olduğunu 7. bölümde göreceğiz.

Bu bölümü kapatmadan evvel, son bir belgeyi daha ortaya koymak istiyorum. İsa'dan sonra ikinci yüzyılda yaşayan kilise önderi Hippolitus, **Bütün İnançsızlara Karşı** adlı kitabında, Aratos'un Phaenomena'sından esinlenerek yazılmış, ancak yazarı bilinmeyen allegorik bir eserden alıntılar yapıyor. Bu alıntılardan bir pasajda Perseus'dan sözetmiş olması, konumuz nedeniyle bizim için ilginçtir. Hippolitus'un alıntısı şöyle: "İki kutbu da delerek dünyanın merkezinden geçen ve bütün uzayı döndüren kanatlı eksen,Perseus'tur."[78] Bu alıntının, tezimize göre, Mitras gizemciliğinin temelini hazırlayan Perseus hakkındaki astronomik varsayımlardan bir parça olduğunu öne sürmek, çok abartılı bir fikir sayılır mı?

7

Mitras'ın Kozmik Sembolizmi

Bu bölümde Mitras sembolizminin tauroktoni dışındaki bazı başka örneklerini inceleyeceğiz. Bu sırada göreceğiz ki, öne sürdüğümüz teori, bu tür birçok tali sembolleri de açıklamaktadır. Ayrıca, bu sembollerin birçoğunun, Mitras Gizemciliğinin ortaya çıkışıkonusunda vardığımız sonuçları doğruladığını da göreceğiz.

"Kozmokrator" Mitras

Eğer Mitras, açıklamalarımızın gösterdiği gibi, bütün uzaya egemen bir güç sahibi ise, Mitras ikonografisinde onu **kozmokrator** (evren egemeni) olarak gösteren örnekler olmalıdır. Gerçekten de böyle ikonlar bulunmuştur. Bazı ikonlarda Mitras, elinde uzayı temsil eden bir küre tutarken görülmektedir. (Fig.7)[1] Maarten Vermaseren bunlardan söz ederken, "Mitras doğduğu andan itibaren **kozmokrator** (uzay hakimi) olarak küreyi elinde tutmaktadır." diyor.[2]

Antik dönemde, bir tanrı tarafından tutulan bir kürenin uzayı temsil ettiğini ifade etmek için, zodyak ve gök ekvatoru, kürenin üzerinde birbirini kesen iki çemberle gösterilmekteydi. Örneğin, Fig. 7.2'de Pompei'de bulunan ve üzerinde kesişen iki çember olan mavi bir küreyi tutan Apollo görülmektedir.[3] Fig. 7.1 de görüldüğü gibi, Almanya'da bulunan bir anıtta yer alan yeni doğmuş Mitras da bir küre tutmaktadır. Aynı anıtta Mitras,

7.1. Kozmik küre ile Mitras (CIMRM 1283)

Atlas'ın rolünü üstlenmiş olarak, uzay küresini aynen onun gibi omuzlarında taşırken görülmektedir. (Fig. 7.3) İki küre de aynı anıt üzerinde yer aldığı için, yeni doğmuş Mitras'ın taşıdığı küre, Atlas'ın taşıdığı ve geleneksel olarak uzayı temsil eden küre ile kuşkusuz aynı şeydir. Mitras'ın taşıdığı kürenin, uzay küresi olduğunu gösteren diğer bir kanıt, Fig. 7.2'deki Apollo gibi zodyak ve gök ekvatoru çemberleri işaretlenmiş mavi bir küre tutan Mitrasi konudur. (CIMRM 459)

Mitras'ın **kozmokrator** niteliğinin en belirgin grafik ifadesi olan Fig. 7.4'de, Mitras bir elinde uzay küresini taşırken, diğer eliyle de, zodyak çemberini döndürmektedir. (CIMRM 985). Bu görüntülerle çok yakından bağlantılı olarak, az önce değindiğimiz gibi, Mitras, Atlas gibi diz çökmüş durumda uzay küresini omuzlarında taşırken de gösterilmiştir. (Fig. 7.3) Maarten Vermaseren, Atlas'ın Mitras ikonografisindeki yeri konusunda şöyle yazıyor: "Atlas figürünün Yunan mitolojisinden Mitras kültüne aktarılmasının nedeni, diğer bazı şeylerin yanısıra, Mitras'ın gökyüzünü taşıması ve bundan kaynaklanan gücünü, Atlas'ın

7.2. Üzerinde kesişen zodyak ve gökyüzü kürelerinin gösterildiği kozmik küre ve güneş tanrısı Apollon (Pompei)

7.3. Atlas görünümlü Mitras (CIMRM 1283)

temsil etmesidir."[4] Geçerken işaret edelim ki, Atlas ve Perseus arasında antik dönemde sıkı bir mitolojik bağ vardı: Ovidius'a göre, Gorgon'un kesik başını Atlas'a göstererek onu taşa çeviren, Perseus'tur.[5]

Bu örneklerde gördüğümüz küre tutan Mitras olgusunun yanısıra, tauroktoni tablosunu çevreleyen bir çember veya kemer üzerinde yeralan zodyak gibi, onun **kozmokrator** niteliğini vurgulayan başka örnekler de vardır. (Fig. 2.1 ve 2.2) Aynı vurgulama, bazı tauroktonilerde, Mitras'ın pelerininin içinde yıldızlı bir gökyüzü resmedilerek yapılmıştır. (Fig.7.5) Son olarak, az ileride göreceğimiz gibi, güneş tanrısı çoğu kez Mitras'ın önünde diz çökmüş durumda gösterilerek Mitras'ın güneşten daha büyük olan kozmik gücü vurgulanmak istenmiştir.

Sonuç olarak, Mitras ikonografisi, Mitras'ın **kozmokrator** olarak kabul edildiğini açıkça göstermekte, bu da, Mitras'ın esas niteliğinin uzay küreleri üzerindeki egemenliği olduğunu belirten tezimizi desteklemektedir.

7.4. Kozmik küreyi tutarken zodyakı çeviren Mitras (CIMRM 985)

7.5. Pelerini altında gökyüzü görülen Mitras (CIMRM 245)

Mitras Gizemciliğinde Dünya Çağları Sembolizmi

Teorimize göre, Mitras'ın kozmik gücünün göstergesi, uzayı yerinden oynatarak Boğa Çağı'nı sona erdirmesi ve yeni bir çağ başlatmasıdır. Bu nedenle, Mitras ikonografisinde, **çağ** değişmeleri ve zaman periyodları gösteren semboller görmek ilgi çekicidir. İktidar gücünün Saturn'den Jupiter'e geçmesi, Jupiter ile Titanlar arasındaki savaş (Gigantomaki) ve Paeton öyküsü bu örneklerden birkaçıdır. İktidarın Saturn'den Jupiter'e geçmesi öy-

7.6. Saturn (Kronos) iktidarı Jupiter'e (Zeus) devrederken (CIMRM 1283)

küsü, Hesiodos'un, tanrıların tarihini anlattığı **Teogonya** adlı eserinde; birincisi Kronos'un (Saturn) dönemindeki **altın çağ** olan ve diğer dördü de Zeus'un (Jupiter) iktidarı altında geçen insanlığın beş çağı da **Günler ve İşler** adlı eserinde anlatılmıştır. (110 ff) Bu öyküler daha sonraki dönemlerin yazarları tarafından da tekrarlanmıştır. Örneğin Ovidius, Hesiodos'un öykülerini derlediği Metamorfoz adlı kitabında şöyle anlatıyor: "Saturn (Kronos) Tartarus'un karanlığına gönderildikten sonra, dünya Jove'un (Jüpiter, Zeus) yönetiminde altın çağdan gümüş çağa girdi" [6] Bu öykü, Mitras ikonografisinde sıkça yer almaktadır. (Fig. 7.6) MaartenVermasreren'in belirttiği gibi, Mitras ikonografisinde, "Kronos/Saturn, bir çok değişik sahnede, yıldırım ve asayı Jupiter'e vererek tanrısal gücü devrederken gösterilmektedir. Tanrılar, bu devir işlemini, bir kurban töreniyle onaylar gibi, bir sunak üzerinde yapmaktadırlar. Şiir ve metinlerde övülen Altın Çağ (Aurea Aetas) artık bitmiştir, ama zamanın, daha önceden belirlenmiş devirleri tamamlandıktan sonra, yine geri gelecektir."[7] Jupiter Satürn'ün yerini aldıktan sonra, onun zama-

7.7. Jüpiter ile Titanlar arasındaki savaş (CIMRM 42)

nından kalma canavarlar olan Titan'ları da yenerek iktidarını perçinlemiştir. **Gigantomaki** adı verilen bu öykü de Mitras sanatında yer almaktadır. (Fig. 7.7)

Mitras sanatında yer alan bu birbirini izleyen dünya çağları olgusu, teorimizin öne sürdüğü gibi, kültün temelini oluşturan, Mitras'ın boğayı öldürerek (Boğa Çağı'nın sonu) çağ değiştirme gücünü ortaya koyması olgusunu yansıtmaktadır.

Paeton öyküsünün Mitras anlatımında da benzer bir olgu ifade edilmektedir. 6. bölümde değindiğimiz gibi, güneş tanrısı Helios'un oğlu Paeton'un, babasının arabasını kullanmaya kalkışıp neredeyse bütün dünyayı yangın yerine çevirmesi öyküsü Dieburg Mitras tapınağında yer almaktadır. (Fig. 7.8) Ayrıca, İsa'dan sonra beşinci yüzyılda yaşayan ozan Nonnus, Mitras'dan söz ederken, "İran'daki Asur Paeton'u" diyor. Mitras nasıl Paeton ile özdeşleştirilebilir? Teorimize göre bunun cevabı-

7.8. Paeton öyküsünün Mitras kültüne göre gösterimi (CIMRM 1247)

nı bulmak zor değil, çünkü, daha önce de gördüğümüz gibi, Stoacılara göre Paeton, **ekyprosis**'i, yani kıyamet gününü sembolize etmekteydi. Böylece, Franz Cumont'un belirttiği gibi, "Dieburg kabartması, Paeton öyküsünün **Stoacı anlamının** Mitras Gizemciliği tarafından benimsendiğini göstermektedir." [10]

O halde, Paeton'un Mitras'la özdeşleştirilmesi, Mitras'ın her bir dünya çağının sona ermesinden sorumlu tanrı olarak kabul edildiğini gösteriyor. Maarten Vermaseren şöyle diyor: "Platon-

7.9. "Atama" sahnesi (CIMRM 650)

cular ve Stoacılar, acemi sürücü Paeton'u, kıyametin habercisi olarak görüyorlardı....Bu nedenle Dieburg kabartması, Mitras'ın, kıyamet gününün hazırlayıcısı olarak kabul edildiğini göstermektedir." [11] Açıkça görülüyor ki Paeton sembolizminin Mitras ikonografisinde yer alması, yalnızca Mitras'ın çağ değiştirme gücünü göstermesi bakımından değil, aynı zamanda Stoacı düşüncenin Mitras öğretisi üzerindeki etkisini göstermesi nedeniyle de önemlidir.

Sonuç olarak, dünya çağları değişimini ve zaman periyodlarını sembolize eden olguların Mitras sanatı içinde yer alması, boğa öldürme sahnesinin, Mitras'ın kozmik süreçlere ve bütün uzaya egemenliğini sembolize ettiğini öne süren tezimizi doğrulamaktadır.

7.10. Mitras'ın boğanın omuzunu tuttuğu "atama" sahnesi (CIMRM 1430)

Mitras ve Helios

6. bölümde gördüğümüz gibi, eğer ekinoksların gerilemesi ile ortaya çıkan uzay kürelerinin hareketi, Mitras'ın yarattığı bir olgu ise, onun en önemli güçlerinden biri de, uzay ekseninin durumunu belirlemek olmalıdır. Bu nedenle, Mitras ikonografisinde bunun da ifade edilmiş olması önemlidir. Mitras ve güneş tanrısı Helios'un birlikte yer aldıkları bazı sahnelerde, Mitras, elinde uzay ekseninin sembolü olduğu düşünülen bir cisim ile görülmektedir.

Mitras ikonlarında, Mitras sık sık güneş tanrısı Helios veya Solile birlikte değişik konumlarda yer almaktadır. Bu sahnelerin çoğunda Mitras, güneş tanrısından daha güçlü bir durumda gösterilmiştir. Örneğin, birçok anıtlarda Helios, itaatkar bir şekilde Mitras'ın önünde diz çökmüş olarak görülmektedir. (Fig.7.9) Bu tip ikonlara "atama sahnesi" adı verilmiştir. Bu "atama" sahnelerinin bazılarında Mitras, elinde bir hayvan omuzu veya bacağına benzer bir cisim tutmakta, Helios ise onun önünde diz çökmüş durumda görünmektedir. (Fig. 7.10)

Mitras'ın elinde tuttuğu bu cisim, bazı akedemisyenler tarafından, Mitras Duaları adı verilen yazılarda sözü edilen, "gök ekseninin tanrısı" tarafından taşınan boğa omuzu sembolü olarak tanımlanmıştır. Mitras Duaları, Yunan büyücülük yazıtları arasında yer alan ve kendisini, "büyük tanrı Mitras Helios'un" vahiyleri olarak tanıtan bir bölümdür.[12] Bu metnin çevirisini yapan Albrecht Dietrich, bunun Mitras ayinlerinden bir bölüm olduğunu öne sürmüştü. Ancak Franz Cumont, metinde geçen Mitras isminin, büyücülük geleneğinde çokça rastlanan türden abartılı bir yakıştırma olduğunu ileri sürerek bu fikri reddetmişti.[13] Yakın zamana kadar birçok akedemisyen bu tutumu izledi. Ancak son zamanlarda Roger Beck ve R.L.Gordon buna karşı çıktılar ve Mitras Dualarının gerçekten Mitraizm ile ilgili oldu-

ğunu öne sürdüler. Metinde anlatılan ayinin bir yerinde, "gökyüzünün Kutup-Tanrıları" adı verilen yedi tanrı ortaya çıkmakta ve şöyle sözlerle karşılanmaktadırlar: "Selam, temel direğin bekçileri, kutsal ve cesur gençler, bir emirle uzay küresinin eksenini döndürenler."[14] Bu yedi tanrının hemen arkasından bir tanrı daha ortaya çıkar: "çok büyük, parıltılı, genç, altın saçlı, beyaz bir tünik ve pantolon giymiş, taçlı bir tanrı"[15] Metne göre, bu tanrı," sağ elinde genç bir boğanın altın omuzunu tutmaktadır: bu tanrı ,saate göre aşağı yukarı hareket ederek gökyüzünü döndüren Ayı'dır"[16]

Burada bizim için önemli olan nokta, Mitras Dualarından yapılan bu alıntıda, kutup-tanrıların en büyüğü tarafından taşındığı belirtilen "genç bir boğanın altın omuzu" olgusudur. Roger Beck ve R.L.Gordon'a göre bu, ikonlardaki "atama" sahnelerinde Mitras'ın taşıdığı cisim olmalıdır. Beck ve Gordon, tezlerini desteklemek için, Ponza tapınağının tavanındaki zodyak resminde, Büyük Ayı takımyıldızının tam kutupta gösterilerek öneminin vurgulandığını belirtiyorlar. Beck şöyle diyor: "O halde Ayı takımyıldızları, kozmokratorun kutuptaki aletleri ve sembolleridir. Mitras gizeminde kozmokrator, elbette Mitras'ın kendisidir. Böylece, ayıların arkasında, tapınağın en merkezi ve yüksek noktasında,kültün en büyük tanrısını görebiliyoruz." [17] Beck daha sonra, Mısır'da Büyük Ayı'nın, Boğa'nın Omuzu adıyla bilindiğini belirtiyor. (Mitras Duaları da yukarıdaki alıntının sonunda, boğanın omuzundan söze derken, "Hareket eden ve uzayı döndüren Ayı budur" diyerek bu tanımlamayı yapıyor.) Böylece Beck, hem Mitras Dualarında kutup-tanrı tarafından taşınan boğa omuzunun, hem de"atama" sahnesinde Mitras'ın elinde görülen hayvan bacağı veya omuzunun kutbun sembolü olduğu sonucuna varıyor: "Kanıtlar aynı noktada toplanıyor. Ponza tapınağındaki kutup ve kutup takımyıldızları üzerindeki vurgulama, Mitras Dualarındaki Mitras ile kutup

sembolü görüntüsünü güçlendiriyor. Tapınak ve metin beraber ele alınınca, "atama" sahnesindeki cismin, kutup takımyıldızının sembolü olarak tanımlanması kolaylaşıyor." [18] R.L.Gordon da aynı düşünceyi paylaşıyor:

> Sol'ü Mitras'ın önünde diz çökmüş durumda gösteren sahnede Mitras'ın elinde görülen cisim, başka akademisyenler gibi bizi de çok ilgilendirdi, çünkü Dietrich bunu boğanın ön ayaklarından biri olarak, yani kutup ekseninin görüntüsü olarak tanımlamıştı. Bu nedenle, anıtları incelerken bu ayrıntıya özel bir önem verdik. Profesör Beck, Ponza zodyakının, Mitras Dualarının Mitraizme ait olduğunu öne süren Dietrich'i doğruladığı düşüncesindedir. Bizim gözlemlerimiz de Beck'in savını destekliyor. [19]

Eğer Beck ve Gordon'un öne sürdükleri gibi Mitras'ın "atama" sahnesinde elinde görülen cisim bir kutup sembolüyse, Mitraistlerin, Mitras'ın kutup ile özel bir bağı olduğuna inandıkları sonucuna varıyoruz demektir. Bunun, konumuz açısından büyük bir önemi vardır: Mitras, eğer tezimizin öne sürdüğü gibi, ekinoksların gerilemesi olgusunu sağlayan gücün sahibi ise, aynı zamanda kutbun konumunu da denetlediği açıktır. Beck ve Gordon'un bu buluşu, bu nedenle teorimize önemli bir destek sağlamaktadır.

Bu noktada, aynı zamanda "atama" sahnesinin anlamına ilişkin bir açıklama sağlayabilecek durumdayız. Bu sahnede güneş tanrısı, Mitras'ın önünde diz çökmüş durumdadır, Mitras ise elinde bir boğa omuzu tutmaktadır. Boğa omuzu kutbun sembolü olduğuna göre, bu sahnenin, güneş tanrısının Mitras'ın gücüne boyun eğişini gösterdiğini, bu gücün de Mitras'ın elinde tuttuğu kutup sembolüyle ifade edildiğini söyleyebiliriz. Dolayısı ile, "atama"sahnesinin açıklaması ile tauroktoninin açıklaması

7.11. Helios küreyi sol eliyle tutarken (CIMRM 1591)

tam bir uyum göstermektedir. Mitras bütün uzayın hareketini kontrol edebilecek bir güce sahip olduğuna göre, uzayın bir parçası olan güneşten daha güçlü demektir. Bu durumda güneş tanrısının Mitras'ın üstünlüğünü kabul etmekten başka yapabileceği bir şey yoktur.

Sonuç olarak, "atama" sahnesinin anlamı (ve Helios'u Mitras'ın astı olarak gösteren diğer sahnelerin anlamı) teorimizi doğrulamaktadır. Ne var ki, Mitras ikonografisinde Helios ve Mitras'ı eşit gösteren birçok başka sahne de vardır. Bunlardan bazılarında, örneğin, Mitras ve Helios bir ziyafette veya arabada

beraber gösterilmiştir. Ayrıca, Mitras ikonografisinde, Mitras ve Helios açıkca ayrı tanrılar olarak gösterilmekle birlikte, bazı yazıtlarda Mitras, "Fethedilmez Güneş" **(sol invictus)** olarak nitelenmektedir. Görüldüğü gibi, bu şaşırtıcı olgular ele alınmadan hiç bir çözüm, Mitras ve Helios arasındaki ilişkiyi yeterince açıklayamaz. Mitras ve Helios'un eşit gösterildiği sahnelerden, ya da **sol invictus** nitelemesinden ne anlam çıkarılabilir?

Bu soruya cevap verebilmek için, Mitras'ın **kozmokrator** niteliğini ele aldığımız açıklamayı hatırlayalım. Bu bölümün başında gördüğümüz gibi, eğer Mitras, bütün uzayı kontrol etme yeteneğine sahip bir tanrı ise, onun **kozmokrator**, yani "uzay egemeni" olarak tanınması gerekir; bu da ikonografi tarafından doğrulanmaktadır. Bu nedenle, aynı nitelemenin, Yunan-Roma döneminde **güneş** için de yapıldığını öğrenmek ilginçtir.[20] Bu "güneş tapkısı", Franz Cumont'a göre, güneşin astronomik özellikleri ve dünyadaki hayat üzerindeki etkileri öğrenildikçe artarak gelişti. İsa'dan önce beşinci yüzyıl gibi erken bir dönemde bile, örneğin, Sofokles güneşi, "tanrıları doğuran" ve "bütün varlıkların babası" olarak tanımlıyordu.[21] Başka bir örnek alırsak, Stoacı filozof Kleantes'in (İsa'dan önce 331-232) düşüncelerini Eusebius şöyle özetliyor: "Uzayı **Yöneten Kanun,** güneştir."[22] Çiçero'nundeyişiyle "Kleantes'e göre güneş, dünyanın tanrısı ve egemenidir."[23] **Skipio'nun Rüyası** adlı kitabında Çiçero şöyle diyor: "Güneş..., bütün ışıkların tanrısı, yöneticisi ve egemenidir; evrenin aklı ve yol göstericisidir."[24] İsa'dan sonra birinci yüzyılda Plini, güneşin **kozmokrator** niteliğini şu sözlerle canlandırıyor: "Güneş herşeyin ortasında hareket eder; o en büyük ve en güçlüdür. O, yalnız ülkelerin ve mevsimlerin değil, yıldızların ve gökyüzünün bile egemenidir. Etkisi altında olan şeyleri düşününce, onun bütün dünyanın ruhu, daha doğrusu aklı olduğunu; doğanın en büyük kanunu ve tanrısı olduğunu anlıyoruz."[25] Bu gibi tanımlamalar ve Pompei'li kozmokrator

Apollo (Fig.7.2) veya Mitras Helios'u (Fig. 7.11; CIMRM 1591) gibi sanat eserlerinin varlığı, güneşin **kozmokrator** olarak kabul edildiğini kanıtlıyor.

Bu geleneğin en önemli yanı, her ikisi de **kozmokrator** olduğuna göre, güneş ve Mitras arasında bir bağ kurmanın ne kadar kolay olduğunu göstermesidir. Mitras ve güneşi eşit gösteren ikonografinin anlamı, bu durumda, her ikisinin de kozmokrator olması, diğer bir deyişle, aynı eylemleri birlikte gerçekleştirmeleridir.

Böyle bir bağlantının ideolojik temeli, Çiçero'nun, yukarıda alıntı yaptığımız **Skipio'nun Rüyası**'nda ima ediliyor. Çiçero, güneşi **kozmokrator** olarak tanımladığı pasajdan hemen önce aynı nitelikleri bir başka uzay olgusu, sabit yıldızlar küresi için de belirtiyor: " (Sabit yıldızlar küresi), diğerlerini de kapsar; o en büyük tanrıdır, içinde bütün diğer küreleri barındırır.... Onun altında ters yönde dönen yedi küre daha vardır.... Ortada güneş vardır, o, bütün ışıkların tanrısı, yöneticisi ve egemenidir; evrenin aklı ve yol göstericisidir." [26] Gördüğümüz gibi bu pasajda, iki değişik uzay varlığı -güneş ve yıldız küresi- değişik kelimelerle, uzayın egemeni olarak nitelenmektedir. Çiçero'nun yazılarında ifade edilen kozmolojik gelenek, iki kozmokrator arasındaki bağlantının hangi ortamda ortaya çıkmış olabileceğini açıklıyor. Bu yazılarda iki kozmokratorun söz konusu olduğu, ilk kez Franz Cumont tarafından farkedildi ve Cumont bu karmaşık düşünceyi Posidonyus'a kadar izledi. Aşağıdaki yorumunda Cumont, Posidonyus'un güneşi kozmokrator olarak gördüğünü belirttikten sonra şöyle devam ediyor:

> Posidonyus'un, **hegemonikon** adı verilen **"evrensel yaratıcı"**nın gökyüzünde, yani sabit yıldızlar küresinde yer aldığına inandığını biliyoruz. O halde, aynı zamanda, Güneş'in en büyük tanrı olduğuna inanması

> mümkün müdür? Belki de onun panteizm anlayışı, görünüşe göre birbirine zıt olan bu iki öğretiyi bağdaştırmasını sağlamıştı.... Bu çelişki, Çiçero'nun **Skipio'nun Rüyası**'nda da ortaya çıkmakta ve görünüşe göre Çiçero'yu pek rahatsız etmemektedir. [27]

Çiçero ile Posidonyus'un görüşlerinin benzer olup olmadığı konusunda Cumont'un düşüncelerini bir yana bırakırsak, **Skipio'nun Rüyası**'nda, Mitras ve güneş arasında bağlantı kurmaya uygun bir düşünce tarzının varlığı açıkça ortadadır. Bu noktada, biraz daha ileri gidebiliriz. Çiçero'dan anladığımız gibi, onun çevresinde yalnız güneş değil, sabit yıldızlar küresi de kozmokrator olarak görülüyordu. Ama bizim tezimize göre, Mitras'ın en önemli özelliği, sabit yıldızlar küresini kontrol etmesidir. Bu durumda, Çiçero'nun yukarıdaki pasajı üzerinde küçük bir ilave yaparak, bu metinde kozmokrator olarak nitelenen sabit yıldızlar küresi yerine Mitras'ı koyabiliriz. Bu durumda söz konusu alıntı şöyle olur: "Mitras'ın kontrol ettiği (sabit yıldızlar küresi), diğerlerini de kapsar; o en büyük tanrıdır, içinde bütün diğer küreleri barındırır.... Onun altında ters yönde dönen yedi küre daha vardır.... Ortada güneş vardır, o, bütün ışıkların tanrısı, yöneticisi ve egemenidir; evrenin aklı ve yol göstericisidir." Çiçero'nun pasajına ilave ettiğimiz "Mitras'ın kontrol ettiği" cümlesiyle ortaya çıkan bu hayali metin, öyle sanıyorum ki, Mitraistlerin, Mitras ve Helios arasındaki ilişkiye bakış tarzını özetlemektedir.

Şimdi, **Mitras sol invictus** ünvanında geçen "invictus", yani "Fethedilmez" sözcüğünün anlamını araştırmaya başlayabiliriz. Mitras, "Fethedilmez güneş" olarak nitelendiğine göre, akla hemen ayrıca bir de "fethedilebilir güneş" olup olmadığı geliyor. Bu noktada, Mitras ikonografisi bize açık bir yanıt sağlıyor: Mitras'ın önünde diz çöken ya da saygı gösteren güneş tanrısı

ikonları, güneşin kendisinin "fethedilmiş" olduğunu ifade etmektedir. Elbette, onu fetheden Mitras da "fethedilmez güneş" ünvanını almaktadır. Mitras bu ünvanı, elinde tuttuğu gökyüzü kutbu sembolünün verdiği güçle, yani gökyüzü kutbunun konumunu değiştirebilme gücüyle güneşten daha üstün olduğunu kanıtlayarak elde etmiştir. Böylece güneşin **kozmokrator** rolünü devralan Mitras, bu nedenle "Güneş" adını da alabilmektedir.

Böylece, Mitras ve Helios arasındaki ilişki tümüyle anlaşılabilirhale gelmektedir: Helios bazen Mitras'ın üstün gücü karşısında ast konumuna inip diz çökmekte; bazen de, ziyafet ve araba sahnelerinde olduğu gibi, her ikisi eşit konumda yer almaktadır, çünkü, her ikisi de kozmokrator niteliğine sahiptir. Mitras, "fethedilmez güneş" ünvanına sahiptir, çünkü daha önce güneşe ait olan bu ünvanı devralmıştır.

Bu konuyu kapatmadan önce iki noktaya daha değinmemiz gerekiyor. Birincisi, 4.bölümde Tarsus'daki Perseus kültü üzerine incelememizi hatırlayalım. Burada, Tarsus'daki Perseus tapkısının Apollo'nun bölgesel bir versiyonu ile bağlantılı olduğunu görmüştük. Imhoof-Blumer'in dediği gibi: "İmparatorluk dönemi paralarından anlaşıldığına göre Apollo Likeos (veya Tar-

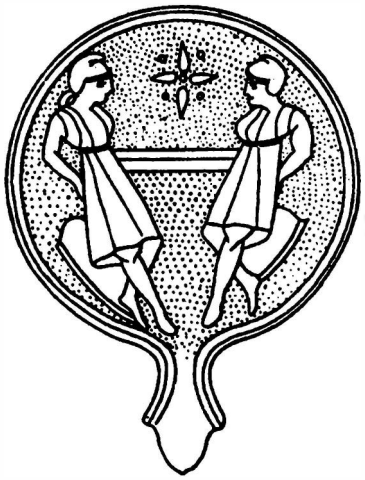

7.12. Başlarının üst kısmında yıldızlar görülen Dioskur'lar (Sicilya'daki Flaviopolis'den para, Traianus devri)

7.13. Dioskur'ların üstlerinde yıldızlar bulunan keçe başlığı (Isparta para)

sus) ve Perseus, Tarsus'un en önemli iki tanrısıydı ve çoğunlukla bir arada görülmektedirler... Apollo heykeli genellikle Perseus'un önünde kurban sunarken veya Perseus'un bir simgesi olarak gösterilirdi."[29] Elbette, İsa'dan önce beşinci yüzyıl gibi erken bir tarihte bile Apollo, Yunan geleneğinde güneş ile özdeşleştirilmişti.[30] Bu durumda, eğer tezimizin öne sürdüğü gibi Mitras, Tarsus'lu Perseus'un "evrenselleştirilmesi" olarak ortaya çıktıysa, Mitras Helios'un da aynı şekilde Tarsus'ta Perseus ile yakından bağlantılı olan Apollo'nun evrensel bir nitelik kazanması sonucu ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

7.14. Çapraz ayaklar ve Frig külahları ile Dioskur'lar

İkincisi, Mitras ve güneş arasında **sol invictus** ünvanıyla ilgili olarak görülen aynılaşma üzerine düşünürken, İran'lı Mitras'ın, Mitraizm'in ortaya çıkışından çok önce, güneş ile tanımlandığına dikkat etmeliyiz. Bu özdeşleşmenin **Avesta** kadar eski olup olmadığı tartışmalıdır, ama Hellenistik dönemde böyle olduğu kesindir.[31] Yunan çevrelerinde İran'lı Mitras'ın güneş ile tanımlandığı Strabo'nun (İsa'dan önce 64-sonra 21) **Coğrafya**'sında şöyle anlatılıyor: "Persler, Mitras adını verdikleri güneşe de taparlar."[32] Bu nedenle Batılı Mitraizme Pers geleneklerinin "bulaştığını" ve Mitras'ın güneş ile özdeşleştiğini düşünebiliriz; yani, tezimize uygun olarak, Mitraizmin ortaya çıkışında Iran etkisi hiç olmasa bile, yaygınlaşması süreci içinde, esas tanrısının Persismi taşıması nedeniyle, bazı Pers geleneksel tanımlamalarının Mitraizmin tanrısına yakıştırılmış olması mümkündür. Dolayısıyla,her ne kadar **sol invictus** ünvanında ifade edilen Mitras ve güneş özdeşleştirilmesi, bunları kesinlikle ayrı gösteren ikonografi ile çelişki içinde ise de, Strabo'da görüldüğü gibi, Pers geleneklerindeki Mitras ve güneş özdeşleştirilmesi üzerine bulanık bir bilgi sahibi olan Batı'da etkili olmuş olabilir. Her şart altında, Mitras ve Helios arasındaki ilişkiyi gösteren veriler, Mitraizmin ortaya çıkışı ve ikonografisinin anlamı konusunda tezimizi doğrulamaktadır.

Meşale Taşıyıcılar ve Dioskurlar

Tauroktonide Mitras'ın yanında yer alan meşale taşıyıcı Kautes ve Kautopates'in ekinoksların sembolü olduklarını 5.bölümde görmüştük. Meşalesini dik tutan ve sembolü bir boğa başı olan Kautes, Boğa burcundaki bahar ekinoksunu; meşalesi aşağı doğru ve sembolü akrep olan Kautopates ise Akrep burcundaki sonbahar ekinoksunu temsil etmektedir. Boğa ve Akrep burçlarındaki ekinoksları temsil eden meşale taşıyıcılar, bu sıra-

da gök ekvatoru üzerinde bulunan takımyıldızların gösterildiği tauroktoni sahnesinin çerçevesinde yer alırlar.

Ancak, Mitras meşale taşıyıcılarının ortaya çıkışında etkili olan başka bir olgu daha vardır. Mitras gizemciliğinin bu ikizleri ile, antik Yunan-Roma sanatının değişik sahnelerinin çerçevelerinde yeralan ikiz tanrılar olan Dioskurlar arasında bir bağlantı olduğu açıkça ortadadır. Dioskurlar, çok eski dönemlerden itibaren gökyüzü tanrıları olarak kabul edilmişlerdir. İsa'dan önce beşinci yüzyıl gibi erken bir dönemde Dioskurların yıldızlarda yaşadıkları kabul edilirdi ve Hellenistik dönem sanatında başlarının üzerinde yıldızlarla gösterilirlerdi. (Fig.7.12) [33] Ayrıca, başlarında her zaman keçe başlıklar bulunurdu. Bu başlıklar o kadar iyi tanınırdı ki, çoğu kez Dioskurlar yerine bunların gösterilmesi yeterli görülürdü. (Fig.7.13) Bunlar genellikle Frig başlığı değildir, yani tepeleri öne doğru kıvrılmaz; ama Dioskurların en önemli işaretinin keçe başlıklar olması, Mitras meşalecileri ile onlar arasında bir bağlantı olasılığını hemen düşündürmektedir.

Görüldüğü gibi Dioskurlar, keçe başlıklar giyen, astronomik tanımlamaları olan, mitolojik ikizler olarak karşımıza çıkmaktadır; bu durumda onlarla meşale taşıyıcılar arasındaki benzerlikler çok çarpıcıdır. Dahası, İsa'dan önce iki ve üçüncü yüzyıllara ait Etrüsk paraları üzerinde Dioskurlar, başlarında Frig başlıkları ve -aynı meşale taşıyıcılar gibi- ayakları çarpraz olarak görülmektedir. (Fig.7.14'de görülen Dioskurları Fig. 1.3'deki meşale taşıyıcılar ile karşılaştırın) [34]

Sonuç olarak, Kautes ve Kautopates'in, Dioskurların Mitraizme uyarlanması sonucu ortaya çıktıkları kesin gibidir. Aslında Dioskurlar, Mitras ikonografisinde doğrudan da yer almışlardır; Fransa'da bulunan bir aslan başlı tanrı kabartmasının iki yanında açıkça görülmektedirler (CIMRM 902). Ancak Mitras meşale taşıyıcılarının Dioskurlardan kaynaklanması olgusu, bunların

ekinoksları temsil ettiğini öne süren tezimizle nasıl bağdaştırılabilir? Dioskurlarla ilgili bazı verileri inceleyerek bu soruyu yanıtlayabiliriz.

Antik dönemde genellikle, Dioskurların, gökyüzü küresinin ikiyarımını temsil ettiklerine inanılırdı. Bu düşüncenin bilinen en erken kaynağı olan İskenderiye'li Filo (İsa'dan önce 30-sonra 45) bu öğretinin bazı eski "mit yaratıcıları" tarafından yaratıldığını öne sürüyor. Filo'ya göre bütün yıldızlar, gezegenler ve doğal varlıklar;

> mit yaratıcıları tarafından konulmuş isimlere sahiptirler. Bunlar, dinleyicileri meraklandıran öyküler uydurmakta çok yeteneklidirler ve her şeye isim vermekte de ün kazanmışlardır. Onlara göre, evren iki yarım küreye bölünmüştür, biri dünyanın altında, diğeri üstündedir. Bunlara Dioskuri ismini vermişlerdir ve her gün yalnız birisinin yaşadığını anlatan bir öykü uydurmuşlardır. Gerçekten de gökyüzü devamlı ve hiç durmaksızın döndüğü için, yarımküreler sürekli yer değiştirmektedir. [35]

Filo'nun, Dioskurlar'ın yarımküreleri temsil ettiği inancının yaratıcısı olarak gösterdiği bu "mit yaratıcıları", bazı akademisyenlere göre Stoacılar, bazılarına göre de Pitagorculardır. [36] Her iki halde de Filo'dan daha önceki bir dönem söz konusudur, çünkü Filo geçmiş zaman kullanmaktadır. Bu öğretiye değinen tek kaynak Filo değildir. Franz Cumont benzer bazı kaynakları derlemiş ve Roma cenaze törenleri üzerine çalışmasında "İki Yarımküre ve Dioskurlar" adlı bir bölüm altında yayınlamıştır. [37]

Bu kaynakların anlattıklarına göre, gök küresi iki yarıma öyle bölünmüştür ki, dönüşü sırasında birisi dünyanın üzerindeyken, diğeri altında bulunmaktadır. Elbette bu, bilimsel olmaktan

çok, mitolojik ve şiirsel bir bölünmedir, çünkü, gök küresinin gök ekvatoru tarafından kuzey ve güney olarak ikiye bölündüğü bilinen astronomik duruma uymaz. Nitekim, İmparator Julian (İsa'dan sonra 332-363), yarım küreler olarak Dioskurların günlük dönüşümü kavramının anlamsız olduğunu öne sürmüştü: "Size göre Dioskurlar kimin için geçerlidir?.... Din bilimcilerinin savunduğu söylenen bu teoriye göre, uzayın iki yarımının olduğu iddiası anlamsızdır. Herhengi bir yarımkürenin, diğerinin "günlük alternatifi" olmasını hayal etmek kolay değildir, çünkü, gün içinde ışığın artışını ayırdetmek mümkün değildir."(38)

Julian'ın yorumuna yine döneceğiz. Burada dikkat etmemiz gereken bir nokta var: Dioskurların gök küresinin iki yarımı olduğu kavramı, onların nasıl Mitras'ın meşale taşıyıcılarının kaynağı olabileceklerini gösteriyor. İkonografiye göre, meşale taşıyıcılar, ekinoksların sembolüdür. Ama ekinokslar da, güneşin zodyak üzerindeki yıllık dönüşü sırasında, gök ekvatorunu (yani, iki gök yarımküresi arasındaki sınır çizgisini) geçerek bir yarımküreden diğerine (baharda güneyden kuzeye, sonbaharda da tersi) geçtiği noktalardır. Böylece, Mitras'ın meşale taşıyıcılarının hem ekinokslarla, hem de Dioskurlarla bağlantılı olması, Dioskurların ekinokslar nedeniyle normal astronomik kavrama uygun olarak kuzey ve güney gök yarımkürelerinin sembolü olarak tanımlanmalarını sağlamaktadır. Bu yorumun doğallığı, Julian'ın yukarıdaki alıntıda öne sürdüğü eleştiri ile de doğrulanmaktadır.

Bu durumda, Mitras'ın meşale taşıyıcıları, bilinen astronomik kavrayışa göre ikiye bölünen gök küresinin kuzey ve güney yarımlarının sembolü olarak tanımlanan Dioskurların, Mitras gizemciliğine uyarlanması olarak anlaşılmalıdır. Meşalesini dik tutan Kautes, güneşin bahar ekinoksu sırasında güney yarımkü-

7.15. Gövdesinde zodyak bulunan aslan başlı tanrı. Heykelin yalnız göğsü orijinaldir; gerisi modern bir restorasyondur (CIMRM 545)

7.16. Zodyak ve ortasında Gorgon

reden kuzeye geçmesini; Kautopates de, başaşağı tuttuğu meşalesiyle sonbahar ekinoksunda güneşin kuzeyden güneye geçişini temsil etmektedir. Ayrıca, bu durumda meşale taşıyıcıların, tauroktoni sahnesinin çerçevesinin iki yanında yer alması da anlam kazanmaktadır: bu iki figür, gökyüzünü ikiye bölen gök ekvatorunun konumunu göstermektedirler.

Bu konuyu kapatmadan önce değinmemiz gereken iki nokta daha var. Birincisi, antik dönemde Dioskurların Eleusis gizemciliği içinde yer aldıklarını belirten bir öykü vardır.[39] Eleusis gizemciliğinin en çok bilinen sembollerinden birisinin meşale olması ilginçtir. Ayrıca, bu kültün en önemli figürlerinden birisi de **dadoukos** adı verilen meşale taşıyıcısıdır. [40] Bu olgu, Mitras ikizleri Kautes ve Kautopates'in taşıdıkları meşalelerle Dioskoruslar arasındaki bir başka bağlantının, özel olarak da Dioskurlarla Eleusis gizemciliği arasındaki bir bağlantının işareti olabilir. Bu durumda meşaleler, güneşin ekinokslardaki konumunun sembolü olmalarının yanısıra, Mitraizmin, Eleusis gibi bir "gizemcilik" olduğunu gösteren bir sembol de olabilirler. [41] Ayrıca, tauroktonide boğanın kuyruğunda görülen buğday başağının

da aynı anlama gelen bir sembol olduğu düşünülebilir, çünkü, buğday başakları, Eleusis gizemciliğinin en iyi bilinen sembolüdür. İkincisi, Dioskurlar antik dönemde özellikle denizcilerin koruyucusu olarak tanınırlardı. Franz Cumont'un dediği gibi, "Dioskurlar, herşeyden önce, fırtınaların gazabından korudukları ve güvenli bir yolculuk sağladıkları denizcilerin koruyucu tanrılarıydılar." [42] Bu nedenle, Mitras'ın meşale taşıyıcılarının, Dioskurların bir devamı olarak ortaya çıkışını, denizci olarak Dioskurlara saygı borçlu olan Kilikya korsanlarınada bağlamak olasıdır. (Fig. 7.12'deki paranın Kilikya parası olduğuna dikkat edelim.)

Her durumda, Mitras'ın meşale taşıyıcılarının, kendilerinden önce gelen Dioskurlarla bağlantılı olduğunu gösteren birçok kanıt vardır ve bu bağlantı, meşale taşıyıcıların ekinoksları temsil ettiğini belirten tezimize destek sağlamaktadır. [43]

Aslan-Başlı Tanrı ve Gorgon

3.bölümde gördüğümüz gibi, eğer Mitras ile Perseus arasında bir bağ varsa; aralarındaki çarpıcı benzerliğe bakarak, Mitras'ın aslan-başlı tanrısı ile Perseus'un öldürdüğü Gorgon arasında da bir bağ vardır: her ikisi de yılanlar tarafından sarmalanmış, canavar başlı, insan vücutlu ve kanatlı yaratıklardır. (Fig.3.4 ve 3.5) Mitras sanatında aslan ve Gorgon'un açıkça bağlantılı olduğunu ve aslan-başlı tanrının bir heykelinde, göğsünde Gorgon başı bulunduğunu da görmüştük. (Fig.3.6)

Eğer aslan-başlı tanrı Gorgon'un bir türevi ise, büyük olasılıkla Mitras'ın boyun eğdirdiği bir gücü temsil etmektedir; aynı Perseus'un Gorgon'a boyun eğdirmesi gibi. Bu nedenle, aslan-başlı tanrının tanımlayıcı işaretlerinin, tam beklediğimiz gibi, presesyonun tanrısı tarafından boyun eğdirilmiş bir güce uygun

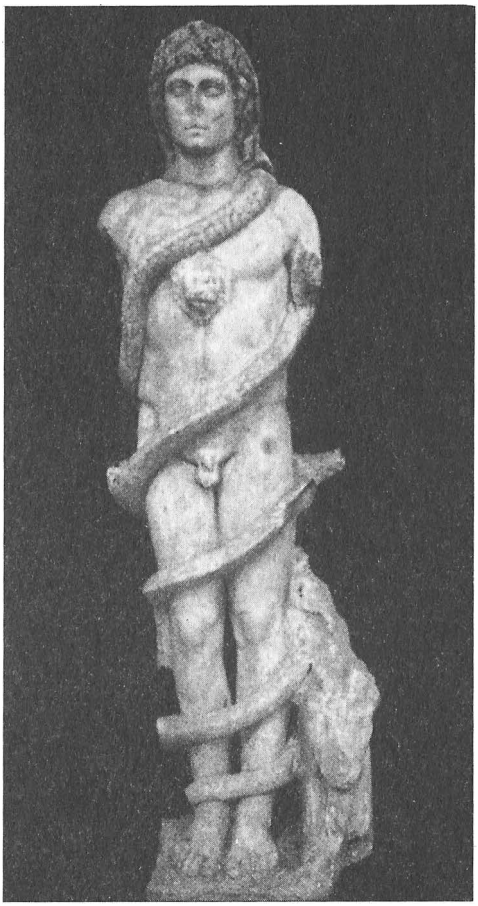
7.17. Orfik tanrı Phanes (CIMRM 695)

olduğunu görmek dikkat çekicidir. Aslan-başlı tanrı, uzayı kucaklamış olarak görünen bir varlıktır: uzay küresinin üzerinde durmaktadır (Fig.5.2) ve kendisini saran yılanın halkaları arasında zodyak burçları görülmektedir. (Fig.7.15) Maarten Vermase-

7.18. Zodyak ile çevrili olarak yumurtadan çıkan Mithras (CIMRM 860)

ren şöyle diyor: "Yılanın yedi halkası kesinlikle gezegenlerin sayısını vermektedir ve halkaları da güneşin zodyaktaki yörüngesini göstermektedir." [44] Ayrıca, tanrının elindeki anahtar, büyük olasılıkla, Mitraistlerin inancına göre ruhların gökyüzüne iniş ve

7.19. Mithras kültüne ait etrafında yılan sarılı ve göğsünde aslan başı bulunan insan başlı figür (CIMRM 777)

çıkışları sırasında geçtikleri kapılara aittir. Aslan-başlı tanrı üzerine bir yazısında Howard Jackson kanıtları şöyle özetliyor: "Bu tanrının bütün tanımlayıcı işaretleri, onun, antik dönemde kullanılan terimle **kozmokrator** yani, gökyüzü çarklarının sonsuz devirleri arasında dünyayı yaratan ve yöneten gücün astrolojik anlamda cisimleşmiş şekli olarak görüldüğünü kanıtlamakta-

7.20. Aion (Prabigo'dan gümüş tepsi detayı)

dır." [45] Bu durumda aslan-başlı tanrı, uzayın bütünlüğünü organize eden gücün sembolü durumundadır. Ancak, presesyonun tanrısının yarattığı ekinoksların gerilemesi olgusu, bu organizasyonu bozmaktadır. Aslan-başlı tanrı, uzayın düzenleyici gücünü temsil etmektedir, ama Mitras, presesyonun tanrısı olarak bu gücü alt etmek ve kendi gücü içinde eritmek yeteneğine sahiptir. Aslan-başlı tanrının Mitras karşısındaki durumu, Perseus karşısında Gorgon'un durumu ile aynıdır; her ikisi de üstün bir

güce boyun eğen güçlü bir rakip konumundadırlar. Perseus'un kozmik tanrı Mitras'a dönüşmesine paralel olarak, Gorgon'un da aslan-başlı tanrıya dönüşmüş olması olasıdır.

Aslında, Mitraizm dışında bile Gorgon'un bir uzay gücü olarak görüldüğünü ortaya koyan kanıtlar vardır. Örneğin, Hipparkus ve Posidonyus'un yaşadığı Rodos'da, Helenistik dönemde basılan paralar üzerinde Gorgon ve Helios'un birleştirilmeye çalışıldığını; Helios'un saçları yerine yılanların ve başında da Gorgon'un kanatlarının yer aldığını görüyoruz. [46] Burada dikkat çekici olan bir diğer nokta, Gorgon'un mitolojik dişi özelliğinin kolayca gözardı edilmiş olmasıdır, çünkü gördüğümüz gibi erkek bir tanrı ile birleştirilebilmektedir. Gorgon'u güneş tanrısı ile bağlantılı gösteren diğer veriler, Clark Hopkins'in "Yunan Gorgon'unun Güneşli Yüzü" adlı kitabında yer almaktadır. [47]

Gorgon'u bir kozmik güç olarak gösteren en ilginç kanıtlar oldukça geç tarihlidir. Valerian dönemi (İsa'dan sonra 253-260) paraları üzerinde Gorgon, zodyakın merkezinde gösterilmektedir (Fig.7.6). Bu paraların, Tarsus'tan elli mil mesafedeki Aegeae kentine ait olması ilginçtir, çünkü, hatırlanacağı gibi, Kilikya'da Perseus tapkısının tarihine ilişkin en eski kanıtlar bu kentte bulunmaktadır. Böylece biliyoruz ki, Perseus geleneği -ve dolayısıyla Gorgon geleneği- daha Hellenistik dönemde bile Aegeae kentinde kök salmıştı. O halde, Gorgon'u zodyakın merkezinde gösteren paralar, geç tarihli olmakla beraber, Gorgon'un bir uzay gücü olarak Tarsus'da kurumlaşmış bir tanımlamasını ortaya koymaktadır.

Elbette, Mitras'ın aslan-başlı tanrısının kaynağında esas olarak Gorgon olsa bile, başka olguların da son durumunu almasına katkıları olmuştur. Bu tür bazı olası etkiler, Howard Jackson ve John Hinnels tarafından incelenmiştir. [49] Bunlardan, çok sayıda kanıt ile desteklenen bazılarını ele almakta yarar vardır. Bun-

lar, Orfeus öyküsünün kahramanlarından Kronos ile Phanes ve Hellenistik zaman tanrısı Aion'dur. Orfeus mitine göre, başlangıçta, Su ve Toprak, " Yaşlanmayan Zaman (Kronos) isimli, boğa ve aslan başlı ve kanatlı, gövdesinde tanrının görünüşü olan" bir yılan doğurdular. Kronos isimli bu yılanın yumurtasından, daha sonra Phanes doğdu: "omuzlarında altın kanatları, yanlarından çıkan boğa başları ve korkunç bir yılan başı olan; bütün hayvanların görünümünü taşıyan gövdesiz bir tanrı."[50]

Kozmolojik zaman olgusunu, insan gövdesinin kanatlar, yılanlar, boğa ve aslanlarla birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan bu ikonografi ile kaynaştıran Orfeus mitinin bu figürleri, akademisyenlere göre, Mitras'ın aslan-başlı tanrısının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. [51] Phanes'in yılan Kronos tarafından sarmalanmış bir halde kozmik yumurtadan çıkışını gösteren Modena kabartması (Fig. 7.17) ile bilinen Mitras aslan-başlı tanrısını (Fig.1.4, 5.2, 7.15) karşılaştırınca, Orfeus ve Mitras ikonografisi arasındaki çarpıcı benzerliği görmemek mümkün değildir. Bu iki figür arasında ilk bakışta farklılık olarak görünen bazı noktalar, dikkat edilince kaybolmaktadır. Örneğin, Orfeus'un Phanes'ini saran zodyak, aslan-başlı tanrının gövdesi üzerinde yer almakta (Fig.7.15), Mitras tanrısının aslan başı da Orfeus tanrısının göğsünde görülmektedir. Phanes'in içinden çıktığı yumurta bile, aslan-başlı tanrının üzerinde durduğu küre ile ifade edilmiş gibidir. Aslında, Modena kabartmasında bulunan bir yazıttan, bu kabartmanın Orfeus kaynaklı olmakla beraber, bir zaman sonra Mitraistler tarafından kullanıldığını anlıyoruz.[52]

Gerçekte durum daha da karmaşıktır, çünkü Modena kabartması yalnız aslan-başlı tanrıya değil, başka Mitras ikonlarına da bağlantılıdır: özellikle 7.15'teki zodyak tarafından çevrili yumurtadan çıkan Mitras ve 7.19'daki göğsünde bir aslan başı görülen ve vücudu bir yılan tarafından sarmalanmış genç erkek heykeliy-

le. Fig. 7.18'deki Mitras ve Phanes benzeşmesi, Roma'da bulunan bir yazıtta yer alan "Zeus-Helios-Mitras-Phanes" ismiyle desteklenmektedir (CIMRM 475).

Dahası, Modena kabartması, çoğu kez eliyle döndürdüğü bir zodyak çemberinin ortasında gösterilen, Helenistik zaman tanrısı Aion ikonografisi ile de açıkça bağlantılıdır (Fig.7.20). Son olarak, Aion, zodyak içinde onu döndüren bir Mitras olarak, Mitras ikonografisinde de yer almaktadır. (Fig.7.24) Açıkça görülüyor ki, ele aldığımız bu Mitras-Orfeus-Aion benzerliklerinde görülen karmaşıklık çok şaşırtıcıdır. Ama bütünbu karmaşıklığın merkezinde yer alan önemli olgu çok açıktır: Aslan-başlı tanrı ve Mitras, hem Orfeus'un zaman tanrısı Kronos ve onun soyundan gelen Phanes, hem de Helenistik zaman tanrısı Aion ile olan benzerlikleri nedeniyle, kozmik zaman olgusu ile bağlantılıdırlar. Bu da, elbette, öne sürdüğümüz teorinin, beklememiz gereken doğal bir sonucudur. Mitras, zamana da egemendir, çünkü, uzay kürelerinin konumunu belirleyerek dünya çağlarını da değiştirmektedir. Bu nedenle, Helenistik dönemin kozmik zamanı ifade eden çeşitli sembollerinin Mitras'a eğilim göstermesi tamamen beklenen bir gelişmedir.

Sonuç olarak, Gorgon'un, aslan-başlı tanrının ortaya çıkmasındaki rolünü bir yana bıraksak bile, bu tanrıyı uzayın ve kozmik zamanın düzenleyicisi olarak gösteren ikonografisi, Mitraizmin ortaya çıkışını açıklayan tezimizi desteklemektedir. Tezimize göre, Mitraizmin ortaya çıkışı, aslan-başlı tanrının temsil ettiği temel uzay ve zaman olgularını denetleme gücüne sahip yeni bir tanrının ortaya çıkması ile başlamıştır.

DİPNOTLAR

Bölüm 1

1. Ernest Renan, *Marc-Aurele et la fin du monde antigue* (Paris: Calmann-Levy, 1923) s. 579.
2. Franz Cumont, *The Mysteries of Mithra* (New York: Dover, 1956), s. 43.
3. Mitraizmin dış özellikleri üzerine en iyi araştırma Cumont'un *Mysteries*'inde ve Maarten Vermaseren'in *Mithras, the Secret God* kitabında bulunabilir. (New York: Barnes and Noble, 1963) Bu dış özelliklerin sosyolojik incelemesi için bkz. R. L. Gordon, Mithraizm and Roman Society", *Religion* 2, no. 2 (Autumn 1972), 92-121. Roger Beck, "Mithraism since Franz Cumont", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, ed. Wolfgang Haase* (New York: Walter de Gruyter, 1984), 2. 17. 4. s. 2089-95.
4. Franz Cumont, *Textes et monuments figures relatifs aux mysteres de Mithra*, 2 vols. (Brussels: H. Lamertin, 196, 1899).
5. Cumont, *Mysteries*, s. 136-137.
6. Age., s. 147.
7. Bir istisna olarak Stig Wikander'in bir eleştiri cümlesi sayılabilir. (*Etudes sur les myteres de Mithras* [Arsbok: Vetenskappsocieten i Lund, 1951], ancak, büyük olasılıkla önerdiği alternatif kabul edilemez olduğu için bu eleştiri hiç dikkat çekmedi. Sadece Jacques Duchesna-Guillemin *Ormazd et Ahriman* (Paris: Presses Univesitaires de France, 1953) s. 126 ve *La Religion de l'Iran ancien* (Paris: Presses Universtaires de France, 1962): eserlerinde Cumont'un İran'a ve Klasik döneme ait olguları birbiriyle özdeşleştirirken aşırıya kaçtığı" şeklinde bir eleştiri getirdi. (s. 249).
8. Kongre dökümanları John Hinnels tarafından yayınlandı: *Mithraic Studies*, 2 cilt, (Manchester: Manchester University Press, 1975).
9. Age., cilt 2, s. 293, 298.
10. Age., cilt 1, s. xiii.
11. Age., s. 225.
12. Age.
13. Age., s. 225.
14. Age., s. 246.

Bölüm 2

1. K. B. Stark, "Die Mithrassteine von Dormagen," *Jahrbucher des Vereins von Altertumsfreunden im Rhienlande* 46 (1869), 1-25.
2. Cumont, *Textes*, cilt 1, s. 202. Cumont, Stark'ın belirttiği türden astral açıklamaların geçerli olduğu, ancak bunların öğreti içinde tali bir önem taşıdığı düşüncesindeydi: "Mitras öğretisinde astral açıklamalar ikinci plandadır; bunlar, insanlığın ve dünyanın başlangıcı ve sonu üzerine İran geleneklerini ve esas öğretiyi yeni katılanlara açıklamadan evvel, ancak giriş aşamasındaki yeni üyelere anlatılan hayal ürünü, önemsiz teorilerdir." (Age).
3. Franz Cumont, *Astrology and Religion among the Greeks and Romans* (New York: Dover, 1960), s. 51.
4. Porph. *De Atr. Nymph.* 6.
5. W. Lentz, "Some Pecularities and Representations" in *Mithraic Studies*, cilt 2, s. 358-377.
6. Porph. *De Antr. Nymph.* 24; Porphry, *The Cave of the Nymphs in the Odyssey*, çevirisi "Seminar Classics 609," Arethusa Monographs, No: 1 (Buffalo: State University of New York, 1969) s. 25.
7. Origen, *Contra Celsum*, çeviri Henry Chadwick (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), s. 334.
8. Hieron. *Ep.* 107 *(ad Laetam).*
9. Birinci Uluslararası Kongre'de ortaya atılan astronomik konular için bkz. *Mitraic Studies* by W. Lentz (cilt 2. s. 358-378), A. Deman (cilt 2, s. 507-517), R. L. Gordon (cilt 1, s. 229-233) ve John Hinnells (cilt 2, s. 300).
10. Roger Beck, "Cautes and Cautopates: Some Astrological Considerations," *Journal of Mithraic Studies* 2, no. 1 (1977), 10.
11. Age.
12. Roger Beck, "A note on the Scorpion in the Tauroctony," *Journal of Mitraic Studies* 1, no. 2 (1976), 209.
13. S. Insler, "A New Interpretation of the Bull-Slaying Motif" in M. B. de Boer and T. A. Edridge, eds., *Homages a Maarten Vermeseren* (Leiden: E. J. Brill, 1978), s. 523.
14. Insler açıklamasında güneşsel batıştan sözederken yanlışlıkla "bir takımyıldızın batı ufkunda doğan güneşin ışıkları tarafından yutulması" tanımını yapıyor. (s. 523) Takımyıldızının görülmesinin engelleyen *batan* güneşin ışıklarıdır.
15. Age., s. 527.
16. Alessandro Bausani, "Note sulla preistoria astronomici del mitto di

Mithra," in Ugo Bianchi, *Mysteria Mithrae* (Leiden: E. J. Brill, 1979) s. 503-515.

17. Michael Spiedel, *Mithras-Orion* (Leiden: E. J. Brill, 1980). s. 18.

Bölüm 3

1. Antik bilgilerle beraber, bu takımyıldızın tarihi için bkz. W. Rathmann, "Perseus (Sternbi ıd), "PW, cilt 19. 1, 992-96.
2. Salzburg Plakası için bkz. A. Rehm ve E. Weiss, "Zur Salzburger Brozesscheibe mit Sternbildern." *Jahreshefte des österreichenArchaologischen Instituts* 6 (1903), 39; *Codex Vossianus Leidensis 79* için bkz. Georg Thiele, *Antike Himmelsbilder* (Berlin: Weidmann, 1898), s. 111.
3. Thallia Phillies Howe, "The Origins and Function of the Gorgon Head," *AJ Arch.* 58 (1954), 216, n. 43.
4. Heredot. 7. 61. 3.
5. Büyük olasılıkla imha etmek anlamına gelen Yunanca pertho kelimesinden türetilmiştir; bkz. Howe, "Gorgon Head," 216.
6. Stat. *Theb.* 1. 719-20.
7. Vermaseren, *Secret God*, s. 29.
8. Statius, *Statius*, çeviri J. H. Mozley (London: William Heinemann, 1928), cilt 1, s. 392.
9. A. S. Geden, *Select Passages Illustrating Mithraism* (New York: Society for Promoting Christian Knowledge, 1925), p. 39.
10. Charles Dupuis, *Origine de tous les cultes* (Paris: H. Agasse, 1795), cilt 1, bölüm 1, s. 78.
11. Bkz. Cumont, *Mysteries*, s. 200.
12. Fritz Saxl, *Mithras: Typengechictliche Untersuchungen* (Berlin: Heindrich keller, 1931), s. 14.
13. Farklı görüşlerin özeti için bkz. Howe, "Gorgon Head".
14. Clark Hopkins, "Assyrian Elements in the Perseus-Gorgon Story"

AJ Arch. 38 (1934), 344.

15. Gorgon'un Korint tarzındaki gelişmesi Humfry Payne tarafından detaylı bir şekilde *Necrocorinthia* adlı çalışmasında incelenmiştir. (Oxford: Oxford University Press), s. 80.
16. C. Blinkenberg, "Gorgonne et lionne,"*Rev. Arch.*, ser. 5, no. 19 (1924), s. 267.
17. CIMRM 75.
18. CIMRM 719.

19. CIMRM 1123.
20. Vermaseren, *Secret God*, s. 18.
21. Carl Kereyi, *Athene* (Zurich: Spring, 1978), s. 68.
22. Apollodorus, *The Library*, çeviri Sir James George Frazer (Cambridge: Harvard University Press, 1939), cilt. 1, s. 155.
23. Vermaseren, *Secret God*, s. 75.
24. Farnese Küresi ve *Codex Vossianus* için bkz. Thiele, *Antike Himmelsbilder*, resim 4 ve 111.
25. Franz Cumont, "Rapport sur une mission a Rome," *Academia des Inscriptions et Belles-Lettres, Comptes Rendus*, 1945, s. 418.

Bölüm 4

1. Mitraizm ile Kilikya'daki Perseus kültü arasında bir bağlantı olması ihtimali daha önce de öne sürülmüştü. Bkz. A. L. Frothmingham "The Cosmopolitan Religion of Tarsus and and the origin of Mithra" (abstract), *AJ Arch.* 22 (1918), 63-64.
2. Plut. *Vit. Pomp.* 24; *Plutarch, Plutarch's Lives*, çeviri Bernadette Perrin (Cambridge: Harvard University Press, 1968), cilt 5, s. 173-75.
3. Cumont, *Mysteries*, p. 37. Cf. E. D. Francis, "Plutarch's Mithraic Pirates," in *Mithraic Studies*, cilt 1 s. 209; Robert Turcan, *Mithras Platonicus* (Leiden: E. J. Brill, 1975), s. 1-13. Plutark'a karşı bir görüş için bkz. Gordon, Franz Cumont and the Doctrines of Mithraism," s. 245, n. 119.
4. Vermaseren, *Secret God*, s. 27.
5. Joseph Fontenrose, *Phyton* (Berkeley: University of California Press, 1959), s. 279-80.
6. George MacDonald, *Catalogue of the Greek Coins in the Hunterian Collection* (Glasgow: James Maclehose and sons, 1901), cilt 2, s. 525, pl. 58, n. 21. Bu paranın tam tarihini çıkarmak mümkün değildir, ama Aegeae kentinin çıkardığı paraları Sezar dönemine göre tarihlemeye başladığı İsa'dan önce 47'den sonra basıldığı kesindir. George Francis Hill, *Catalogue of the Grek Coins of Lyconia, Isauria, and Cilicia* (London: Trustees of the British Museum, 1900), s. cxii-iv.
7. G. A. Wainwright, "Some Celestial Associations of Min," *JEg. Arch.* 21 (1935), 156.
8. Louis Robert, "Documents d'Asie Mineure," BCH 10 (1977), 98-99.
9. Perseus'u gösteren Tarsus paralarının kataloğu için bkz. F. Imhoof-Blumer, "Coin-Types of Some Kilikian Cities," FHS 18 (1898), 171.
10. Age., 171-72.

11. William M. Ramsay, *The cities of St. Paul* (London: Hodder and Stoughton, 1907), s. 152-53.
12. Imhoof-Blumer, "Coin -Types," 171.
13. Vermaseren, *Secret God*, s. 112.
14. Daha geniş bilgi için bkz. Robert, "Documents," 101.
15. Tarsus'da aslan-boğa savaşını gösteren paralar İsa'dan önce 366-333 arasında Pers satrabı Mazaios döneminde (Bkz. Robert, "Documents", 111 ve n.116), İsa'dan sonra ikinci yüzyıldaHadrian (Age.) ve çüncü yüzyılda Gordian ve Decius (Imhoof-Blumer, "Coin-Types," 175 ve n. 2-3) dönemlerinde çıkarılmıştır.
16. Bu fikrin doğuşunu A. L. Frothingham'a borçluyum "Cosmopolitan Religion". 1918'de Frothingam, Tarsus'lu Perseus ile bağlantılı olan Mitras'ın şehrin amblemi olan aslan-boğa savaşındaki aslanın yerini alması sonucu boğa öldürme sahnesinin ortaya çıktığını öne sürmüştü. Ne var ki Frothingham, Boğa'nın üzerindeki yeri çok anlamlı olan takımyıldız Perseus'dan bahsetmiyordu.

Bölüm 5

1. Örneğin bkz. Otto J. Brendel, *Symbolizm of the Sphere* (Leiden: E. J. Brill, 1977), s. 53.
2. Pl. Ti. 36c. Cumont Fig. 5. 2'de görülen iki çemberi yanlışlıkla zodyak ve *Samanyolu* olarak tanımlıyor. (Textes, cilt 1, s. 89 ve n. 5). Plato'nun *Timaeus*'unda sözü edilen, bir haç oluşturan iki çember, ancak bunlar zodyak ve *gök ekvatoru* olarak anlaşıldığı takdirde bir anlam ifade eder; bkz. F. M. Cornford, *Plato's Cosmology* (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1975), s. 72-93. Aynı motifin eski görsel ifadelerinin de aynı anlama geldiğinivarsaymak yanlış olmaz. Bkz. Brendel, *Symbolizm*, s. 53.
3. Fig. 5.4'de görülen gök ekvatorun kesin konumunda, bahar ekinoksu (ekvatorun zodyakı kestiği nokta), Boğa'nın en parlak yıldızı Aldebaran ile aynı boylam üzerindedir. Büyük bir rastlantı sonucu bu sırada, *sonbahar* ekinoksu da Akrep'in en parlak yıldızı Anteres ile aynı boylam üzerindedir, çünkü Aldebaran ile Antares birbirlerine tam 180 derece uzaklıktaki boylamlar üzerindedirler. Ayrıca, bu durumda gökyüzü ekvatoru, Tauroktonide yer alan bütün takımyıldızlarının en parlak yıldızlarının bir veya iki derece yakınından geçmektedir. Yani, Alfa Kanis Minör'ün Prokion, alfa Hidra'nın Alfard, alfa Krater'in Alkes ve alfa Corvi'nin Al Chiba yıldızlarını; ve ayrıca Boğa'nın iyi bilinen yıldız kümesi Pleydas. Büyük olasılıkla Mitraistler bu çarpıcı astronomik rastlantının farkındaydılar.

4. Burada belirtilen takımyıldızların yanısıra, bahar ekinoksu Boğa burcunda iken gök ekvatoru, Orion'un sağ elinde görülen asanın da üzerinden geçmektedir. Ne var ki, bu asayı oluşturan yıldızlar, Orion figürüne oldukça geç bir dönemde eklenmiştir ve genel olarak bilinen bir ayrıntı sayılamazlar. (Orion'un eski görüntüleri için bkz. Georg Thiele, *Antike Himmelsbilder* [Berlin:Weidmann, 1898], index no. 1, s. v. Orion) Örneğin Aratos bu yıldızları Orion'un bir parçası olarak görmemektedir: Ona göre, Akrep doğduğu sırada Orion tamamen batmıştır. *(Phain. 635, 645, 675)* Hipparkus'a göre, eğer asayı oluşturan yıldızlar Orion'un parçası olarak kabul edilirse bu imkansızdır. (Hipparkus. 1. 7. 15) Ovidius da Orion figürü tarif ederken onun kılıcını çekmiş olduğunu söylüyor. (Met. 8. 206) Eğer Orion'un sağ elinde asa olsaydı, bu da imkansız olurdu. En önemlisi, Michael Spiedel'in belirttiği gibi, Yunan-Roma döneminde bahar ekinoksu Koç burcundayken, gök ekvatoru Orion'un gövdesinin tam üzerinden geçiyordu. Bu durumda Orion, ekvator takımyıldızlarının en gösterişli ve dikkat çekici olanıydı. Ama aynı nedenle, Yunan-Roma döneminden *önce*, bahar ekinoksu Boğa'dayken gök ekvatoruna bakan bir kişi, gök Mitraistlerin, Boğa ekinokslu gök ekvatorunu sembolize ederken Orion'u, asayı oluşturan bazı yıldızlar ekvatora yakın olsalar bile, niye dahil etmediklerini açıklamaktadır.
5. Speidel, *Mithras-Orion*, s. 10, n. 11.
6. R. L. Gordon, "The Date and Significance of CIMRM 593", *Journal of Mithraic Stuties* 2, no. 2 (1978), 148-174.
7. Hipparch. *Comm. in Arat.* 1. 2. 1.
8. Perseus takımyıldızını gösteren bir Farnese küresi (İsa'dan sonra birinci veya ikinci yüzyıl, ancak bir Hellenistik dönem kopyası) fotoğrafı için bkz. Thiele, *Antike Himmelsbilder* pl. 4; Salzburg Plakası için bkz. Rehm and Weiss, "*Zur Salzburger Bronzecheibe*", 39.
9. John Lamb, *Phaenomena and Diosemia of Aratus* (London: John W. Parker, 1848), s. 1.
10. Aratos, *The Phaenomena of Aratus*; çeviri G. R. Mair, Cambridge: Harvard University Press, 1955), s. 189.
11. Bu önemli metnin yeni çevirileri için bkz. R. L. Gordon, "The Sacred Geography of a Mitraeum: The example of Sette Sfere", *Journal of Mithraic Studies* 1, no. 2 (1976), 119-65; Roger Beck, "The seat of Mithras at the Equinoxes", *Journal of Mithriac Studies* 1, no. 1 (1976), 95-98. Turcan'a göre, (*Mithras Platonicus*, s. 62-89) Prophyry'nin Mitras hakkındaki astral açıklamalarının Mitras öğretisi ile hiç bir alakası yoktur; Phorphyry, Platoncu kozmoloji anlayışını Mitraizme uydurmaya çalışmaktadır. Ancak, eğer benim tezim doğruysa ve Mitraizmin esas öğretisi astronomiye dayanıyorsa, Porphry'nin gerçekten Mitraist öğretiyi naklediyor olması ih-

ihtimali artmaktadır.

12. Porph. *De Antr. Nymph.* 24; Porphyry, *Cave of the Nymphs*, s. 25.
13. Age.
14. Age., s. 27-29.
15. A. B. Cook, *Zeus* (New York: Biblo and Tannen, 1965), cilt 2, bölüm 1, s. 463.
16. Bkz. Walter Burkert, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism* (Cambridge: Harvard University Press, 1972), s. 366-68; Heraklides'in samanyolu üzerine teorileri için bkz. H. B. Gottschalk, *Heraclides of Pontus* (Oxford: Oxford University Press, 1980), s. 100-105; Samanyolu üzerine Çiçero'nun yazıları için bkz. Pierre Boyance, *Etudes sur le Songe de Scipion* (Paris: E. de Boccard, 1936), s. 133-37.
17. Roger Beck, "Cautes and Cautopes: Some Astronomical Considerations", *Journal of Mitraic Studies* 2, no. 1 (1977), 3.
18. Age.

Bölüm 6

1. Tarsus tarihi için bkz. Ramsay, *Cities of St. Paul*, s. 85-244; Hetty Goldman, *Excavations at Gözlü Kule*, Tarsus, 3 cilt. (Princeton: Princeton University Press, 1950, 1956, 1960).
2. Strabo, *The Geography of Strabo*, çeviri Horace Leonard Jones (Cambridge: Harvard University Press, 1929), cilt 6, s. 347.
3. Ramsay, *Cities of St. Paul*, s. 235
4. Cic. *Att.* 16. 11.
5. Strab. 1. 1. 8-9, 1. 3. 12.
6. Ramsay, *Cities of St. Paul*, s. 216-18.
7. Age., s. 221.
8. *Vita III*, Jean Martin, *Historie du Texte des Phenomenes d'Aratos* (Paris: Librarie c. Klincksieck, 1956), s. 56.
9. E. Vernon Arnold, *Roman Stoicism* (Chambridge: Chambridge University Press, 1911), s. 84.
10. Age., s. 91; bkz. Strab. 14. 671 ve Diog. Laert. 7. 179.
11. Arnold, *Roman Stoicism*, s. 96.
12. Age., s. 96-98.
13. Age., s. 107.
14. Cic. *Div.* 2. 42. 88-90.
15. Edwyn Bevan, *Later Greek Religion* (London: J. M. Dent and Sons, 1927), s. 3.

16. Age., s. 11.
17. Age., s. 13.
18. Age., s. 17.
19. Age., s. 31.
20. Age., s. 32.
21. Bkz. Fredrick H. Cramer, *Astrology in Roman Law and Politics* (Philedelphia: American Philosophical Society, 1954), s. 54.
22. Age., s. 56-58.
23. A. a. Long, *Hellenistic Philosophy* (New York: Charles Scribner's Sons, 1974), s. 54.
24. John Dillon, *The Middle Platonists* (Ithaca: Cornell University Press, 1977), s. 106-7.
25. August. *De civ. Dei* 5. 2
26. Cic. Nat. D. 2. 87; Cicero, *The Nature of the Gods*, çeviri Horace C. P. McGregor (New York: Penguin Books, 1972), s. 159.
27. Posidonyus ve kutsallık için bkz., Cic. *Div.* 1. 57. 129-30, 2. 21. 47; kozmik sempati için bkz. Cic. *Div.* 2. 14. 33-15.35.
28. Dillon, *Middle Platonists*, s. 110.
29. Arnold, *Roman Stoicism*, s. 30.
30. Cic. *Nat. D.* 2. 118; Cicero, *Nature of Gods*, s. 171-72.
31. Arnold, *Roman Stoicism*, s. 192-93.
32. Cic. *Nat. D.* 2. 51; Cicero, *Nature of Gods*, s. 143-44.
33. B. L. van der Waerden, "Das grosse Jahr und die ewige Wiederkehr", *Hermes* 80, no. 2 (1952), 129; "The Great Year in Greek, Persian and Hindu Astronomy," *Archive for History of Exact Sciences* 18, no. 4 (June 1978), 359-83. W. g. Lambert, "Berossus and Babylonian Eschatology," *Iraq* 38 (1976). 171-73.
34. Van der Waerden, "Das Grosse Jahr," 134.
35. Age.
36. Age.
37. Cic. *Nat. D.* 2. 63; Cicero, *Nature of Gods*, s. 148.
38. Cic. *Nat. D.* 2. 64-66; *Nature of Gods*, s. 148-49.
39. Cic. *Nat. D.* 2. 62. ; Cicero, *Nature of Gods*, s. 148.
40. Paeton'un Stoacı allegorizasyonu için bkz. Franz Çumont, *Recherches sur le symbolisme funeraire des Romains* (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1942), s. 74-76.
41. Bu yüzyılın başlarında, kendilerine Pan-Babil adını veren bir grup Alman akademisyen, Babillilerin presesyonu bildiklerini daha sonra ortaya

çıkan bütün benzer mit ve dini sistemlerin bunların devamı olduğunu öne sürdüler. Bu okulun yanlışları 1910'larda ortayya konuldu ve Otto Neugebauer'in belirttiği gibi teorileri, "Birinci Dünya Savaşından sonra tamamen terkedildi." (*The Exact Sciences in Antiquity* [New York: Dover, 1969], s. 138.) Ama, bu sahte tezlerin yaratığı tedirginlik, antik mit ve dinlerde astronomik bir anlam gören bütün fikirlere şüphe ile yaklaşılmasına yol açtı. Yirminci yüzyıl akademisyenlerinin Mitras ikonografisinin astral özelliğini görmelerini, bu ortamın engellediği düşünülebilir. Pan-Babil tartışması için bkz., W. Schmidt, *The Origin and Growth of Religion* (London: Methuen, 1931), s. 101-2. Daha yakın zamanlarda ortaya atılan benzer bir teori için bkz. Giorgio de Santillana and Herha von Dechend, *Hamlet's Mill* (Boston: Gambit, 1969).

42. J. L. E. Drayer, *A History of Astronomy from Thales to Kepler* (New York: Dover, 1953), s. 160.
43. D. R. Dicks, *The Geographical Fragments of Hipparcus* (London: University of London Press, 1960), s. 14.
44. Age., s. 17.
45. Age.
46. Ptol. *Alm.* 3. 1; Ptolemy, "The Almagest," çeviri r. Catesby Taliaferro, in *Ptolemy, Copernicus, Kepler*, Great Books of the Western World vol. 16 (chicago: Encyclopeida Britannica, 1938), s. 77.
47. Ptol. *Alm.* 3. 1; Ptolemy, "The Almagest,"s. 223.
48. Ptol. *Alm.* 3. 2; Ptolemy, "The Almagest,"s. 227.
49. Ptolemy açıklamasında, Hipparkus'un sabit yıldızlar küresinin hareketi yerine, kutup ekseninin hareketi sonucu ortaya çıkanekinoks noktalarının hareketinden sözettiğini belirtiyor. (Ptol. Alm. 7. 2, s. 226-27) Dünya merkezli bakış açısıyla, presesyon, kutup ekseni ve sabit yıldızlar küresinin birbirlerine göre konumlarını değiştirmekte, bu da matematik olarak, *ya* kutup eksenini (ve ona bağlı olarak ekinoks noktalarının), *veya* sabityıldızlar küresinin hareketi olarak görülebilmektedir.

(Hipparkus'un keşfini aktaran Ptolemaios'un açıklamalarında her iki tanımın da bulunduğunu gösterdiği için Prof. B. L. van der Waerden'e teşekkür ederim.).

50. Manilius, *Astronomica*, çeviri C. P. Goold (Cambridge: Harvard University Press, 1977), s. 27 (1. 275-93).
51. Arist. *Cael.* 1. 9. 279a. 20-1. 9. 279b. 3.
52. Cic. *Nat. D.* 2.55; Cicero, *Nature of Gods*, s. 145.
53. Aratos *Phaen.* 21-24; Aratos, *Phaenomena*, s. 209.
54. Cumont, *Astrology and Religion*, s. 40-41.

55. Neugebauer, *Exact Sciences*, s. 187.
56. Dicks, *Geographical Fragments*, s. 109-110.
57. Helenistik dönemde astrolojinin yayılması hakkında bkz. Cramer, *Astrology in Roman Law*, s. 3-44.
58. Apul. Met. 11. 25; Marvin Meyer'den çeviri, *The Ancient Mysteries* (San Francisco : Harper and Row, 1987), s. 190.
59. PGM 7. 686-90; Hans Dieter Betz, *The Greek Magical Papyri in Translation* (Chicago: University of Chicago Press, 1986), s. 137.
60. PMG 7. 880-81; Betz, *Greek Magical Papyri*, s. 141.
61. PMG 8. 74-79; Betz, *Greek Magical Papyri*, s. 147.
62. PMG 13. 213, 718. Betz, *Greek Magical Papyri*, s. 43.
63. PGM 13. 213, 718. Betz, Greek Magical Papyri, s 178, 189.
64. Astral ölümsüzlük inancı hakkında bkz. Cumont, *Astrology and Religion*, s. 92-110; *After Life in Roman Paganism* (New York: Dover, 1959), s. 39.
65. Heraklides Pontikus için bkz. Burkert, *Lore and Science*, s. 366; ve Gottschalk, *Heraclides Pondicus*, s. 98.
66. Franz Cumont, *Oriental Religions in Roman Paganism* (New York: Dover, 1956), s. 39.
67. Mitras Duaları için bkz. Meyer, *Ancient Mysteries*, s. 210-11.
68. Origen, *Contra Celsum*, s. 334.
69. Plut. *Vit. Pomp.* 28.
70. Age., 24. 2-25. 1; Plutarch, *Plutarch's Lives*, cilt 5, s. 173-77.
71. Plut. *Vit. Pomp.* 24. 2; Plutarch, *Plutarch' Lives*, cilt 5, s. 175.
72. App. *Mith.* 14. 92.
73. H.A. Ormerod, *Piracy in the Ancient World* (Liverpool: LiverpoolUniversity Press, 197), s. 210-11.
74. Warwick Worth, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum: Pontus, Paphlogonia, Bithynia, and the Kingdom of Bosporus* (London: Longmans, 1889), s. xxv. Perseus ile ilgili Mitridates hanedanı paralarının daha detaylı bir incelenmesi için bkz. Friedrich Imhoof-Blumer, "Die Kupferpragung des mitradatischen Reiches und andere Münzen des Pontos und Paplogoniens," *Numismatiche Zeitschrift* 5 (1912), 169-92. Ayrıca bkz., Konrad Schauenburg, *Perseus in der Kunts des Altertums* (Bonn: Rudolf Hablet, 1960), s. 31. 91; Theodore Reinach *Numismatique ancienne: Trois royaumes de l'Asie Mineure* (Paris: C. Rollin et Feuardent, 1888), s. 172-73, 187-88, 201-3.
75. Imhoof-Blumer, "Kupferpragung," 172i 180.
76. Willy Hartner *Oriens-Occidens* (Hildensheim: Georg Olms, 1968), s. 227-

42. Ayrıca bkz. Bausani, "Note sulla preistoria," s. 503-13.

77. Bu bölümde Frothingham'ın "Cosmopolitan Religion" kitabına borcumu birkez daha belirtmek isterim. Dördüncü bölümde değindiğim gibi, Frothingham'ın 1918'de, Perseus/Mitras'ın aslan-boğa savaşındaki aslanın yerini aldığını ve Perseus'un bazen "kanatlı aslan" diye adlandırıldığını öne sürmüştü. Bu tezin yer aldığı metin, Frothingham'ın Amerikan Arkeoloji Enstitüsüne gönderdiği bir yazıdan yapılan bir alıntıydı ve hiçbir kaynak belirtilmiyordu. Bu nedenle be de bu tezin nasıl ortaya çıktığını ve kaynağını araştıramadım. Okuyucular arasında bu konuda referans bilgisine sahip olan varsa, bunu öğrenmekten çok mutlu olacağımı ve bunun ne keder önemli olduğunu belirtmemem sanırım gerek yoktur. Bu olgu, örneğin, Mitras'ın aslan- başlı tanrısının gerçekte Gorgon değil, Persuses'un ta kendisi olduğu anlamına gelmez mi?

78. Hippol. *Haer.* 4. 49. 2.

Bölüm 7

1. Fig. 27 Vermeseren, *Secret God*; Mitras'ı bir küre tutarken gösteren diğer sahneler CIMRM 334, 459, 985, 1283, 1289.
2. Vermaseren, *Secret God*, s. 116.
3. Pompei'li güneş tanrısı Apollo için bkz. Brendel, *Symbolizm*, pl. 17. Brendel'in araştırmaları küre motifinin uzay küresini temsil ettiğini kanıtlamaya yeterli veri sağlamaktadır.
4. Vermaseren, *Secret God*, s. 116.
5. Ov. *Mer.* 4. 65.
6. Ovid, *Metamorphoses*, çeviri Mary M. Innes (Baltimore: Penguin Books, 1955), s. 32
7. Vermaseren, *Secret God*, s. 107-8. Bu motifin Mitras sanatındaki örnekleri içi9n bkz. CIMRM 1137. A4a, 1283. 9, 1292. 4d.
8. Paeton miti için bkz. Eur. *Hipp.* 735; Ov. *Met.* 1. 750. Dieburg Mitraeum CIMRM 1247.
9. Cumont, *Textes*, cilt 1, s. 177, n. 2.
10. Cumont, *Recherches*, s. 17. Vurgulama yoluyla.
11. Vermaseren, *Secret God*, s. 171-72.
12. PGM 4. 481; Betz, *Greek Magical Papyri*, s. 51.
13. Albrecth Dieterich, *Eine Mithrasliturie* (Stuttgart: B. G. Teubner, 1966) Cumont, *Textes*, cilt 2, s. 56.
14. PGM 4. 41; Betz. *Greek Magical Papyri*, s. 51
15. PGM 4. 698-700; Betz, *Greek Magical Papyri*, s. 52.

16. PGM 4. 700-702; Betz, *Greek Magical Papyri*, s. 52.
17. Roger Beck, "*Interpriting the Ponza Zodiac II*", Journal of Mithraic Studies 2, no. 2 (1978), 124.
18. Age., s. 127.
19. R. L. Gordon, "Mithras' Rindsshulter." Journal of Mitraic Studies 2, no. 2 (1978), 213.
20. Güneşin kozmokrator olarak değerlendirilmesinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Franz Cumont, *La theologie solaire du paganisme romain* (Paris: Libririe C. Klincksieck, 1909).
21. TGF Frag. 1017, alıntı Boyance, *Etudes*, s. 94.
22. SVF frag. 499; çeviri Bevan, *Later Greek Religion*, s. 10.
23. Cicero, *Academica*, çeviri H. Rackham (Cambridge: Harvard University Press, 1967), s. 631 (2.41).
24. Cicero, *Republic*, çeviri C. W. Keyes, (Cambridge: Harvard University Press, 1966), s. 269 (6. 17).
25. Pliny, *Natural History*, çeviri H. Rackham (Cambridge: Harvard University Press, 1967) cilt 1, s.177-79 (2. 4. 12-13).
26. Cicero, *Republic*, s. 269-71.
27. Cumont, *Theologie solaire*, s. 28.
28. Cumont'un Posidonyus'a atfettiği "güneş dini", R.M. Jones tarafından şiddetle eleştirilmişti. Bkz. "*Posidonyus and Solar Eschatology*," C. Phil. 27, no.2 (April 1932), 113-35; Boyance, *Etudes*, s. 7-104.
29. Imhoof-Blumer, "Coin-Types," 171-72.
30. Apollo ile güneşin özdeşleştirilmesi tarihi üzerine bkz. Pierre Boyance, "L'Apollon solaire," in *Melanges d'archeologie, d'epigraphie, et historire offerts a Jerome Carcopino* (Paris: Librarie Hachette, 1966), s. 149-70.
31. *Aveste* konusunda bkz., Ilya Gershevitch, *The Avestan Hymn to Mithra* (Cambridge: Cambridge University Press, 1959), s. 35-44. Mithra, Nemrud Dağında Komagene Kralı Antiokus I.'in (İsa'dan önce 69-74) yaptırdığı tapınakta da güneş ile özdeşleştirilmiştiur. CIMRM 32.
32. Strab. 15.3, çeviri Geden, *Select Passages*, s. 27.
33. Dioskurlar ve yıldızları ilişkili gösteren erken dönem yazılı kaynaklar için bkz. Cook, *Zeus*, cilt 1, s. 76364. İkonografi için bkz., Cook, *Zeus*, s. 765-66; Fernand Chapouthier, *Les Dioscures au service d'une deesse* (Paris: E. de Boccard, 1953) s. 49-91 vepl. 9-15. Dioscurların astronomik anlamı üzerine bazı teoriler için bz. , Cook, *Zeus*, cilt 1, s. 770-71 ve cilt 2, bölüm 1, s. 431.
34. Cook, *Zeus*, cilt 1, s. 767, 769.
35. Philo, *On the Decalogue* 55-57; Philo, *Philo*, çeviri F. H. Colson (Cambrid-

ge: Harvard University Press, 1937) cilt 7, s. 35.

36. Mit yaratıcıları olarak Stoacılar için bkz. , Cook, *Zeus* cilt 2, bölüm 1, s. 432. Pitagorcular için bkz., Chapouthier, *Dioscures*, s. 307; Cumont, *Rescherches*, s. 69.

37. Cumont, *Rescherches*, s. 35-103, s. 67. Ayrıca, Cook, cilt 2, bölüm 1, s. 432-34; Chapouthier, Dioscures, s. 307-9.

38. Julian, "*Hymn to King Helios*" 147A-b; Julian, *The Works of the Emperor Julian*, çeviri W. C. Wright (Cambridge: Harvard University Press, 1962), cilt 1, s. 401-3.

39. George Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries* (Princeton: Princeton University Press, 1961), s. 212-13, 242, 299.

40. Mylonas, *Eleusis*, s. 232.

41. Meşale konusunu ele almışken, Via Flaminia'daki bir mezar üzerinde yer alan ve cumont'un incelediği bir resme dikkat çekmek gerekir. *Rescherches*, s. 73-74. bu resimde Dioskurlar, başlarının üzerinde biri başaşağı, diğeri dik birer meşale taşıyan çocuklar ile birlikte görülmektedir. Cumont'un belirttiği gibi bu çocuklar geleneksel olarak Sabah Yıldızı ve Akşam Yıldızını temsil eden Fosforus ve Hesperus'dur.

42. Cumont, *Recherches*, s. 65.

43. Burada, Birinci Uluslararası Mithras Araştırmaları Enstitüsünde A. Deman tarafından öne sürülen bir öneriye değinmek gerekir. Deman, benim gibi, meşale taşıyıcıların ekinoksları temsil ettiğini düşünmektedir. Deman'a göre, onların çapraz duran bacakları, kesiştikleri nokta ekinoksları oluşturan ve Plato'nun Timaeus'da anlattığı gibi, gök ekvatoru ve zodyak tarafından belirlenen x şeklini temsil etmektedir. (Mithras and Christ: Some Iconographical Similarities, in *Mithraic Studies*, cilt 2, s. 517). Deman'ın bu fikri, bizim tauroktoni ve meşale taşıyıcıları üzerine açıklamalarımıza uygundur. Ne var ki, Yunan-Roma sanatında ekinoks noktaları ile ilgisi olmayan çapraz ayaklı taşıyıcılar da görülmektedir. Örneğin, Roma lahitleri üzerinde meşale taşıyan ve bacakları çapraz Eros kabartmaları vardır. (Bu gözlem Prof. Jacques Duchesne-Guillemin'e borçluyum.) Bu duruma göre, Mitraistler, çapraz duran bacaklar ile meşaleleri birleştirirken, geleneksel bir sanat anlayışını kullanmışlardır. Elbette, Mitraistlerin, geleneksel çapraz bacaklar motifine kendi anlamlarını yükledikleri de düşünülebilir, ama bunu kanıtlamak mümkün değildir.

44. Vermaseren, *Secret God*, s. 120-21.

45. Howard Jackson, "The Leontocephaline in Roman Mithraism," *Numen* 32, no. 1 (july, 1985), 19.

46. Cook, *Zeus*, Cilt 3, bölüm 1, fig. 691-93 ve açıklamalar s. 856-57.

47. Clark Hopkins, "The Sunny Side of the Greek Gorgon," *Berytus* 14 (1961), 25-35. Ayrıca bkz., A. L. Frothingham, "Medusa, Apollo and the Great Mother," *AJ Arch. 15* (1911), 349-77; "The Vegetation Gorgoneion," *AJ Arch.* 19 (1915), 13-23. Hopkins ve Frothingham, Gorgoneion'un güneş olarak gösterildiği bir Etrüsk Athena heykelinden söz etmiyorlar. Bu heykel için bkz., Cook, Zeus, cilt 3, bölüm 1, s. 805. Gorgoneion'u yıldızlı bir önünde Athena'nın kalkanı üzerinde gösterilen veriler de vardır. Bkz. Robert Eisler, Weltenmantel und Himmelszelt (Munich: Oskar Beck, 1910), cilt 1, s. 7-79 ve fig. 23-24.
48. L. Anson, *Numismatica Graeca* (London: Kegan Paul, Trench, Trüner, 1910-16/ cilt 6, no. 128, pl. 21. Bazı geç dönem mücevherat üzernde zodyak içindeki aynı Gorgon motifi bulunmaktadır. Bkz., Frothingham, "Medusa," s. 352 ve n. 2, ayrıca Kaiser Wilhelm II, *Studien zur Gorgo* (Berlin: Walter de Gruyter, 1936), s. 87-88 ve fig. 87.
49. John Hinnels, "Reflections on the Lion-Headed Figure in Mithraism," *Momentum H. S. Nyberg* (Leiden: E. J. Brill, 1975), cilt 1, s. 333-67. Ayrıca bkz. Huberts von Gall, "The Lion-headed and the Human-headed God in the Mithraic Mysteries", Jacques Duchesne-Guillemin, *Etudes mithriaques* (Teheran: Bibliotheque Pahlavi, 1978), s. 511-25; john Hansman, "A Suggested Interpretation of the Mithraic Lion-Man Figure," *Etudes mithriaques*, s. 215-27.
50. M. L. West, *The Orphic Poems* (Oxford University Press, 1983), s. 178.
51. Jackson, "Leontocephaline," s. 20.
52. Bu ilginç anıt üzerine incelemeler için CIMRM 659'de yer alan bibliografyasına bakınız. Ancak, bu bibliografyada Hans Leisegang'ın önemli bir incelemesi yer almamaktadır. Bkz., "The Mystery of the Serpent," Joseph Campbell, *The Mysteries* (Princeton University Press, 1955), s. 208. Yazıt, CIMRM 696.
53. Aion için bkz. Doro Levi, "Aion," *Hesp.* 13 (1944), 269-314.

BİBLİYOGRAFYA

Anson, L. *Numismate Graeca.* London: Kegan Paul, Trench, Trübner, 1910–16.

Apollodorus. *The Library.* Trans. Sir James George Frazer. 2 vols. Cambridge: Harvard University Press, 1995

Aratos, *The Phaenomena of Aratus.* Trans. G. R. Mair. Cambridge: Harvard University Press, 1955

Arnold, E. Vernon. *Roman Stoicism.* Cambridge: Cambridge University Press, 1911

Bausani, Alessandro. "Note sulla preistoria astronomica del mitto di Mithra." In Ugo Bianchi, ed., *Mysteria Mithrae.* Leiden: E. J. Brill, 1979, pp. 503–15

Beck, Roger."Cautes and Cautopates: Some Astronomical Considerations." *Journal of Mithraic Studies*, 2, no. 1 (1977), 1–17.

———. "Interpreting the Ponza Zodiac II." *Journal of Mithraic Studies* 2, no. 2 (1978), 87–147.

———. "Mithraism since Franz Cumont." *In Aufstieg und Niedergang der römischen Welt.* New York: Walter de Gruyter, 1984. 2.17.4, pp. 2002–115

———. "A Note on the Scorpion in the Tauroctony." *Journal of Mithraic Studies* 1, no. 2 (1976), 208–9.

———. "The Seat of Mithras at the Equinoxes." *Journal Of Mithraic Studies* 1, no. 1 (1976) 95–98,

Betz, Hans Dieter. *The Greek Magical Papyri in Translation.* Chicago: University of Chicago Press, 1986

Bevan, Edwyn. *Later Greek Religion.* London: J. M. Dent And Sons, 1927

Bianchi, Ugo, ed. *Mysteria Mithrae.* Leiden: E. J. Brill, 1979.

Blinkenberg, C. "Forgonne et lionne." *Rev. Arch.*, ser. 5, no. 19 (1924), 267–79.

Boyancé, Pierre. "L'Apollon solaire." In *Mélanges d'archéologie, d'épigraphie, et d'histoire offerts à Jérôme Carcopino.* Paris: Librairie Hachette, 1966.

———. *Études sur le Songe de Scipion.* Paris: Boccard, 1936.

Brendel, Otto J. *Symbolism of the Sphere.* Leiden: E.J. Brill, 1977.

Burket, Walter. *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism.* Cambridge: Harvard University Press 1972.

Chapouthier, Fernand. *Les Dioscures au service d'une déesse.* Paris: E. de Boccard, 1935.

Cicero. *Academica.* Trans. H. Rackham. Cambridge: Harvard University Press, 1967.

———. *The Nature of the Gods.* Trans. Horace C.P. McGregor. New York: Penguin Bokks, 1972

———. *Republic.* Trans. C. W. keyes. Cambridge: Harvard University Press, 1966

Cook, A. B. *Zeus.* 3 vols. New York: Biblo and tannen, 1965.

Cornford, F. M., *Plato's Cosmology.* ındianapolis: Bobs-Merrill, 1975.

Cramer, Frederick H. *Astrology in roman Law and politics.* Philadelphia: American Philosophical Society, 1954.

Cumont, Franz. *After Life in Roman Paganism.* New York: Dover, 1959.

———. *Astrology and Religion among the Grekks and romans.* New York: Dover, 1960.

———. *The Mystreries of Mithra.* New York: Dover, 1956

———. "Le Mysticisme astral dans l'antiquité." *Bulletins de l'Académie Royale de Belgique* (1909), 256–86.

———. *Oriental religions in roman paganism.* New York: Dover 1956.

———. "Rapport sur une mission à Rome." In *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes Rendus,* 1945, pp. 386–420.

———. Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1942.

———. *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra.* 2 vols. Brussels: H. Lamertin, 1896, 1899.

———. *La Théologie solaire du paganisme romain.* Paris: Librairie C. klincksieck, 1909.

Deman, a. "Mithras and Christ: Some Iconographical Similarities." In Jonh Hinnells, ed., *Mithraic Studies,* cilt 2, pp. 50–17.

de Santillano, Giorgio, and Hertha von Dechend. *Hamlet's Mill.* Boston: Gambit, 1969

Dicks, Dr. R. *The Geographical Fragments of Hipparchus*. London: University of London Press, 1960.

Dieterich, Albrecht. *Eine Mithrasliturgie*. Stuttgart: B.G. Teubner, 1966.

Dillon, John. *The Middle Platonists*. Ithaca: Cornell University Press, 1977.

Dreyer, J. L. E. *A History of Astronomy from Thales to Kepler*. New York: Dover. 1953.

Duchesne-Guillemin, Jacques. *Ormazd et Ahriman*. Paris: Presses Universitaires de France, 1953.

———. *La Religion de l'Iran ancien*. paris: Presses Universitaires de France 1962.

———. ed. *Études mithriaques*. Teheran: Bibliothèque Pahlavi, 1978

Dupuis, Charles. *Origine de tous les cultes*. 7 vols. Paris: H. Agasse, 1975.

Eisler, Robert. *Weltenmantel und Himmelszelt*. 2 vols. Munich: Oskar Beck, 1910.

Fontenrose, Joseph. *Python*. Berkeley: University of California press, 1959.

Francis, E. D. "Plutarch's Mithraic pirates." ın John Hinnells, ed., *Mithraic Studies*, cilt 1, pp. 207–10.

Frothingham. a. L. "The Cosmopolitan religion of Tarsus and the origin of Mithra" (abstract). *AJ Arch.* 22 (1918), 63–64.

———. "Medusa, Apollo, and the Great Mother." *AJ Arch.* 15 (1911), 349–77.

———. "The Vegatation Gorgoneion." *AJ Arch.* 19 (1915), 13–23.

Gall, Hubertus von. "The Lion-headed ant the Human-headed God in the Mithraic Mysteries." In Jacques duchesne-Fuillemin, ed., *Études mithriaques*. Teheran: Bibliothèque Pahlavi, 1978, pp. 511–25.

Geden, a. S. *Select Passages Illustrating Mithraism*. New York: society for Promoting Christion Knowledge, 1925.

Greshevitch, Ilya. *The Avestan Hymn to Mithra*. Cambridge: Cambridge University Press, 1959.

Goldman, Hetty. *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*. 3 vols. Princeton: Princeton University Press, 1950, 1956, 1960.

Gordon, R. L. "The Date and Significance of CIMRM 593." *Journal of Mithraic Studies* 2, no. 2 (1978), 148–74

———. "Franz Cumont and the Doctrines of Mithraism." In John Hinnells, ed., *Mithraic Studies*, cilt 2, pp. 215–48.

———. "Mithraism and Roman Society." *Religion* 2, no. (Autumn 1972), 92–121.

———. "Mithras' *Rindsschulter.*" *Journal of Mithraic Studies* 2,, no. 2 (1978), 213–19.

———. "the Sacred Geography of a Mithraeum: The example of Sette Sfere." *Journal of Mithraic Studies* 1, no. 2 (1976), 119–65.

Gottschalk, H.B. *Heraclides of Pontus*. Oxford: Oqford University Press, 1980.

Hansman, John. "A Suggested Interpretation of the Mithraic Lion-Man Figure." In Jacques Duchesne-Guillemin, ed., *Études Mithriaques*, pp. 215–27.

Hartner, Willy. *Oriens-Occidens*. Hildesheim: Georg olms, 1968.

Hill, George Francis. *Catalogue of the Greek Coins of Lycaonia, Isauria, and Cilicia.* London: Trustees of the British Museum, 1900.

Hinnells, John. "Reflections on the Bull-Slaying scene." in John Hinnells, ed., *Mithraic Studies*, cilt 2, pp. 290–313.

———. "Reflections on the Lion-headed Fifure in Mithraism." ın *Monumentum H.S. Nyberg*. Leiden: E. J. Brill, 1975, cilt 1, pp. 333–67.

———. ed. *Mithraic studies*. 2 vols. Manchester: Manchester University Press, 1975.

Hopkins, Clark, "Assyrian Elements in the Perseus–Gorgon Story," *AJ Arch.* 38 (1934), 341–58.

———. "The Sunny Side of the Greek Gorgon." *Berytus* 14 (1961), 25–35.

Howe, Thallia Phillies. "The origins and Function of the Gorgon Head." *AJ Arch* 58 (1954), 209–21.

Imhoof-Blumer, Friedrich. "Coin-Types of Some Klikian Cities." *JHS* 18 (1898), 161–81.

———. "Die Kupferprâgung des mithradatisches reiches und andere Münzen des Ponsu und Paphlagoniens." *Numismatische Zeitschrift* 5 (1912), 169–92.

Insler, S."A New Interpretation of the Bull-Slaying Motif." In M. B. de Boer and T.a. edridge, eds., *Hommages à Maarten J. Vermaseren*. Leiden: E. J. Brill, 1978, pp. 519–38.

Jackson, Howard. "The Leontocephaline in Roman Mithraism." *Numen* 32, no. 1 (July 1985), 17–45.

Jones, R. M. "Posidonius and solar Eschatology." *CPhil.* 27, no. 2 (April 1932), 113–35.

Julian, *The Works of the emperor Julian.* çev. W. C. Wright. Cambridge: Harvard University Press. 1962.

Kerenyi, Carl. *Athene.* Zurich: Spring, 1978.

Lamb, John. *The Phenomena and Diosemia of Aratus.* London: John W. Parker, 1848.

Le Boeuffle, A. *Les Noms latins d'astres et de constellations.* Paris: Société d'Édition "Les Belles Lettres," 1977.

Leisegang, Hans. "The mystery of the Serpent." ın Joseph Campbell, ed., *The Mysteries.* Princeton: Princeton university Press, 1955, pp. 194–216.

Lentz, W. "Some Peculiarities Not Hitherto Fully understood of 'Roman' Mithraic Sanctuaries and Representations." In Hinnells, ed., *Mithraic Studies,* cilt 2, pp. 358–77.

Levi, Doro. "Aion." *Hesp.* 13 (1944), 269–314.

Long, A. A. *Hellenistic Philosophy.* New York: Charles Scribner's Sons, 1974.

MacDonald, George. *Catalogue of Greek Coins in the Hunterian Collection.* 2 vols. Glasgow: James Machehose and Sons, 1901.

Manilius. *Astronomicia.* çev. C.P. Goold. Cambridge: Harvard University Press, 1977.

Martin, Jean. *Histoire de texte des Phénomènes d'Arotos.* Paris: Librairie C. Klincksieck, 1956.

Meyer, Marvin. *The Ancient Mysteries.* San Francisco: Harper and Row, 1987.

Mylonas, George. *Eleusis and the Eleusinian Mysteries.* Princeton: Princeton University Press, 1961.

Neugebauer. Otto. *The Exact Sciences in Antiquity.* New York: Dover, 1969.

Origen. *Contra Celsum.* çev. Henry Chadwick. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

Ormerod, H. A. *Piracy in the Ancient World.* Liverpool: Liverpool University Press, 1978.

Ovid, *Metamorphoses.* çev. Mary M. Innes. Baltimore: Penguin Books, 1955.

Payne, Humfry. *Necrocorinthia.* Oxford: Oxford University Press, 1931.

Philo. *Philo.* çev. F. H. Colson and G. H. Whitaker. 10 vols. Cambridge: Harvard University Press, 1937.

Pliny. *Natural History.* çev. H. Rackham. 10 vols. Cambridge: Harvard University Press, 1967.

Plutarch. *Plutarch's Lives.* Trnas. Bernadette Perrin. 11 vols. Cambridge: Harvard University Press, 1967.

Porphyry, *The Cave of the Nymphs in the Odyssey.* ed. ve çev. "Seminar Classics 609.." Arethusa Monographs, no. 1. Bufallo: state University of New York, 1969.

Ptolemy. "The Almagest." çev. R. Catesby Taliaferro. In *Ptolemy, Copernicus, Kepler,* Great Books of the Western World, cilt 16. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1938.

Ramsay, Wiliam M. *The Cities of St. Paul.* London: Hodder and Stoughton, 1907.

Rathmann, W. "Perseus (Sternbild)." *PW,* vol. 19.1, col. 992–96.

Rehm, A., and E. Weiss, "Zur Salzburger Bronzescheibe mit Sternbilderm." *Jahreshefte des Österreichischen Archaologischen Instituts* 6 (1903), 32–49.

Reinanch, Theodore. *Numismatique ancienne: Trois royaumes de l'Asie Mineure.* Paris: C. Rollin et Feudardent, 1888.

Renan, Ernest, *Marc-Aurèle et la fin du monde antique.* Paris: Calmann-Levy, 1923.

Robert, Louis. "Documents d'Asie Mineure." *BCH* 10 (1977), 43–136.

Saxl, Fritz. *Mithras: Typengeschichtliche Untersuchungen.* Berlin: Heinrick Keller, 1931.

Schauenburg, Konrad. *Perseus in der Kunst des Altertums.* Bonn: Rudolf Hablet, 1960

Schmidt, W. *The Origin and Growth of Religion.* London: Methuen, 1931.

Schwartz, Martin. "Cautes and Cautopates, the Mithraic Torchbearers." In Hinnells, ed., *Mithraic Studies,* vol. 2, pp. 406–23.

Speidel, Michael. *Mithras–Orion.* Leiden: E.J. Brill, 1980.

Stark, K. B. "Die Mithrassteine won Dormagen." *Jahrbücher des Vereins von altertumsfreunden im Rheinlande* 46 (1869), 1–25.

Strabo. *The Geography of Strabo.* Trans. Horace Leonard Jones. 8 vols. Cambridge: Harvard Üniversity Press, 1929.

Statius. *Statius.* Trans. J. H. Mozley. 2 vols. London: William Haenemann, 1928.

Thiele, Georg. *Antike Himmelsbilder.* Berlin: weidmann, 1898.

Turcan, Robert. *Mithras Platonicus*. Leiden: E. J. Brill, 1975.

van der Waerden, B. L. "The Great Year in Greek, Persian, and Hindu Astronomy." *Archive for History of Exact Sciences* 18, no. 4 (June 1978), 359–83.

———. "Das grosse Jahr und die ewige Wiederkehr." *Hermes* 80, no. 2 (1952), 129–55.

Vermaseren, Maarten. *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*. 2 vols. The Hague: Martinus Nijhoff, 1956, 1960.

———. *Mithras, the Secret God*. New York: Barnes and Noble, 1963.

Wainwright, G. A. "Some Celestial Associations of Min," JEg. *Arch.* 21 (1935), 152–70.

West, M. L. *The Orphic Poems*. Oxford: Oxford University Press, 1983.

Wikander, Stig. *Études sur les mystères de Mithras*. Årsbok: vetenskapssocieteten i Lund, 1951.

Wilhelm II, Kaiser. *Studien zur Gorgo*. Berlin: Walter de Gruyter, 1936.

Wroth, Warwick. *A Catalogue of the Greek Coins in the Britsh Museum: Pontus, Paphlagonia, Bithynia, and the Kingdom of Bosporus*. London: Longmans, 1889.

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

Antik Kentler Dizisi:
1) Behramkale ASSOS, *Ümit Serdaroğlu*
1a) Behramkale ASSOS, *Ümit Serdaroğlu (İng.)*
Deneme, Eleştiri ve Tarih Dizisi:
1) Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler, *Doğan Kuban*
2) Karşıtı Aramak (Sanat Tarihi Yazıları), *Sezer Tansuğ*
3) Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu? *R. E. Wychreley*
7) Minos Uygarlığı, *Stylianos Alexiou*
8) Etrüsk Sanatı, *Elif Tül Tulunay*
9) Öneriler, *E. Tatar- M. Özdoğan - N. Başgelen*
10) İlkçağda Trakya, *Afif Erzen* (ciltli)
12) Bizans I, *E. Gibbon (çev. A. Baltacıgil)*
13) Eskiçağda Harran, *Aynur Özfırat*
14) Tarihöncesi İnsan, *R. Braidwood*
15) Antik Çağda Doğan Bir Eğitim Sistemi: Rhetoricai *Çiğdem Dürüşken (Ciltli)*
16) Bizans II, Edward Gibbon *(Çev. A. Baltacıgil)*
17) Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi
18) Nahçıvan Arkeolojisi *Veli Bahşaliyev*
19) Roma'nın Yurtsever Tarihçisi *Tıtus Livius*
Müze, Sergi, Koleksiyon Katalogları Dizisi *(İng./Tür)*
1) Büst Şek. Kantar Ağırlıkları,*Y. Meriçboyu-S.Atasoy*
2) Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Cam Eserler Kataloğu, *Y.Akat- N. Fıratlı-H. Kocabaş*
3) Anadolu'dan Mezar Stelleri, *Şehrazat Karagöz*
4) Tire ve Çev. Pişmiş Toprak Lahitler, *Adil Evren*
5) İst. Ark. Müzesinden Bir Grup Frig Keramiği , *Güldem Polat*
6) İstanbul Büyük Saray Mozayiği, *W. Jobst-B.Erdal-C.Gurtner*
Antik Kaynaklar Dizisi:
1) Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika), *Strabon*
2) Hero ile Leandros, *Mousaios*
3) Roma Tarihi, *Titus Livius Kitap I (ciltli)*
4) Roma Tarihi, *Titus Livius Kitap II (ciltli)*
5) Yapılar, *Prokopios*
6) Roma Tarihi, *Titus Livius Kitap III-IV (ciltli)*
7)Aleksandros ya da Düzmece Yalvaç, *Lukianos (Çev.E. Varinlioğlu)*
8) Roma Tarihi, *Titus Livius Kitap V-VII (ciltli)*
Araştırma, İnceleme ve Belgeleme Dizisi:
1) Onar Dede Mezarlığı ve Şeyh Hasan Öner, *İ. Kaygusuz*
2) Afyon Türkmen Mezar Taşları, *M. Seyirci-A. Topbaş*
3) Doğada, Bilimde, Sanatta Altın Oran, *M. Suat Bergil*
4) Antik Devirde Çocuk Eğitimi, *Ian Jenkins*
5) Antik Devirde Gladyatörler, *H. Malay-H. Sılay*
6) Avrupada Resim Sanatı, *Tayfun Akkaya-Engin*
7) Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları, *Oktay Belli*
Eski Anadolu Uygarlıkları Dizisi:
1) Hitit Mimarlığı, *W. Schirmer*
2) Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları, *Oktay Belli*

El Sanatları, Folklor ve Etnografya Dizisi:
1) Hece Tahtaları, *Naci Eren*
2) Kaşık ve Kaşıkçılık, *Naci Eren*
Bölge, Şehir ve Semt Monografileri Dizisi:
1) Peygamberler Şehri Urfa, *Mustafa Ayataç*
3) The Story of Ephesus
Konferanslar Dizisi:
2) Alkım Konferansları
Tarihi Coğrafya Taramaları ve Araştırmaları Dizisi:
1-2) Homeros/İLYADA - Xenephon/ANABASIS
Kazı Monografileri Dizisi:
1) Eski Malatya Nekropolü Kazısı, *Mahir Akturan*
2) Boubon Sebasteionu ve Heykelleri, *Jale İnan*
3) Amorium, *Christopher Lightfoot*
4) Bir Erken Çağ Demir Nekropolü/ Van-Karagündüz, *V.Sevin/E.Kavaklı.*
5) Toroslar'da Bir Antik Kent, Seleukeia?-Lyrbe?, *Jale İnan*
Kazı Rehberleri Dizisi:
2) Üçtepe Kazısı, Veli Sevin
3) İznik Çini Fırınları Kazısı, Ara Altun
Eskiçağ Dinleri ve Mitolojileri Dizisi:
2) Theseus ve Kentauromakhia, Elif Tül Tulunay
Sikke, Madalya ve Mühür Katalogları Dizisi:
1) İncilipınar Definesi, *Yücel Akat (İn./Tür.)*
2) Antik ve Anadolu Nümismatiği Bibliyografyası, *O.Tekin*
3) Antik Çağ İkonografisinde Erciyes, *Oğuz Güler*
Antik Nümismatik Dizisi:
1) Antik Nümismatik ve Anadolu, *Oğuz Tekin*
2) Grek Sikkeleri, *Sabahat Atlan*
3) Antik Nümismatiğe Giriş, *Stefan Karwiese*
4) Roma Sikkeleri, *Nezahat Baydur*
Armağan Kitapları Dizisi:
3) Metin Akyurt-Bahattin Devam Anı Kitabı
Kongre, Sempozyum, Panel Dizisi:
1) Türk Tıbbının Batılılaşması
2) Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane
Başvuru ve El Kitapları Dizisi:
1) Önasya Arkeolojisi Seramik Terimleri, *A. Tuba Ökse*
3) Kazı Teknikleri El Kitabı, *Veli Sevin* (ciltli)
Eğitici Çocuk Kitapları Dizisi:
1) Hititleri Boyayalım I (Kargamış), II (Zincirli), III (Yazılıkaya), IV (Malatya)
Satışını Yaptığımız Diğer Yayınlar:
Tarih Yazımında Arkeolojinin Önemi, *M. Taner Tarhan*
Troia Arkeolojik Haritası
Monuments of Unaging Intellect (*R. Ousterhout-N. Başgelen*)
Nemrud-Kommagene,*Nezih Başgelen* (Türkçe - İngilizce)

Antik dönemin bize bıraktığı birçok bilmece içinde hiç bir şey Mitras Gizemciliği olarak bilinen eski Roma dini kadar ilgi çekici olamaz. Yunan-Roma dünyasının, Eleusis ve İsis isimleriyle bilinen diğer "gizli kült"lerinde olduğu gibi, Mitras Gizemciliği de ancak bu külte kabul edilenlere açıklanan bir sır etrafında oluşturulmuştu. Bu gizliliğin bir sonucu olarak da kültün öğretisi -bildiğimiz kadarıyla- hiç bir zaman yazılı hale getirilmemişti. Mitraizmi anlamaya çalışan çağdaş akademisyenler, işte bu yüzden, bu doktrinin sırlarını çözmeye çalışırken hemen hemen hiç bir yazılı belge bulamamışlardır.

Bununla beraber, Mitra tapınakları (mithraea) genellikle yeraltında inşa edildiği için aralarında çok zengin ikonografinin de bulunduğu içerikleri çok iyi korunmuştur. Bu nedenle Mitraizm, antik dünyanın arkeolojik olarak en çok dokümana sahip olgularından birisidir. Ne var ki, açıklayıcı antik belge bulunamadığı takdirde Mitra ikonografisinin deşifre edilmesi çok zordur. Mitraizmin mirası olan çok miktarda açıklanamayan sanat eseri, klasik ve din bilimlerinin çözüm bekleyen büyük bilmecelerinden birini oluşturmaktadır.

Elinizdeki bu kitap, Mitras Gizemciliğinin ilginç ikonografisinin, aslında astronomik bir bilmece olduğu anlaşıldıktan sonra, bu kültün nasıl ortaya çıktığını açıklamak için yazılmıştır.

ISBN 975-6899-25-5

Mitras Gizlerinin Kökeni
780756 800250
ADK 1811514